БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеП 1
1995 КЊ. СВ
НЕГ. 4.

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА: *Новица Тадић, Антоније Исаковић, Флорика Штефан, Мирјана Павловић, Ненад Грујичић, Владимир Војновић, Влада Урошевић, Милан Орлић*

АКЦЕНТИ: *Мирослав Егерић, Новица Тадић, Славко Гордић*

ОГЛЕДИ: *Зоран Пауновић, Љиљана Матић*

ВИБРАЦИЈЕ: *Збигњев Херберт, Никола Гаћеша*

НАСЛЕЂЕ: *Милан Јовановић Стоимировић*

КРИТИКА: *Иван Негришорац, Душица Потић, Зоран М. Мандић, Мирослава Мирковић, Василије Калезић, Бора Кузмановић*

АПРИЛ 1995 НОВИ САД

1826

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Борђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ћирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Мишисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991)

Уредништво

СЛАВКО ГОРДИЋ

(главни и одговорни уредник)

ВОЈИСЛАВ КАРАНОВИЋ, МИЛИЦА МИЋИЋ-ДИМОВСКА, СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ

Секретар Уредништва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Технички уредник

ВЛАДИМИР НИКОЛИЋ

Лектор

ГОЈКО ЈАЊУШЕВИЋ

Коректор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 30 нових динара, а за чланове Матице српске 15 нових динара. Претплата за иностранство износи 80 $. Цена једној свесци у књижарској продаји је 3 нова динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на чековни рачун број 45700-678-0-2213, са назнаком „за Летопис". Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/613-864 и 021/615-599, локал 112.

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ГРАФО-ОФСЕТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 171 Април 1995 Књ. 455, св. 4

САДРЖАЈ

Новица Тадић, Видећеш ти кад паун реп рашири 601
Антоније Исаковић, Господар и слуге 603
Флорика Штефан, Разгрни мрак 615
Мирјана Павловић, Две приче 619
Ненад Грујичић, Терцине 629
Владимир Војновић, Капа 633
Влада Урошевић, Опасне свечаности 660
Милан Орлић, Из поларне ноћи 665

АКЦЕНТИ

Мирослав Егерић, Милан Кашанин и српске књижевне судбине 667
Новица Тадић, Белешке о мојим књигама 681
Славко Гордић, Песништво Новице Тадића: од поруге до меланхолије 684

ОГЛЕДИ

Зоран Пауновић, Горки осмех приповедача 687
Љиљана Матић, Између француске прошлости и америчког мита 710

ВИБРАЦИЈЕ

Збињев Херберт, Горки мирис лала 723
Никола Л. Гаћеша, Посета Јад Вашему 740

НАСЛЕЂЕ

Милан Јовановић Стоимировић, Милан Ракић 745

КРИТИКА

Иван Негришорац, Записи прогнаника (*Здравко Крстановић*, Пјесме на друму) 757
Душица Потић, Неочекиваност хуморне апстракције (*Драгослав Андрић*, Песме?) 760
Зоран М. Мандић, Јеретичка мисао у лирском фраку (*Неделько Радловић*, Кажњена земља) 764
Мирослава Мирковић, Допринос преводилачкој вештини (*Паусанија*, Опис Хеладе I-II) 766
Василије Калезић, Реализам и фантастика приповиједања (Савремена грузијска приповетка) 769
Бора Кузмановић, Заблуде и истине (*Жарко Требјешанин*, Шта Фројд заиста није рекао) 774

Соња Боб, Аутори Летописа 779

НОВИЦА ТАДИЋ

ВИДЕЋЕШ ТИ КАД ПАУН РЕП РАШИРИ

ПРЕТЊА

Кроз подигнуту телефонску слушалицу, као из Белог двора да допире та претња: Видећеш ти кад паун реп рашири!

ТИРАДА ЈЕДНЕ МОДНЕ КРЕАТОРКЕ

на сајму већа детаљно сам прегледала штандове и упознала се са новим модним тенденцијама новим материјалима кројевима и модним детаљима.
присуствовала сам модној ревији.
општи утисак је следећи:

класични комбинезон се губи
класични комбинезон замењују
мини комбинезони са килотама, теди и боди корсети

исту модну тенденцију приметила сам и у великим робним кућама, као и у специјализованим бутицима. и код њих сам запазила нестанак
класичног комбинезона, и све другo

ТОЛИКО ПАТИМ ЗБОГ ТОГА

сад видим да он је нескроман човек
да је рођен с перјем био би паун

испало је глупо, знаш
много је заљубљен у себе
он ради на томе, каже
код њега није ништа случајно
он критичаре позива, коктеле прави
прорачуна сваки потез
зна с ким ће шта да проговори
одвагне сваку реч
сад ми је жао
што сам то направила
и још хоће да га тамо пласирам, замисли

ВРАТИЛА САМ СЕ С ПОСЛА

вратила сам се с посла, јела, читала новине
и баш кад си ти телефонирао
мало сам била задремала

неки рођаци су код мене, испратићу их
сад ћу лепо да их испратим
а онда сам слободна, можеш доћи

данас сам на послу пломбу прогутала
зуб ми је, мили, шупаљ

ПАРАНОЈА

параноја је кад се ја
окренем од свега
од свега од свакога
и кад тако гледам
ко зна куд нигде, никуд
преко Воде.

АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ

ГОСПОДАР И СЛУГЕ

Јосиф А. Р. Коти пришао је прозору, протегао је руке у раменима, запуцало је, избацио је из себе умор од седења; доле на улици угледао је генерала Пуљзу. Прошло је зелено светло, а генерал се с плочника није померао. Стајао је као слепац и чекао да му неко, без молбе, помогне и преведе га на другу страну. Нико му није прилазио, генерал је и даље стајао пред семафором. Ј. А. Р. Коти је израчунао: од када га гледа с прозора, ово је седмо зелено светло које генерал пропушта. Пуљза је тек на девето светло прешао улицу и изгубио се у једној од великих камених зграда у Милошевој улици.

У једној од сала сви су већ били на окупу, новинари и фотографи, чекали су генерала Ј. Пуљзу Качавенду, званог Руњанин.

На малом зеленом сточићу у великој црвеној кутији почивао је велики орден. Када се генерал Ј. Пуљза појавио у сали, сви су се мало померили, а један млађи официр је отрчао да обавести војног министра, борца из шпанског грађанског рата, врло строгог човека.

Пуљза је слабо кога примећивао, иако су се сви окупили ради њега. Још увек је мислио на разговор који је малопре водио, и чудио се како је све добро припремљено и како тече по реду као у операционој сали. То је моћ озбиљне државе, мислио је Пуљза, а ако си сувише близу Господара, онда ти следује: када те опрљи, то је спаљивање.

Један га је млађи официр опоменуо, Пуљза је разумео, одвели су га до средине дворане, одмах је осетио да гази по необично дебелом и меком тепиху. Чим је стао, заузео је став мирно, како приличи старом и искусном генералу. Замутило му се, као да је ставио погрешне наочаре, то је трајало један

трен, у дну сале јасно је назрео војног министра у плавој униформи. Бакарноцрвен, здрав, насмејан и леп, овога пута и свечан, министар није био строг, гледао је право у Пуљзу, заустављивши се на неколико корака од њега. Генерал Пуљза се још више испрсио у ставу мирно.

Десно од министра стајало је још неколико генерала, Пуљза Качавенда их је све добро познавао: кад су полагали пуковничке испите, кад су унапређени у генерале, где су били у рату и које су јединице водили. Генерали су били озбиљни, равнодушни, и на њиховим лицима сем досаде ничег другог није било, јер су знали како започиње и како се завршава свечани чин одликовања. Нечег сличног има у пратњама; од значаја умрлог — све зависи: таман, храстов ковчег, лакован, с китњастим орнаментима; смењују се почасне страже, зује камере, кратка светлост блица се забија у зеницу. И сада фотографи непрекидно крешу, генерал Пуљза стоји мирно, сам себи држи почасну стражу и зна: као на сахрани, ни овде се утврђени ред не може мењати; цео протокол се мора спровести као какав ред вожње; све је записано, зна се на којим се станицама воз заустављa, колико се минута задржава, а која се станица прескаче.

Сем свечаног и тешког сандука, ранг покојника одређује и број почасних стража. У ретком случају, цео се дан смењују почасне страже; венци и цвеће заграђују ковчег, као да би некуд с покојником полетео, али остаје у капели у кругу страже и рођака, и из скривеног звучника непрекидно долази Бетовенов посмртни марш. Од значаја покојника зависи колико ће говорника бити: два, три или пет. Пет говора је највећа почаст.

Све то кроз Пуљзину главу пролази, гледа министра право у очи, онда у уста, хоће сваку реч да ухвати. Ређају се Пуљзине заслуге, дворана је јарко осветљена, и мирише цвеће. Генерал је миран, од рефлектора мало ознојен, сећа се заслуга из рата до ситница; криво му је што је министар преко њих брзо прешао, а ту би било и много анегдота. Били су већ удаљени од рата, муке и сви догађаји који су се у њему збили изгубили су од своје оштрине и јасноће, неко понашање постало је смешно, па су многи прећашњи напори и жртвовања добили повељу узалудности. И тако је министар наглашавао Пуљзину послератну улогу поред Господара, где су се стицали многи послови, наглашавајући углавном обезбеђење и тачност. Аутомобилска колона на време креће и ништа је не може спречити да у заказано време, тачно у секунду стигне на циљ. О томе се стара посебно обезбеђење, али се и оно мора контролисати. Возови, бродови, авиони, све мора тачно у минут, у секунду да крене и стигне, да се укрца

и искрца, и на крају полети и слети. Протокол је врховни закон и њему морају сви да се покоравају. Изузетка нема, и што протокол није предвидео, то и не постоји. Испуњења су сурова и она показују снагу државе. Познато је: Господар никада не закашњава, зна се када, у који сат, минут, сунце извесног дана излази, а када залази. У протоколу нема поправног испита. Док је министар говорио, блицеви и даље севали, бројаница протокола се неумољиво испуњавала. Знало се на којој станици се воз задржава, одређен је и број минута, и која ће се питања поставити. „Какви су кукурузи?" „Ваљда суша (бога му може да се употреби, а може и да се изостави) није сметала?" „Јесте, биће мањи принос, али ће опет бити добро." „Када ћете нам опет доћи?" „Много сам заузет, али ћу гледати да дођем што пре."

Министар је и даље говорио, а Пуљза је помислио како се једном све смутило, и то само због тога што су два питања спојена у једно; десило се то на железничкој станици у Ваљеву, протокол је предвидео три минута задржавања. Господар је два своја питања свео на једно: „Какви су кукурузи, суша ваљда није сметала? Много сам заузет, али ћу доћи код вас што пре, окупило се много народа, видим да је добар."

Председник Среза је стао, друго питање никако није стизало, настао је трен мучне ћутње. Све се завезало и укочило, одједном се показало да су три минута огромно време. Никада железничку станицу у Ваљеву Пуљза неће заборавити, и за свој век ће научити да је тајац од три минута вечност.

Светина која је била свуда око перона, а нарочито пред тргом железничке станице, није примећивала никакав застој. Мирисали су славолуци и венци од ружа, каранфила и шебоја на прозорима. У јаркоцрвеној боји драле су се лозинке: „Добро дошао!", „Ми смо твоји — ти си наш!", уоколо је било још парола које су одређивале правац унутрашње и спољне политике.

Пре него што је воз ушао у станицу, преко разгласне станице орише су се познате корачнице, многи из светине су и певали, нарочито пионирски одреди који су носили имена погинулих у рату и месних јунака, па онда средњошколци под управом својих хоровођа. У размацима су избацивали пароле о „братству", „самоуправљању", „несврстаној политици", „борби против великосрпског хегемонизма". Једну групу у плавим оделима, до самог главног улаза — њихов правилно постројен ред видео је и генерал Пуљза кроз главна станична врата — чинили су припадници Територијалне одбране, који су као своју новопронађену паролу извикивали: „Ми смо трећи свет". То им се допало, па су је у заносу скандирали као да су око боксерског ринга, а не код главног

улаза железничке станице где је горе, испод балкона била окачена велика Господарева слика, уоквирена крупним, плавим љубичицама произведеним у расаднику „Градско зеленило".

Милиционари које је народ из милоште звао „плави паући", а кад је био љут, кратко „пандури" — поравнавали су светину уз тротоар, шеткали се угланцани, упеглани, с тек пристиглим апаратима „токи-воки" о рамену, и често их употребљавали. „Говори орао један!", „Слуша орао два", „Код мене ништа ново, све је у реду", „И код мене, маса послушна, раздрагана", „Колега, тако и ја процењујем. Је ли ти се јавио јастреб један?", „Није, теби је лакше да га потражиш, он је на самом перону".

Тајни агенти у цивилним оделима, намирисани, свеже обријани и зачешљаних фризура (то је већ била генерација која је скинула бркове и кожне капуте), непрекидно су загледали и опипавали сваку избочину на капуту, под мантилом или у џембиљу. Нека би се домаћица побунила.

— Гурате се, угњечисте ми парадајз!

— Што га нисте оставили код куће?

— Балавац, хоће да те учи. Откуд би стигла, и заузела овакво место.

Агент би се удаљавао, владала је неописива гужва, али се ред одржавао. Било је много тробојки, заставица од платна и хартије, како је уобичајено на таквим дочецима. Врућина је пржила светину и редаре, милицију и трубаче; приватни сластичари продавали су сладолед и лимунаду. Спикер је преко разгласне станице непрекидно најављивао долазак Господаревог воза. Прво је двадесет километара, па десет, па пет километара удаљен од Ваљева, као нека невидљива трка, гвоздени коњ јури, још мало, мало — па ће стићи на ваљевску железничку станицу.

Спикер је описивао перон: чист и поливен, украшен државним и партијским заставама, ту су представници најуспешнијих колектива са својим најбољим радницима и службеницима, двоструки и троструки ударници, и обавезни Бија, петоструки ударник, из фабрике „Вистад", па тим женске одбојке, прошлогодишњи првак Србије. Сви су имали почасна места на перону: они ће га видети.

Спикер је узбуђеним гласом најавио улазак воза; у две реченице је описао моћну локомотиву; многима су сузе биле у очима; објашњавао је да се на црвеном тепиху налазе представници власти и друштвеног живота града и среза ваљевског. Настало је опште одушевљење као на стадиону кад вољени тим забије одлучујући гол. Иза железничке станице јектала је маса, осећало се врело мноштво. Дечак и девојчица

с пионирским марамама и ознакама, с букетима ружа, подигнути су до отвореног прозора на купеу да предају цвеће Господару. Спикер се загрцавао, журно описивао пионире, загрљај и букете. Генерал Пуљза их је с другог прозора посматрао мирно и стручно, знао је да су рано јутрос њихова грла и носићи прегледани на бактерије, као и букет ружа; било је то правило у обезбеђењу, о томе се Пуљза старао.

Природно је што војни министар тако дуго говори о његовим мирнодопским заслугама. Генерал је и даље стајао мирно, много је од тога чуо, погађао је да га хвале, али се неодољиво враћао свом сећању на ваљевску железничку станицу.

Све је добро клизило до почетка оног разговора који је преносила и разгласна станица: „Какви су кукурузи? Ваљда суша није сметала?" Сви су препознали Господарев глас, и маса је јекнула, него шта, брине о нашим кукурузима и поред толиких државних послова. Добро се чуо и одговор: „Биће, биће, мада су нешто слабији него лане." И онда је настао онај трен велике ћутње. И спикер се није снашао да запуши мртвило било каквом причом. Али, ни он није имао право да искочи из протокола, био је гвозденим обручима обручен.

У времену си у коме не можеш ништа да промениш, нити ишта да учиниш, све се око тебе одвија, као и сада: изнојен си колац, слушаш свог министра који је расположен да држи дуг говор.

Сличну немоћ осећао је генерал Пуљза и на великој железничкој станици у Ваљеву. Дуго траје дубок минут, појединцу зачас прође, а минут у десетине хиљада људи никад да се заврши. Тридесет хиљада људи учествује у шездесетом подеоку сата, чекају да се прекине ћутња. У муклој тишини, генерал Пуљза је на чистом перону угледао бачени пикавац. Одједном је његова глава сву крв из тела покупила и зацрвенела се као расечена цвекла; пикавац огроман, бео. Пуљза је знао да га је неко из обезбеђења и бацио; неодговорност и примитивност, боже, колики је пикавац, лежао је дрско, го и цео се шепурио на перону, скарадни пикавац као употребљени презерватив.

Онда га је следила муклост тишине, колико ће то трајати, и тај пикавац — неће преживети; у рату никада није осетио дрхтавицу, а онда је почела усред лета, генералове вилице су цвокотале.

Сви су покопани у бездану, и Господар је осетио свој трен, махнуо је руком комотно, како он то уме, и рекао:

— Како сте, другови, хвала вам на овом величанственом дочеку. Видим да народ одобрава наш пут, то је добро! Про-

тивници унутрашњи, и нарочито они спољни, могу да нас мрзе, али шта им вреди!

Потресао се перон, цела станица, трг и главна ваљевска улица. Радост, хук вике, одобравање и весео крик — све је кренуло пут небеса. Јека је долазила на махове, у валовима; људи су од својих гласова начинили реку и ветар.

Генералу Пуљзи је лакнуло, нестало је дрхтавице, а и оног великог пикавца с перона; дошло му је да крикне и пољуби сваког ко би му се нашао надохват руке.

Напокон се председник Среза прибрао, питао је:

— Када ћете нам опет доћи? Ово је сувише кратко.

— Чим пре стигнем, доћи ћу до вас.

Спикер је дрхтавим гласом најављивао одлазак воза, понављао Господареву реченицу, и описивао његово махање руком и драп рукавицу. Другови из Среза су високо подигли руке, и поздрављали воз који је одлазио.

Музика је трештала, с разгласне станице се чуло Назорово „Све што је било под пепелом", светина се у заносу драла „Ми смо твоји — ти си наш!"

Генерал Пуљза је још стајао на прозору, и одједном је на перону опет угледао бели пикавац; претворио се у пахуљу која је ишчезавала у светлу пегу на бетону; питао се да ли га је Господар видео.

Сада кад се сећамо и причамо, све се брзо завршило, а онда су она три минута дуго трајала, страшно дуго, и појела су му срце на ваљевској станици, више него неки опасни лички бојеви с Италијанима које је генерал Пуљза давно водио.

Генерал је стајао мирно и укочено. Никада није био лепши и свечанији. Кожа на његовом лицу је бледела па црвенела; али је остао напет, генерал на мртвој straži.

Када је министар завршио свој говор, генерал Пуљза је почео да мисли, шта би требало он да каже. Неће и не треба да буде опширан као министар војни. Што краће, то боље. Али, то је можда, његов последњи говор јавни и свечани; пред њим више неће бити постројени батаљони и пукови. Пуљза се загрцну, и мало уједе за језик. Не, кренуће од почетка, нека знају одакле је пошао и коме треба да захвали. Прво покојним родитељима, оба су убијена у Независној Држави Хрватској, заклале их хрватске усташе; то је била најљућа војска, главни бранилац тадашње хрватске државе. Захвалити свом селу у коме је научио српски језик, угледао плаво небо, облак, сунце, и звездану ноћ. Захвалити својим сељацима, једноставним и чврстим као лички камен. Знао је многу пословицу, народну песму, и многе приче, поучне и страшне — све их је слушао поред огњишта, и у руци држао

комадић личког димљеног сира, биркајући трен када ће га појести. Гуслама се гусла и уз њих пева, и пре основне школе знао је о косовским јунацима, кнезу Лазару, о „Буни међу дахијама", о Црном Ђорђу, о Милошу. Па онда за Доситеја, Вука, Саву Мркаља, и Николу Теслу из Смиљана. Знало се ко је старији, ко млађи, како се седа за софру, кад ко говори, кад ко започиње с јелом, кад се одлази на починак; како је на свадбама и сахранама; све редом, ништа не прескочити, обичај испунити. Кад се са сином одлази на пазар, кад га је отац први пут одвео на трг у среско место, у канцеларију код адвоката. Како се у кући прима жандарм, а како шверцер дувана; постојао је обичај као закон кога су се држали, и сви га добровољно испуњавали. Пуља је био убеђен да се ту зачела његова снага, права срчика која се непрекидно освежавала, пунила причом претка, гурала напред, бога питај куда!

Опет се Пуља Качавенда занео, млад поручник га је благо повукао за рукав, настала је тишина, јасно се чула зука камере, војни министар је завршио говор. Нема више видиковца, можда га и не треба тражити; учинио је два корака напред, камере ближе зазујаше, још није у кући без прозора, граница је далеко; све се завршава, и остаје прича, ако постоји; боље је да остане она ратна него поратна, упркос томе што је министар говорио о послератним заслугама. Пуља је обесио главу о врат, а војни министар орден.

Пљесак и још једно фотографисање, Пуља се повукао корак уназад, и одржао врло кратак говор, свима је захвалио, посебно војном министру, и на крају најдуже Господару. На Пуљу увек може да се рачуна; никакво своје порекло није поминьао и сви су били задовољни.

У једном трену Пуља Качавенда је помислио: значи, све је било спремно, још код Ј. А. Р. Котија; да није прихватио пензију, поступак би се прекинуо, изашло би кратко саопштење да је премештен на границу или кратко саопштење да је смењен; из безбедносних разлога не саопштавају се разлози, одузима се Орден народног хероја, ражалован је и стављен под истрагу. Неко време би робијао, оседео би и погубио зубе, истрошила би га и ангина пекторис и сав расходован дочекао би неко помиловање. У трену скидања, нико га не би жалио, напротив, добио би хорску грдњу: толико се полакомио и размазио да није знао своје место; необразован, веровао је да се цео живот може градити на некадањој храбрости и оданости, није осетио да се ушло у сложеније прилике и да је друга врста људи потребна. Употреба оваквог типа јунака се исцрпла; политика је немилосрдна као рат, долазе млађи да би превазишли старије. Та хорска грдња обавила би се усме-

но, у кругу у коме се Пуљза кретао, мање преко новина. А одржан би био и протестни збор у његовом селу, на коме би се одрекли свог земљака, генерала Пуљзе Качавенде. Слично би се десило и у гардијској дивизији. Овако је пристао на свечано пензионисање. Иначе би војни министар морао да врати одликовање у једну од својих фиока, па онда канцеларији ордена. Остали генерали као министрова пратња — повукли би се у своје радне собе; новинарима, фотографима и камерманима кратко би било саопштено да се свечано пензионисање до даљег одлаже. Јер, тек по обављеној свечаности, новинари су добијали кратку генералову биографију, која је садржавала списак његових подвига, заслуга, које су могли да користе за своје вести и чланке.

Генерал Ј. Пуљза Качавенда, звани Руњанин, седео је до министра војске и морнарице, смешкао се — најзад се све добро склопило, свака је рупица заптивена. Није желео да ишта из њега изиђе, а сви су били уверени да о Господару много зна. Али је успео, доста давно, да увери своју околину да је глупав, слабо памти, и да је сав у забораву. Генерал се вешто покривао, одмах схвативши да му „заборав" постаје главни и једини заштитник. Све присутне је у то поново уверио када му је млад поручник донео лист на коме је била исписана његова „кратка биографија" и списак „подвига и стечених заслуга". На крају тог ређања је стајала реченица која је објашњавала да је генерал уморан и да није спреман да води било какав разговор с новинарима. Прочитавши ту реченицу, Пуљза је затражио оловку, и својом руком је дописао: „Све што сам знао и чега сам се сећао рекао сам. Остало сам заборавио, у мени више ничега нема."

На своја казивања генерал је ставио добровољно тачку. Нема присећања, накнадног сведочења, причица, анегдота, нити мемоара.

Смешкао се Пуљза Качавенда и себи је дозволио пуну чашу крагујевачке линцуре. Најзад је пребродио, попустила је напетост, која је почела још код камина када је заустављао свој смех, па код билијара када се много невидљивог око њега решавало, па код Ј. А. Р. Котија — где је било или-или. Умео је за себе да одабере боље „или" — и напокон може на миру да испије линцуру; блажила га је и успокојавала. Новинари на њега нису наваљивали, али су га још фотографисали. Решио је да сутрадан купи све дневне новине, биће ваљда нека његова фотографија и вест о његовом одликовању. Постао је у трену сетан: биће то његове последње фотографије у јавности. А, боже, колико их је било: куд год је Господар ишао, ту је био и Пуљза. Фотографије су излазиле по свим новинама, листовима, дневним и недељним, у сваком репуб-

личком седишту, у мањинским листовима и часописима, по окружним, фабричким — свуда, свуда. Фотографије су говориле и о путовањима по европским, нарочито афричким и азијским земљама; ни америчке земље нису остале неокруњене; па оне при изласку из авиона, брода, с велелепног стадиона, поред споменика, водоскока, на трговима; а он нити је памтио све престонице нити земље и њихове председнике; у обиљу чињеница постаје се глуп и заборављан.

Преко тих силних фотографија Пуљза је најзад схватио да више није приватно лице. Кад би се појавио сам на улици, на стадиону или у возу, одмах би чуо сашаптавање, сви су га познавали и говорили о њему. Ако му је то у почетку годило, постепено је све постало и напорно и досадно. Морао је да пази како се понаша, није смео нигде сувише да загледа, пазио је како се накашљава, како брише нос, кад и како зева.

С фотографијама је завршено, други ће стати поред Господара; стара ће се хартија претворити у целулозу. Ипак, негде ће неки лист остати, ако не целе новине — Господар је на њима.

Већ се подигао шпански борац, министар војни Грудман и члан Политбироа. Пуљза је стајао мирно, простосрдачно се смејао, захваљивао. Министар је понудио кола, Пуљза је одбио, телефонираће горе Гарди, па ће му послати. Министар се сетно насмејао и нагласио да је већ у пензији, Пуљза се тргао, и опет наивно насмејао; његова се наређења више неће слушати, мораће се на то навићи. Значи, тамо горе већ постоји нови командант, треба да пожури да му преда кључеве од ормана и касе. Прихватио је кола од другa министра да би што пре стигао у штаб. Министар је на крају још рекао да је искуство Пуљзе Качавенде драгоцено, требало би понекад да наврати у Министарство, увек ће бити добродошао. Ако би му нешто затребало, било који проблем да има, нека му се слободно обрати, њему лично, закључио је војни министар.

Возећи се према Звезди, Пуљза је нагађао хоће ли његов дугогодишњи заменик пуковник Стублина доћи на његово место или су пронашли неког високог официра из друге армијске области.

Више ништа није хтео да мисли, све ће се десити што мора да се деси: само треба поднети.

Брзо је стигао, војници су га поздравили по пропису. Али већ на спрату, на војничким лицима видело се да знају за његову смену.

— Друже генерале, дозволите да вам се обратим, ви несумњиво хоћете код команданта гарде, он вас већ очекује.

Пође му једна тврда гута одоздо и задржа се испод браде; постао је плав и нем као убијена и одмах одрана овца.

Пушило се из генерала, па се наоко стврдло у стакласту вуну. Осетио је да је смрзнут, скоро тврд као леш.

Ушао је у своју канцеларију, за писаћим столом седео је његов заменик, пуковник Стублина. Устао је и рекао.

— Очекивао сам вас, друже генерале.

Увоштио се, линцура је седела у носу; Стублину познаје скоро тридесет година; заједно су ратовали, где нису главе све протнули; тукао их је исти снег, киша и разни куршуми; једном је рањеног Стублину извукао, а Стублина њега два пута. Венчао га, постао му кум, колико су пута ручали, вечерали заједно у рату и после рата. Расеклину између њих створила је мала реч „ви". „Очекивао сам вас, друже генерале", поновио је у себи Пуљза. То нешто значи, али значење Пуљза не открива. Стублина ништа на своју руку не чини.

Стоји скрућен као ољуштено дрво и срамота га, и Стублину је срамота, Пуљзи се чини да је најзад открио: супротстављени су да би се мучили.

Ничега се не сећати, крик у себи зауздати. У мозгу је све, мислио је Пуљза, затезао се још више, и најзад рекао:

— Слушам вас, друже пуковниче!

Тако је Пуљза са кумом прешао на „ви". Гледали су се право у очи, укрућени; избрисали су сваку интимност између себе као голи заточници који у трену, без трептаја, осуде и своје очеве на смрт ако је то виши захтев и интерес револуције. Из обојице одлетеше сви голубови који су се некада у животу стекли.

Пуљза осети — гола жица боцкава на голој јесењој огради; прва слана брије кожу, брије и срце; постао је леден клип кукуруза, пробио би гвоздену материцу. И Пуљзи постаде јасно: омча још виси над главом.

Био је захвалан пуковнику Стублини што ништа није умекшавао, напротив: верно му је преносио припремљен поступак према генералу Качавенди. Обојица су знали да зидови у овој соби имају очи и уши. Намах се генерал отрезнио и у шпицеве чизме истерао је крагујевачку линцуру. Гласно је поновио:

— Слушам вас, друже пуковниче!

— Можете да оставите кључеве од касе и писаћег стола.

Пуљза је спустио свежањ кључева и питао треба ли да отвори браве.

— Каса се не отвара шифром. Није потребно.

О свему је пуковник био обавештен, од генерала се тражило да што пре напусти зграду. На вратима га Стублина упита:

— Надам се да у фиокама немате неке приватне ствари. Да не бисте имали разлога да поново долазите, зато вас упозоравам, да нешто случајно нисте заборавили.

Од блиског суровост теже пада, крст се мора понети, што горе, ипак је боље. Изишао је изнутра изубијан, чворићи по кожи порасли, њихове капице биће јаче од челика.

Напољу се сетио да на столу има једну једину ствар, два завртња која су вешто улазила у један чинећи неправилну потковицу. Генералу је служила као притискивач за разне цедуље и докумената. Та два завртња од жутог месинга, у часовима дугог рада у својој радионици, направио је Господар. Приликом једне шетње добио је завртње на поклон. Дар га је много узбудио, и Пуљзи је био врло драгоцен: имао је нешто Господаревом руком урађено.

Генерал се вратио, пришао столу, неправилна потковица је лежала поред уске дрвене чаше пуне оловака и фломастера.

— Пуковниче, ово је лична ствар.

Стублина се насмешио, од употребе комад месинга је већ био излизан. Пуљза није издржао да се не похвали како га је за успомену добио од Господара. Стублина се укочио, стајао је мирно пред комадом месинга.

Није становао далеко и Ј. Пуљза је кренуо пешице. Сигурно ће добити нов стан у граду, предстоји селидба, паковање, али ништа, не треба журити, све ће се само од себе да слегне. Осматрати као на великој чеки, што мање бити видљив, нека се забаве другим пословима, не бити на мети, и рана ће брже зарасти.

Код куће никог није затекао, скинуо је генералску униформу, истуширао се, обукао летње одело и одмах изишао на улицу. По навици је кренуо према Звезди, иако тамо није имао шта да тражи. Насмеја се себи, навикао се коњ на стазу. Неко ће олакшање наћи, ону вечиту забринутост и напетост ставиће под табане.

Пошао је узбрдо чистим плочником, најчистијим у Београду, на њему ни пет минута није могао да се задржи пикавац, улица апотека. Више од двадесет година старао се о том реду, и знао је како се одржава; свака гужвица хартије, љуска од воћа, семенка, све се одмах скупљало, и плочник прао, вазда је светлео, у себи се преливао.

Сунце је блештало, дан без ветра, осећала се зрела трава с дединьских падина. Ј. Пуљза је стајао испод кестена, нешто укосо, било је ту још неких случајних пролазника, кад се нагло отвори капија, знао је, сада ће и Господар наићи. Прво прођоше кола боје прашине с официрима из обезбеђења; млади, лепи и исте висине; знао је Пуљза како се бирају, не

само они него цела Гарда. Затим ескорта мотоциклиста с пригушивачима, под конац су у реду возили, скоро нечујно, бешумно су радиле подмазане радилице.

Ј. Пуљзи се учини: Господар светли као сунце — у плавој униформи са златном ешарпом о појасу, златним храстовим гранама на капи и рукавима, насмејан, моћан и здрав.

Устрептао је Ј. Пуља Качавенда звани Руњанин, у њему је опет био некадањи момак, засузиле су очи — опет спреман да у сваком трену за Господара себе положи.

На месту где је седео Ј. Пуља у колима са шесторо врата, сада је седео Стублина. И он је блескао, већ је био унапређен у генерала. Први је видео Пуљзу — згадио се. Пуља се осетио посрамљеним, униженим, проклињао је себе што је изишао на улицу. Згажен као нека трула мекота, осетио је како му цела улица улази у грудни кош, у глави се замутило.

Било је довољно да се само мало подигне Господарева рука и намах се цела колона с ескортом закочила. Спазио је генерала Пуљзу Качавенду и дао знак да му приђе.

Ј. Пуља се простосрдачно смејао, и Господар се смејао. Колико пута су се тако у животу гледали и смејали. Већ узнет на небо, Качавенда је мислио: није то обичан човек, покретао је армије и народе; цео свет за њега зна, шта бисмо били да не постоји; могао је то да учини само велики човек, Стублина на свом седишту свену.

Господар је рекао:

— Волим што те видим. Пуља, ако ти што затреба, јави се! Знај, на тебе ми још рачунамо.

— Разумем — и Ј. Пуља је изговорио целу Господареву титулу.

Господар је опет мало подигао руку, и ескорта је кренула. У униформи би Ј. Пуља салутирао, овако је руком отпоздрављао док се колона брзо спуштала према улици Милоша Великог.

ФЛОРИКА ШТЕФАН

РАЗГРНИ МРАК

ПРИВИЂЕЊЕ

Чујем те кроз земљу, траву, кишу,
кроз ветар који ћарлија,
да нико не би заспао заувек
вечитим, чврстим сном.
Огромна, безмерна тишина,
као тешких од бомби
обрушава се на мене, да занемим.
Што си ме оставио тако саму
да тугујем и стрепим, неутешно?

Н. Сад, 12. фебруар 1994

РАЗГРНИ МРАК

Поново назирем разливену руку
као удаљено брдо у јутарњој сумаглици
а све друго чами у лепљивој тами
из које нема излаза, ни избављења.
Боже, одагни кајак, разгрни мрак,
да барем стазу пред собом видим праву
као када сам први пут стала на ноге
и одлепила се од мајчина скута.

Нови Сад, 15. фебруар 1994

СНИМАК

Сва удаљена места нестају без трага
као под сунђером на таблици слова и бројке.
Зар сам икада боравила у некој другој
од ове ружне стварности, која нас је сколила
без воље и учешћа, без нашег пристанка?
Одузели су нам радости стварања и духовног
узлета
оставивши нам чемер и понижења,
да бисмо сами себе ниподаштавали
и неповратно упали у ћилиб безизлаза.

Н. Сад, 17. фебруар 1994

КАКО СИ ДОПУСТИО

У удаљеним зонама нашег живота
све је тихо, летње опуштено,
натопљено песмом зрикаваца,
као некада, на Лопуду,
када смо срећни очекивали пролећ.
Нико нам није био раван у љубави,
и за ружне призоре, и ружне људе,
и недостојна дела, и непримичне намере,
нисмо ни знали, нити смо их наслућивали.
Боже, како си допустио да нам зли људи
преко ноћи одузму сржи живота и све његове
лепоте?

Нови Сад, 19. фебруар 1994

И ПОСЛЕ ВАС И ПОСЛЕ МЕНЕ

Само сам пролазник
са привременим боравком
у овој земљи јада и плача
и нећу моћи да вам узвратим
за сву љубав коју сте ми поклањали
чиста срца и бистра ума
Нека вас греје моја неизговорена реч
моја дуго скривена љубав

моја журба да намирим
безброј земаљских послова
идући у корак са савременицима
Ви сте све што сам одувек имала
— једино што ће остати
и после вас и после мене

Н. Сад, 22. фебруар 1994

СУША, ЗАУВЕК

Немам више с ким да поделим
ни шапат, ни сузу, ни јецај, ни ридање.
Све више сам налик стаблу
које се суши из корена.
Над мојом крошњом,
само небо зјапи;
кроз грање,
само ветар хуји.
Јао рукама које немају
која да загрле,
јао речима које мукло јече.

Нови Сад, 18. август 1994

ОПАСНО ПРИБЛИЖАВАЊЕ

Ту си у ваздуху који испуњава
све собе у којима живимо
тако сиромашно, и тако усамљено
да нас ни твоја бестелесност
ни од чега не штити, нити нас чим тешти.
Јачи су они који нас киње
и раздиру нам животну снагу.
Лукавством и притворношћу
опасно нам се приближавају
да би нам зарили канце у живо месо.

Нови Сад, 23. август 1994

НОВА ПОДЕЛА

Све је подељено на полусветлост, полутаму,
и мој живот је полуживот,
а можда ни толико колико умишљам да јесте.
Прилепљују ми се, као опрезне мачке,
привиди и призори које не разумем
ни крајичком ока, ни крајичком свести,
и све ми се чини да опипом
са ванземаљским бићима
у чије постојање не верујем
ни као у филмску стварности
— мада је се прибојавам.

Нови Сад, 24. август 1994

ХОД

Никада више с вама у корак
а још мање испред вас
ни за један педаљ
као што сам некад ишла
Осећам како пролазе поред мене
ужурбани људи притиснути невољама
па и они који никамо не хитају
успореним ритмом ме претичу у ходу
Тја, из ове се коже не може
и из дана у дан сам
све скромнија и умереныја у захтевима
Важно је да се крећем
и ходам до изнемоглости

Нови Сад, 28. август 1994

ПОНИШТИО СИ СВЕ ЛЕПОТЕ

Залудно те чекам, и више не знам
који си то део живота однео у неповраг,
и с ким то ноћу разговарам бесумно,
кад ти лице не видим у паучинастој сумаглици,
одакле се, понекад, јављаш, бестелесно.
Својом си смрћу поништио све лепоте
и однео у гроб најдуже године љубави.

Нови Сад, 27. новембар 1994

МИРЈАНА ПАВЛОВИЋ

ДВЕ ПРИЧЕ

КРАТКЕ ПРИЧЕ О ДУГАЧКОМ ЛУДИЛУ

1. Не знам ко испод мене станује. Али знам да има дуге прсте. И да пуши.

Пуши, а дим не удише!

Већ неколико минута напето посматрам непомичну руку. Истурена је кроз прозор, чврсто држи запаљену цигарету која се полако смањује, и не мрда иако се жар стално приближава квргавој шаци. Коначно сам упознао свог комшију, тј. упознао сам његову шаку и већи део надлактице чији остатак је покривен тесним памучним рукавом. Обично, када се добро нагнем кроз свој прозор, могу да видим његове спуштене ролетне. И ево, сада, када сам најзад нешто од њега угледао, па макар то био само део руке, са комшијом који станује испод мене очигледно нешто дебело није у реду, јер иначе не би дозволио да му до прстију догори цигарета из које није повукао ниједан дим. Из секунде у секунду све више се језим од сопствених питања: Да се није шлогирао? Да му није неко упао у стан и уперио у њега револвер, а он онако престрављен заборавио на своју руку избачену кроз прозор, па не хаје што ће мало коже да му изгори када му је живот у питању? А да није изненада умро? Још минут-два је прошло, а излуђујућа слика се није мењала осим што је цигарета била све краћа. Скамењени испружени прсти уперени су у центар Београда. Запаљени крај цигарете одашиље злокобне димне сигнале у небо. Папир догорева, нарасли пепео се повремено круни, цигарета се претвара у пикавац, док рука укочена као метла и даље незаинтересовано чека да буде испечена. Колико год да се истежем, не видим ништа даље од комшијиног лакта. На испуцалој фасади наше четво-

роделне деветоспратнице ништа не стрчи осим ове мртве руке која се пуши. Одбројавам секунде још једног минута и у чуду се питам да ли ће до мена убрзо допрети цврчање и смрад. Одлазим у купатило, надајући се да ће у мом одсуству апсурдни призор испарити. Али није! Мртвачком снагом стиснут пикавац је још жив. Сада жар светли надомак коже. Иако не могу да поверујем, добро видим да је додирнуо оба прста између којих је укљештен филтер. У овој секунди кожа је почела да гори!

У наредној секунди је кроз прозор излетела псовка, а опечена рука је неугашен пикавац гневно бацила у травњак.

Смејем се, мада киселкасто. А и дуго ми је требало да дођем себи и да почнем да се смејем. Комшија је, у то нема сумње, не само жив него и гадно псује. Вероватно се са неким унутра запричао и потпуно заборавио да је запалио цигарету. Уосталом, ма какав био, разлог ме није много занимао. Почео сам да се плашим себе.

2. У децембру на посао одлазим по мраку и са посла се враћам по мраку. У том месецу од свих шетњи које никада не обавим највише волим ову, кроз шумарак испред наше зграде. У свари, ја на повратку са посла само успорено прелећем поплочану стазицу, бацајући при том погледе на егзотично растиње које су околни станари обрстили за своје икебане, до сада онолико колико је са земље руком могло да се дохвати. Иако стрепим да ће уз помоћ мердевина ускоро све оголити, релативно спокојно се ваљам, као сито и тромо звере после дугог грчевитог дана према својој јазбини. Ту никада никога нисам срео.

Данас сам, међутим, испод дрвета разазнао женску прилику која четвороношке хода по снегу!

Од изненађења сам се просто укопао у још растресит слој кристалчића који су затрпали стазу. Почела је да изводи неку махниту игру. После трзања напред-назад, забацује обе руке лево-десно, затим на све четири прави полукруг и понавља све те радње лицем окренута према северу уместо према југу. Чини ми се да она, по овој хладноћи која ми је сузе на очи натерала, има на себи само хаљину. Али се не бих зачудио ни да је потпуно нага, јер је преда мном већ проходала она трагична гола сподоба са слике Виљема Блејка, из чијих исколачених очију никада нисам могао да закључим да ли бежи у своју пећину или бежи из ње, на светлост дана, а у оба правца сам ту длакаву креатуру интелигентног лица дубоко разумео, то робусно створење оборено да на коленима и рукама некуда стреми вукући по земљи густу браду и гребу-

ћи тло канцама на ножним прстима, разрогачено гледајући у страну, надесно, кроз векове, управо у мене који њу гледам, са гримасом прадавног људског страха, очајања и безумља, која ме је потресла до љубави. И као што се пред том сликом никада нисам запитао о чему то она тако хипнотички говори, већ сам се са косматим пањеником поистоветио, тако се ни сада не питам шта је обезумило ову жену што пуже на пропланку солитерске шумице. Једноставно ме је страшно заболело. На ову сумануту женску силуету пада некакав снег од кога ми је хладније него икада. Почео сам да јој се примичем, без даха, трептања и шкрипутања ципелама, напрегнуто пратећи њен дивљи ритам. Најзад ме је осетила. И тада ми се нагло окренула лицем. Дахће.

„Добро вече, комшија! ... Ево, перем тепих. Да искористим овај снег док се не испрља. Ничим то не може боље да се уради".

Добро вече, комшинице.

Хтео бих то да кажем, али још не могу да се повратим. Пошто сам сада сасвим близу ње, могу да назрем неки мали тамноцрвени тепих који је скоро сав посула снегом и чисти га пластичном врећом за лук. Нисам одмакао ни неколико корака, а она је већ наставила да по њему пуже, да га риба обема рукама час напред-назад час улево-удесно, погнуте главе и издигнуте задњице коју је окретала наизменично на све четири стране света. Јесте ми смешно. Само, не могу да се смејем.

3. Док сам бленуо у телевизор, из плитке розе чиније ми је нестала кајгана!

Чим сам се увукао у стан, слупао сам последња три јајета. Нисам имао воље ни да их посолим, јер сам дошао кући мрачан као пећина. На повратку са посла свратио сам код оне жене која ми се стално жали да је грађена као пласт сена. Безброј пута сам јој поновио да ми то уопште не смета и да је сјајно што нас двоје можемо једном недељно да нађемо оно мало самозаборава у кревету, да ништа више од ње нећу тражити. И када сам најзад помислио да смо почели да живимо као сав остали свет, данас ми је рекла да она хоће да живи „као сав остали свет" и да „овако даље не може"! Хоће да шета са мном, да идемо у биоскоп, да вечерамо у кафани, да имамо заједничке пријатеље, да посећујемо и позивамо рођаке, да путујемо, да причамо, да слушамо музику, да спремамо једно другом вечеру, да купујемо и неопходне ствари и глупости, чак и да одемо повремено у зоолошки врт и храним животиње. Без речи сам изашао из њеног стана, теглећи

оловни умор у костима, а она је за мном викнула „Не долази ми више! Немој ни телефоном да ме зовеш!" Затворио сам њена врата и ушао у мрак.

Али, и над мраком има мрак. Мракови могу да буду мали и велики, могу да се поделе на релативне и апсолутне, има их ретких и густих, кратких и дугачких, субјективних и објективних, а и оних који измичу свакој класификацији. Постоји и најмрачнији мрак, у који је, заједно са мном, из керамичке чиније одлетела моја непосољена кајгана. Суверени мрак.

У потрази за одбеглом кајганом, прво сам лаковерно погледао у плафон, онда кроз прозор, па испод јоргана, затим сам претражио све џепове, ципеле, фиоке, утикаче, разлистао негде око једне трећине својих књига, да бих најзад сео у само средиште хаоса који сам направио и дуго плакао зато што знам да кајгана, за разлику од комшија, не може да говори. Поново сам узео празну чинију, вратио се на место почетка догађаја, наслонио се левим раменом на витрину, виљушком у десној руци лупао сам замишљена јаја у чинији коју сам држао левом руком и загледао се у телевизор. Уколико сам онда у таквој пози нагао чинију, кајгана би сада морала да буде на поду, до мог левог стопала. Међутим, и кроз полумрак се јасно види да на лакираном паркету нема ничега. Сручио сам се поред витрине. И заспао.

У зору сам први пут отворио очи. Чело ми је било наслоњено на ножицу од витрине. Видео сам слој прашине и кајгану. Не дижући се с пода, наслепо сам руком опипао цео скорени траг на малим вратима низ која је цурила и под витрину склизнула љигава маса.

Морам још да спавам. Као она девојка којој сам рекао да ћу јој телефонирати сутра око једанаест, да је пробудим. Уместо сутрадан, позвао сам је после осам месеци и питао: „Шта радиш?"

„Спавам. Зар је већ једанаест?"

4. У поређењу са инвазијом малих црних дугмета, она кајгана коју сам тражио по плафону и чак помислио да сам је несвесно живу појео — била је енигма за предшколски узраст.

Док кроз прозор пратим лагано, лелујаво промицање пахуљица, лењо навлачим и закопчавам свој црни џемпер са шал-крагном и три реда дугмета. Већ сам прогурао кроз рупице четири дугмета и дохватио пето, које сам одмах испустио, јер сам под прстима осетио мало, округло дугме, уместо великог и пљоснатог. Полако спуштам поглед на џемпер и видим да су у трећем реду, уместо великих, два мала

црна дугмета са једва видљивом плавичастом штрафтом. Чак и да поверујем да сам их ја лично ушио, а сигуран сам да нисам, остаје чињеница да у стану немам никаквих разервних дугмета. Осим тога, џемпер је скоро нов и мало је вероватно да су са њега већ отпала два дугмета, и то истовремено. А и да сам два пута у размацима ушивао нова дугмета, тога бих заиста морао да се сећам. Са друге стране, овај џемпер осим мене нико други није ни пипнуо. Стога мора бити да сам то ипак ја урадио и да одскора имам рупичасту меморију. Када сам већ био на путу да прихватим ту неприхватљиву претпоставку, бар док нешто друго не смислим, расејано сам одигао једно од малих дугмета и та могућност је дефинитовно отпала. Мистерија је сада тако савршена да ја више ни са једне стране не могу да јој приђем: мала дугмета су ушивена машински, исто као велика, а то ја никако нисам могао да урадим. Једино што ми преостаје је да свучем џемпер, вратим га у плакар и престанем да мислим.

Дуго га нисам носио, а када сам га следећи пут обукао, на њему је било још једно, треће мало дугме! Још једно велико је нестало и заменило га је мало које је ушивено машински. Однос је сада 3:3 и ја то више не могу да издржим. Знам да ћу кад-тад затећи четврто, пето, најзад и последње, шесто мало дугме које ће нечему означити крај. То не могу да сачекам.

Почео сам да витлам џемпером кроз ваздух. Млатим њиме ствари, врата, прозоре и зидове. Скачем по њему и развлачим га ногама. Бришем њиме паркет. Гурнуо сам га у машину за прање веша и центрифугирао га на суво. Обукао сам га као лудачку кошуљу, али нисам успео да на леђима вежем рукаве. Закачио сам један рукав за кваку на вратима од ходника, а други рукав сам истеглио све до улаза у собу. Када се откачио, и ја и он смо се прострли по поду.

Ко зна колико већ овако лежи близу мене, зарозан као бачена животињска кожа. Када се одморим, испећи ћу га у тигању, а после... Али, боже, ако имаш мало времена, скокни да видиш ово:

На џемперу су сада четири мала црна дугмета! Свети ми се зато што сам га малтретирао. Хвала ти, боже, што си се лично у то уверио. Рекао си „Ју, ју! Па то је грозно!”, али ја морам да ти кажем да не само од грозног, већ и од најгрознијег има још грозније. Само погледај!

Ено га на ходничкој стази, лево од џемпера: велико црно дугме, седмо дугме са џемпера који је првобитно имао укупно шест дугмета, дакле апсолутни вишак дугмета, феномен размножавања дугмета, може бити конкурентска најезда ве-

ликих црних пљостаних. Стање је, боже, сада следеће: 4:2 у корист малих, на џемперу, плус једно велико ван терена.

После овог открића ја сам се смирио, јер ми је разум био сведен на ниво маслачка. Додуше, још сам се по инерцији понашао као виша врста, као мајмун. Кезио сам се на дугмета, пружао сам према њима и повлачио руке, шчепао сам неушивено велико дугме, разгледао га, пипкао, њушкао, лизао, коначно загризао и тек тада видео да то и није дугме, него само поклопац без доњег дела кроз који се провлачи конац. Потом сам то исто радио са малим дугметима, а на једном од њих сам ноктом загребао плавичасту штрафту и она се — ољуштила. Сав занет игром, пљескао сам рукама и певао на сопствене ноте прву енглеску песмицу коју сам научио. Почиње са „Baa, baa, black sheep". Занимљиво је да ме ноге нису заболеле, иако сам сатима чучао нагнут над своје играчке. Када сам у једном моменту случајно ставио велики црни поклопац на мало црно дугме, показало се да су комплементарни и да чине, у ствари, једно дугме.

Некада се, дакле, свако од шест великих дугмета састојало од два дела. Горњи део, тј. танки поклопац, био је залепљен на мало црно дугме. Прва три отпала поклопца никада нисам нашао. Можда су још у неком забитом кутку, а можда сам их и бацио у ђубре, не знајући шта је то и не обраћајући на њих пажњу. А шта би било да се четврти поклопац није одлепио док сам злостављао џемпер? Или да није пао тако близу мене и џемпера?

Сада имам џемпер са шест малих црних дугмета, од којих пет имају плавичасту штрафту, односно осушени лепак, а шесто нема зато што сам лепак ољуштио док сам био у мајмунској аналитичкој фази. Ја сам лично скинуо два преостала поклопца, да бих дошао до последњег, шестог малог дугмета. Рекао сам већ да сам знао да ће оно нечему означити крај. Необјашњиво чудна стварност једноставно не постоји. Постоје само очи које је виде. Њих сам трампио за друге.

Тачно је да те друге нису моје, али ми врше посао.

5. Морам да кажем да сам почео да поштујем себе. Сâм сам, а ипак сам нормалан. Рањив сам, а ипак цео. С једне стране, за сваку загонетну појаву, попут привидно необјашњивог нахрупљења малих црних дугмета, умем да нађем кохерентно и логично објашњење или да стрпљиво сачекам да оно само од себе дође. С друге стране, уопште се не разликујем, просто сам неприметљив, не стрчим, не заостајем и не предњачим, нико не би могао да ме издвоји као другачију даску из бескрајне тарабе, не пуштам прегласно радио у

часовима предвиђеним за одмор, са сваким сам на пријатељском „добар дан". Не могу да не кажем да се поносим собом, зато што сам то сâм постигао. Нико ми није ни помогао ни одмогао, бар не свесно и вољно. Ништа нисам тражио нити ми је ишта нуђено. Све око себе гледам другим очима зато што сам своје трампио за неке много паметније. Узнемиравајуће вести гасим, а узнемиравајуће новине палим.

Сада, на пример, лешкарим и спремам се да, после питај бога колико времена, мало читам. Био сам уморан када сам изашао с посла, али сам ипак свратио у књижару, да набавим било шта за читање. Купио сам на распродаји неку књижицу са сивим корицама, на којима нема ничега осим ситно штампаног наслова у доњем десном углу: *Иза ūоднева*. Нисам имао никакву представу о томе шта би она могла да садржи, да ли је то кратак роман или дужа новела, збирчица приповедака, песме, можда чак неки мали кувар. Допало ми се баш то што не знам шта ћу читати и купио сам је без размишљања иако је то била, споља гледано, најнепривлачнија могућа књига. Нисам ни помишљао да је отворим пре него што легнем после ручка.

Почео сам да је прелиставам и читам без икаквог реда и припреме, чак и не погледавши име писца. Нашао сам се у правом чуду, јер сам схватао о чему аутор пише, али никако шта пише. Насумце отварајући књижицу, натрапао сам на једну кратку, потпуно самосталну главу, са насловом: ГРАБАНИ, НЕ ПРЕНАГЉУЈТЕ У ЗАКЉУЧИВАЊУ. У тој глави дословце пише ово:

> Ако на свом сату видите да је минут до дванаест, не узнемиравајте се. Сат вам касни. Одавно је прошло подне.
>
> Уколико вас преко радија или телевизије информишу да је јуче, негде на територији ваше бивше домовине, у старачком дому на минус дванаест степени од зиме умрло још неколико станара, или ако вам прикажу најновија оруђа за вађење људских очију, сечење језика и разбијање лобање, или ако вам се на екрану појави жена која је видела како ратници пеку дете на ражњу, покушајте следеће:
>
> 1) Однесите радио (телевизор) неком добром мајстору.
>
> 2) Проверите у календару у коме веку живите.
>
> 3) Распитајте се да ја нисам неки далеки, полуписмени потомак Џонатана Свифта, а ако установите да јесам, хитно ме испљуните. Нимало се не устручавајте, сетите се само како су Енглези гадљиво повраћали мрачне сатире заиста великог писца, док их је при том дупе болело не само зато што Џонатана боли душа него

и зато што је црнило у човековој глави напросто ружичасто наспрам ситуација у каквим себе повремено затиче пошашавели људски род.

4) Уколико се покаже

— да вам је апарат исправан

— да је, календарски гледано, крај двадесетог века

— да ја нисам у сродству са Свифтом

и уколико после свега што сте видели и чули сматрате да сте и даље сасвим нормални јер се нормалним осећате, немојте извлачити закључак да сте у праву, него закључак да сте луди. У том случају, нека вам је срећна Нова година, 1993.

Моме лудилу, дакле, нема краја!

Трампио сам рођене очи. Добио сам цертификат да сам нормалан и у медицинском и у друштвеном смислу.

Па у ком смислу сам ја онда луд?

ЗНАШ ШТА ЈЕ НОВО?

Претпрошле суботе ме она будала зове телефоном:

— Знаш шта је ново?

— Шта?

— Прошао ти је живот.

И спусти слушалицу.

Често и не сачека да питам шта је ново. Саопшти да ми је живот прошао и прекине везу. Нема га у телефонском имeнику. Не знам где станује. А глупо ми је да своју прву љубав пријављујем милицији и постављам „ловца", иако ми се од ње већ више од две недеље језди кожа.

Но, најглупље у свему томе је што је почео да ме малтретира онда када сам му испунила жељу! Пре тридесет и пет година сам му обећала да ћемо једном опет отићи у биоскоп. И отишли смо. По несносној врућини. У „Југославију". Да гледамо *Матадора* Педра Алмодовара. Сат раније смо извадили карте и одмах се завукли у Робну кућу „Београд", која има добру вентилацију. Три пута смо темељито прегледали целокупан асортиман. Чак смо нешто и купили — чарапе и калем конца. Најзад смо ипак морали да изађемо у незапамћену влагу и врелину. Остатак времена смо провели испод дрвета, хладећи се омотом патетичне приповетке коју ми је

прочитао. Описао је наш први сусрет, у биоскопу, када смо добили места једно до другог, близу усијане пећи, и када је он, из чиста мира и не скидајући поглед с платна, својом врелом шаком покрио моју; затим своје патње када сам га напустила, као и дубоко веровање да ћемо се поново наћи, можда чак и на неки бољи начин него тад... А када смо, лепљиви и изморђени, коначно ушли у „Југославију", учинило ми се да ће поновити оно због чега сам га вероватно и оставила — да ће заплакати. Не само што се тога није стидео него ме је до бесвести убеђивао да сам ја исто колико и он осећајна, али из њему необјашњивих разлога кријем, потискујем и ломим своју праву природу, да нисам чврсто и практично биће, него оно што он испод тога види — а види себе самога. На растанку ми је дао реч коју му нисам тражила: да ће сачекати да се вратим себи, а од мене је измолио обећање да ћемо кад-тад опет заједно гледати филм. Одахнула сам као да сам се извукла из глиба.

Дуго се нико није појавио на вратима, да му покажемо карте. Тек пошто смо неколико пута покуцали, из мрака је изашао човек и рекао:

— Само ви сте купили карте.

Моја прва љубав је, у евидентном шоку, његову реченицу дословце поновила, али као упитну:

Само ви сте купили карте?... Неће бити представе?

Човек је рекао „Вероватно неће. То је због ове врућине." Али се, изгледа, сажалио и додао је: „Причекајте који минут. Можда ће још неко да наиђе." Чекали смо. Нико није наишао. Када смо попушили цигарете и кренули напоље, поново је из мрака искрснуо онај човек и казао:

— Хајде, уђите у салу. Пустићу филм.

Потпуно збуњени, углас смо узвикнули:

— Само за нас?!

Насмејао се, отпратио нас до врата и широм их отворио. Ушли смо у празну салу, заузели најбоља места и опет чекали, још не верујући да ће се ишта догодити. Међутим, у потпуној тишини је, шушкаво и шкрипутаво, почела да се размиче дебела завеса. Иза нас је зазујало. Сноп светла је разбио помрчину. Чудно мало искуство! Очаравајуће и — мало нелагодно, ваљда због ненавикнутости на седење међу четама празних столица.

Наравно, знала сам да ће ставити своју шаку преко моје и да ће при том гледати у платно, као и пре тридесет и пет година. Али да ће рећи оно што је рекао —никако!

— Рука ти је одвратно хладна.

Запањено сам два-три пута прогутала ваздух.

— А мислиш да твоја није? Хладна и — љигава. Као рибља пераја.

— Није мојом вољом.

Никада се филм није приказивао само за мене. У сали смо ја и приповетка о мојој првој љубави. Ја на једној столици, она на другој. Заборављена или бачена. Свеједно. Заиста чудно мало искуство! Очаравајуће и — мало нелагодно.

Уосталом, навићи ћу се. Све то не може да траје дуже од неколико секунди, чак и ако ја убацим „Шта?" Измерила сам.

— Знаш шта је ново?

— Шта?

— Прошао ти је живот.

Највише четири и по секунде! Без „Шта?" — око четири.

НЕНАД ГРУЈИЧИЋ

ТЕРЦИНЕ

ЧАЛАБРЧАК

Јаросши мноїе окайаху нешом
све шшо бих као сада хшео рећи
у їесми коју дубим сшарим длешом.

Поезија је чалабрчак већи
од їисца шшо се узда у себека
да и без дара неће му уїећи

рима док куцка їо рубу ремека.
То је шо месшо іде бубри сујеша
и баца у ад маленої човека.

Тад није зїореї да белне салвеша
у руци драїе која дуїо чека
да обрише нос їаћенику свеша.

А шо није шшос — ма ни издалека.

ИЗВОР

Шша све не рекох у їесмама својим
и које їуше не їребродих цео
а да на крају на їочешку сшојим.

Но знам — шо није узалудан вео
шшо се ко рукав осиїа и їара,
јер ја сам бездан чији извор вео

пева док над ньим бди дуīина шара.
У овом свеīу нисам се обрео
да би ме стиīла она песма стара

што на раскршћу зуји као неон,
већ да бих īуро камен испочетка
у друīом īравцу неīо што сам хтео.

То ли му добре, што би рекла тетка,
ко шлаī на торīу, на таленат сваки
који се брзо одриче иметка

чим осети да живоī īун је варки.

ВАЛЕР

Мноīе сам зоне сумрака īрешао
не знајући да опасноси ме вреба
и од īомисли што сам умешао

īрсте у теме приселе са неба.
Но, витез бејах на ветру, са косом,
даљине īлаве носиће ми бедра.

Вилен ме коњиц, са младим заносом,
īронео и кроз īустиње и īоре:
Нема īде нисам īривирио НОСОМ.

Женама летим īадо īод īрозоре
и īрсећи се īево свеīски шлаīер,
сустизаху ме изīубљене зоре

у касабама īде ноћ је чисī малер.
Сīисе и штива никад не испустих,
јер увек знадох да суīтилан валер

живоīа мора смести ти се у стих.

ЗАВОДНИЦА

За стих дајем све — луīила је шмизла
и заводнички намести ла косу
īрстима чије нокте је изīризла.

Онда је пальцем такла ме по носу
и бистрим оком зачкиљила випка:
Кокета што се ко пиринач просу!

Затим би ногом танком као пртка
плес око мене зачела у трансу
славећи срећу главног добитника.

И један голуб даде у авансу
за оно што ће на послетку пасти
као круна у веселом билансу.

Међутим, она у вихору страсти
отвори врата и окретом мигну:
Низ степенице (о, моје пропасти!)

силазећи тек горуб сукње дигну.

ПРОСЛОВ

Само колико заборав влада мном
— толико ниси у мени, једина,
колико сени туђе харају сном

— толико мира немам ја, предивна.
Љубави, све ћу почети изнова,
сва сунца, дане, боле из дубина,

с тобом ћу младом, опет из основа,
низ вале жита носити капарку.
Ово се речи из Божјег прослова

у ком ни једна не познаје варку,
овде се жеља претвара у срећу
што вечно љубим на своме заласку.

Драга, ти знаш, за тобом умрећу,
и као лептир од цвета до цвета,
приводећи лет, из праха почећу

да опевам свет — ко прави поета.

ЧВОР

Шта ли то струји урвинама мојим
низ беле сапи прогорелог јутра
из будноћа сна што се дели, троји?

Да л то нови дан — такозвано сутра
прикрада се већ у часове јадне
док сунце шкиљка ко гобленска мустра?

Зрак се један отме (ко да грана падне!)
и тресну уз сен моју или твоју?
Од чудеса тог на језику сладне.

Смешне музе у присоју пољу,
сва чула ко чвор Гордијев пред сечу
у мукама и љутом неспокоју.

Тајанствен зрачак или моћни нечуј?

ВЛАДИМИР ВОЈНОВИЧ

КАПА

(Наставак из претходне свеске)

Он хтеде опет да изнесе телефон, али му овај зазвони у рукама.

— Лисик — зачуо се из слушалице Кукушин глас — сасвим сам заборавила да ти кажем да никуд не идеш пре ручка. Из перионице треба да довезу рубље.

— Добро — рекао је Јефим и почео да чека сигнал прекида везе.

Његов кратак одговор зачудио је Кукушу.

— Признаница је на сточићу пред огледалом — рекла је она да би му чула глас и видела шта је то с њим.

— Добро.

— Лисик — забринула се Кукуша. — Да се нешто није десило?

— Није.

— Лисик, не свирај — рекла је Кукуша. — Чујем ти по гласу да нешто није у реду. Шта је било?

Јефим је са женом увек разговарао изузетно пажљиво, чак сервилно, али сад се, изнервиран од Баранова, разљутио.

— Шта си запела?! — повикао је плачним гласом. — Лепо ти кажем — ништа није било! Све је добро, све је у реду. Савељиј лети, мува се зноји, а у Литфонду деле капе.

— Шта? — препала се Кукуша. — Лисик, да ниси полудео?

— Могуће. — Јефим се смирио исто тако као што је и плануо. — Извини, то ме је Баранов разбеснео.

— Тако сам и мислила. И шта ти је сад рекао?

— Ма ништа, ништа, нема ту шта да се прича. Каже да Литфонд шије капе за писце.

Кукуша се заинтересовала и Јефим, смиривши се и осмехујући се, понови оно што је чуо од Баранова — о подели капа по чиновима: истакнутим — од северног јелена, познатим — ондатрове, чувеним — од мрмота...

— А мени — рече он — од кунића.

— А што теби од кунића? — строго је упитала Кукуша.

Он, опет речима Баранова, објасни зашто.

— То су глупости — рече Кукуша. — Баранову ништа не би требало ни давати, зато што је он нерадник и пијаница. А ти си прави писац. Ти идеш на службена путовања, срећеш се са важним људима и не можеш ићи с капом од кунића.

— Што се ти бринеш! Ја и нећу ићи са капом од кунића; знаш да имам одличну капу од вучјег крзна.

Кукуша је заћутала. Увек је било тако кад би била незадовољна.

— Па шта је сад, Кукушењка? — молећиво ће Јефим. — Добро, ако хоћеш, отићи ћу и ја да поручим. Али неће ми дати! Па знаш и сама да ја нисам секретар Савеза писаца, нисам члан партије и код мене не стоји најбоље ствар с петом тачком.*

— Добро, ако ти сам осећаш да си мање вредан, онда не треба ни да идеш. Ти си најгори и теби ништа не треба. Имаш своју капу. А шта се њих тиче, шта ти имаш! Имаш још и породицу и одраслог сина. А његова капа је излизана, носи је већ две године. Само, шта теби вреди говорити! Ти си понизан, ти си добар, теби ништа не треба, ти се свима осмехујеш, свима се клањаш, теби су сви добри, и ти си исто добар и гори си од свих!

Зачуше се кратки сигнали — Кукуша је прекинула везу.

— Луда жена — спуштајући слушалицу, Јефим се сам себи осмехивао. — И добар и гори од свих. Женска логика.

Без обзира на то што се Кукуша тако извикала на њега, бî му пријатно све што је речено. Лепо је знати да си тако добар, племенит, несебичан и скроман. А онда поче да мисли како је Кукуша, можда, у праву. Он је добар, али да није претерано? И скроман је, али зашто? Опет се сетио свог списатељског стажа, броја написаних књига и одзива пензионерке Круглове.

Он извади из машине лист са незавршеним описом капетана Коломијцева и са уздахом (данас очигледно неће успети

---

* Пето питање анкетне листе у којој се уносе подаци код запошљавања и у другим приликама односи се на националност, а на Јевреје се у Русији одувек и по правилу гледало без много симпатије. (Прим. прев.)

да испуни норму) брзо састави изјаву у којој је, пре него што ће изнети суштину, набројао осамнаест година рада, једанаест књига, државна признања, чему је додао да често путује у далеке области, укључујући ту и оне на крајњем Северу (то јест, капа треба да буде топла), као и то да се сређе с људима мужевних професија и локалним руководиоцима (то јест, капа треба да буде достојна писца из главног града). За сваки случај, споменуо је и своју друштвену делатност — члан совјета за авантуристичку литературу.

Изјава је заузимала целу страницу и завршавала се молбом да се „прими поруџбина за шивење капе од...", ту се Јефим мало замислио, јер није смео да тражи крзно за истакнуте и чувене писце, а да управу ограничава својим избором мрмота није хтео, и зато је написао неодређено: „... квалитетног крзна".

Пре него што ће Јефим кренути у комбинат Литфонда, до њега је навратио бајкописац Соломон Јевсејевич Фишкин, који је живео два спрата ниже. Дошао је у пицами и папучама да исприча садржај своје нове бајке и са новим информацијама о страдању Васке Трјошкина, песника и заштитника руске природе од хемије и Јевреја. Васка је био висок, мршав, неуредан и веома мрачан човек. Мрачност је долазила отуда што се Васка осећао (а тако је и било) са свих страна стешњеним припадницима омрзнуте националности. Изнад њега је живео Рахљин, испод Фишкин, лево историчар књижевности Акселрод а десно професор Блок. Напрежући уморни мозак, Васка је много пута рачунао, мислио и није могао да схвати — како то да у целом Совјетском Савезу Јевреја има нула шест или нула седам посто од укупног броја становника (тако му је рекао његов пријатељ Черпаков), а овде, у згради за писце, он, Рус, одједном је опкољен четворицом Јевреја, ако се рачунају само они чији су станови тик уз његов. Испада да у кооперативној згради, па према томе и у целом Совјетском Савезу, Јевреја има не мање од осамдесет посто. Таква статистика је страшно забрињавала Трјошкина и просто га бацала у очај. Сматрајући својом дужношћу да спасе Русију од свеопште, како се усмено изражавао, јеврејизације, а писмено — ционизације, Васка је ударао на сва звона, писао писма ЦК КПСС, Президијуму Врховног совјета СССР-а, Савезу писаца, Академији наука и новинама. Повремено би и добијао неодређене одговоре, понекад би га гдегде позвали, разговарали с њим, саосећали с њим, али су га при том упозоравали на у нашој земљи усвојене принципе братског интернационализма и трпељивог односа чак и према штетним нацијама. Међутим, трпељивост је, по Васкином мишљењу, давно прешла све границе. Јевреји (односно ционисти),

уз помоћ својих истомишљеника жидо-масона, одавно су (тако му је рекао Черпаков) заузели све кључне положаје у целом свету па и у нашој земљи; Јевреје бирају за председнике и премијере, а функционерима других националности подмећу за жене Јеврејке. Сваког дана и сваког часа они цео свет оплићу паучином свеопште завере. Трагове те завере Васка је налазио свугде. Ноћу би, гледајући у небо, видео како се звезде премештају и слажу у ционистичке кабалистичке фигуре и намигују једна другој. Видео је тајне ционистичке симболе у конструкцијама зграда, положају улица и у природним појавама. Листајући новине и часописе, видео би у њима као случајно добијене шестокраке звезде или злонамерне склопове речи. На пример, с једне стране је одштампано „Празник руске песме", а са друге — наслов чланка на међународну тему „Не сме се дозволити" (заједно би испало „Празник руске песме не сме се дозволити"). Обраћајући се са тиме разним инстанцама, Васка је знао на како опасан пут је ступио, и осећао да ционисти, настојећи да га се ослободе, против њега користе отрове без мириса и невидљиве зраке, због чега његова жена има рак, а он сам пати од главобоља и превремене импотенције. Покушавајући да се сачува, увек би оњушио храну, воду је пио тек пошто прокључа, а гаће постављао оловном фолијом, да свој полни механизам заштити од радијације. Недавно је писао ЦК КПСС, КГБ-у и Савезу писаца о тајанственом нестанку своје мачке, коју су ционисти украли, или отровали. Још није добио одговор.

Врата од стана Рахљиних била су отворена и, ушавши унутра, Фишкин затече Јефима како стоји пред огледалом у капуту и с качкетом од тексаса у десној руци изнад главе, а са вучјом капом у левој.

— Јефиме — зачудио се сусед — шта вам је? Не мислите ваљда да имате две главе?

Бајкопишчево чуђење је, ипак, одмах развејано. Јефим је Фишкину изнео своје намере и признао да не зна шта да ради. С качкетом изгледа неозбиљно и као таквог га могу одбити, а ако дође с вучјом капом, могу га одбити с образложењем да већ има капу.

— Људи су начисто полудели — завртео је главом Соломон Јевсејевич. — Већ двадесеторица су ми телефонирала за те капе. Сви се журе у Литфонд. А иначе, мој савет вам је да идете без капе. У том капуту изгледате сасвим солидно. С таквим изгледом нико не може помислити да немате капу, и нико не може рећи да вам капа није потребна. Уосталом —

рекао је, размисливши — ионако вам неће дати ништа, осим можда некакво ђубре.

— А зашто ми не би дали? — љутито је упитао Јефим. — Вама ће дати, а мени неће дати!

— Ма шта причате, Јефиме, они ће поступити много праведније: неће дати ни вама ни мени. А знате зашто? Зато што смо ми обојица за њих ружни пачићи. Ја сам на ту тему смислио нову бајку. Хоћете да чујете?

Јефим, наравно, није хтео (коме је до слушања туђих бајки?), али му је било незгодно да одбије старца.

— Само пожурите, иначе ћу закаснити.

— Сигуран сам да ће вам се допасти — обећао је Фишкин. — Наслов бајке је *Повратак ружног пачета.* Добар наслов, а?

— Па и није баш — одговори Јефим. — Добри наслови увек имају само једну реч.

— Нека је и тако — није спорио Фишкин. — Назваћемо је просто *Повратак.* Е, слушајте сад. Ружно Паче, омрзнуто од своје сабраће, напустило их је, живело на малом пустом језеру и тамо израсло у Правог Предивног Лабуда. Открившши то, Лабуд се обрадовао и зажелео да се врати својима, да им покаже не да је он лепши од свих него да барем није толико ружан. Чак је био спреман да им опрости увреде из прошлости. Али, они га дочекују са још већим непријатељством него раније. Ствар је у то што су они сами, у његовом одсуству, почели да се називају лабудовима. И створили су своју хијерархију, у њој место Предивног Лабуда заузима Патак, који мисли да је велик, иако је у ствари само дебео. И још има два Горда Лабуда, четири Славна и шеснаест Полетних. „А остали?" — пита их придошлица. Одговоре му да су остали — просто лабудови.

— Је л' ви то о Савезу писаца? — прекинуо га је Јефим.

— Ма какве везе има ваш смрдљиви савез? — наљутио се Фишкин, као да и сам није био у том савезу. — То је уопште о људима. Слушајте даље. Добивши такав одговор, Предивни Лабуд каже: „Добро. Ја не претендујем ни на какво посебно место. Хтео бих да будем као и остали. Бићу и ја просто лабуд." Ту су се све патке препале, неке су се почеле смејати, а друге су се разбеснеле. Види ти њега, рекоше, какав безобразлук, ми смо се целог живота борили да постанемо лабудови, а он би да то звање добије тек тако. Други су приметили да је он просто луд, да има манију величине. Онда су мало размислили, сажалили се (ипак је он од њихове, пернате сорте) и решили да му доделе место Ружног Пачета...

— Са пробним роком! — весело је сугерисао Јефим.

— Тачно тако — осмехнуо се Фишкин.

— И он се сложио?

— То још нисам одлучио — рече Фишкин. — Па, мислим да се ипак није сложио. Увредио се, вратио се на своје језеро, плива тамо, гледа на свој одраз у води и говори себи, мада не баш јако сигуран: „Ипак ми се чини да ја више личим на лабуда него они".

— А шта о њему причају патке?

— О томе се и ради, оне уопште не говоре о њему. Хтеле би да га забораве и праве се да он уопште не постоји. Јер ако то признају, онда се оне не могу називати лабудовима, морају смислити нешто друго.

Испричавши затим о нестанку Трјошкинове мачке, Фишкин је ижицарио две цигарете (једну за резерву) и одшљапкао доле у свој стан, а у ходнику се ускоро појавио Јефим у капуту и с црвеном марамом око врата, али без капе. Помало искошен због тежине набијене ташне, притиснуо је дугме за лифт. Чекајући га, мислио је на бајку коју је чуо од Фишкина и замишљао себе као несхваћеног Предивног Лабуда.

Лифт је стигао са шкрипом и лупом. Спустивши се два спрата, Јефим се сети да је заборавио признаницу за рубље. То га је мало смело, јер је био сујеверан и веровао — ако нешто заборави, од посла нема ништа. Зауставио је лифт и вратио се. Узео је признаницу и, пре него што ће опет изићи, погледао се у огледало — тако су захтевала правила. Јефим у огледалу виде не Предивног Лабуда, већ Средовечног Тужног Човека Јеврејске Спољашњости и уз то безубог — испало је да је заборавио и протезу. Док је намештао протезу и дуго шкљоцао њоме пред огледалом, неко је позвао лифт. Јефим није хтео да чека. Доле је кренуо пешке.

Док је пролазио поред Трјошкиновог стана, отворише се врата обложена смеђим скајем и — песник провири с пола лица и проницљивим сумњичавим оком. „Занимљиво, куд ли је он то кренуо, и зашто без капе?" — мислио је Трјошкин. Видећи суседа, Јефим не хтеде да му се јави; знао је да му овај сигурно неће одговорити. Али, савладан урођеним васпитањем, ипак рече „'бар дан" и подиже руку, као и обично, до капе, али се, додирнувши голо чело, најежио, збунио и осмехнуо песнику. Овај, јасно, не одговори ни на поздрав ни на осмех, већ се повуче и с треском затвори врата.

Трјошкин је отишао у кабинет и у специјалну свеску с платненим омотачем унео следећи запис: „Данас у 11.45 низ степенице се пешке (иако је лифт био исправан!!!) спустио циониста Рахљин с великом ташном и без капе."

Управљачица лифта је обично са својим везом седела доле код јавног телефона, али сад је онде није било.

Јефим је угледа у дворишту; трчала је сва узрујана.

— Какав безобразлук! — викала је на цело двориште, обраћајући се ко зна коме. — Срамота! И шта ради та милиција?!

— Варвара Григорјевна, шта се десило? — заинтересовао се Јефим.

— Како шта се десило? Као да нема доста зла! Јавни клозет су направили, пијандуре! Иду од продавнице до мене и сваки скрене овамо. Ја му кажем: „Грађанине, куд сте кренули и шта то радите? Па није вам ово тоалет. Овде ипак живе људи, писци, а ви ту... поливате. Ено вам тоалета преко улице." И, најважније, милиција уопште не обраћа пажњу на то! Колико пута сам рекла нашем милиционеру: незгодно је, овде ипак живе писци, нису то људи као ви или ја, кажем, а он... Јој, боже господе, Јефиме Семјоновичу, па шта је то с вама? — зачуди се она. — Овакав мраз, а ви изашли без капе! Па прехладићете главу, а ваша глава није као наше, нашим главама се ексери могу закуцавати, а ваша је потребна за посао, а ви идете тако без капе.

— Ништа, Варвара Григорјевна, треба се челичити — бодро је одговорио Јефим и, предавши јој признаницу, кренуо даље. Мраз, у ствари, није био јак, али је дувао ветар и ненавикнута ћела се мрзла.

Изишавши на улицу, Јефим одмах упаде у вртлог хаотичног кретања људи и возила који су месили сиви снег помешан са сољу. Стрпљиви људи у тамним редовима су код свих киоска насупрот зграде и близу метроа тапкали и издисали пару; у једном — за сладолед у пакетићима по четрдесет осам копејки, у другом — за мађарски грашак у теглама, у трећем — за бугарске цигарете „трезор". Четврти ред је образовао криву линију на станици минибуса који је метро „Аеродром" повезивао с Лењинградском пијацом.

У холу производног комбината било је бучније него обично. Неколико људи се гурало испред столића бркате црнке Серафиме Борисовне, која је примала поруџбине за индиго и источнонемачке траке за писаће машине. Песник-композитор Самарин је својој младој и пуначкој жени демонстрирао ново одело. Широко раскречен, стајао је насред хола у сакоу пуном иглица, а велика капа од лисице, као стог пресушеног сена, несигурно се држала на његовој глави. Између ногу му је тамо-амо ревносно пузао кројач руменог и здравог лица Сања Зарубин са платненим метром око врата. Са свих страна чули су се полугласни разговори, повремено пригушени ужасном шкрипом која је допирала из подрума.

То је механичар за шиваће машине Аркаша Глотов, овладавши блиском професијом, брусио порцуланске зубне протезе, што је, наравно, радио мимо свог правог посла.

Иако потпуно снабдевен и индигом, и тракама за машину, и чак финским папиром, Јефим се ипак прогурао до Серафиме Борисовне и из ташне јој дао чоколаду „гардиста". Од ње је сазнао да поруџбине за капе прима лично директор Андреј Андрејевич Шчупов, човек нов, строг и врло принципијелан. Квалификација „строг и принципијелан" значила је да не прима мито или да га бар не прима од сваког, за разлику од старог директора који је и морао да зато оде што је узимао од свих без разлике. Уосталом, није отишао на горе; премештен је на место директора подмосковског Дома уметника, где такође није живео само од плате.

Ред код директора је почињао овде, у холу, и пружао се ходником до црних директорових врата.

— Ко је последњи у реду за ирваса? — нашалио се Јефим.

Последњи је био хумориста Јерофејев, мрачан средовечан човек са ожиљком на левом образу.

— За ирваса се, драги мој, не стоји у реду — објасни он поучно Јефиму. — Ирваса донесу кући, и још кажу „хвала" и клањају се. Овде се стоји за јефтиније крзно.

Јефим примети да су писци у реду такође мислили на своје капе. Неки су исто као он били гологлави, други с качкетима и шеширима, а Јерофејев је у рукама гужвао милицијску шапку са трагом на месту звездице. Вунени капут на Јерофејеву је био је раскопчан и откривао дугачак тамни сако с два реда ордена и медаља. „Баш сам будала!" — помисли Јефим. Требало је да и он стави своје медаље, а не да пише о њима. Нека и нису од високог значаја, ипак би оставиле неки утисак.

Стао је иза хумористе и, не губећи време, извадио из ташне примерак *Лавине*, прислонио га на колено и на титуларној страници написао широким рукописом: „Андреју Андрејевичу Шчупову у знак дубоког поштовања. Ј. Рахљин".

— Који је данас датум? — упитао је Јерофејева и, упијући датум, зачуо:

— Фима!

Окренуо се и за новинарским сточићем поред прозора угледао свог колегу из Литинститута прозаисту Анатолија Мильникова у дебелој раскопчаној бунди. Лице му је било црвено као да је изишао из парног купатила, слепоочнице су се сијале од зноја, проседа коса се заковрцала и слепила на челу.

— Нисам те видео — рекао је Јефим виновнички. — Је л' и ти због капе?

— Не — намрштио се Мильников. — Имам ја своју, ево. — Показао је на капу, коју је држао на коленима. — Од јазавца. Него ми је један одавде обећао увозне славине за купатило, па чекам. Седи, док има места.

— А ја мислио да си дошао због капе — рекао је Јефим седајући и због нечег је уздахнуо. — Поштено говорећи, и ја имам капу. Вучју. Поклонили су ми одгајивачи јелена. Али кад дају, што да не узмем?

— А, ти мислиш на оне капе што их шију овде! Па то сам ја већ одавно, пре два месеца, добио и дао синовцу. Није знао шта ће од среће кад је видео ондатру.

— Добио си ондатрову капу? — зачудио се Јефим.

— Да — расејано потврди Мильников. — Ондатрову. А зашто?

— Ништа — скромно рече Јефим. — Баранову су, на пример, дали капу од кунића. Али ти си наш — Јефим се улагивачки осмехне — живи класик.

Из Јефиму несхватљивих разлога каријера Мильникова се одвијала успешније него његова сопствена, иако овај није писао само о добрим људима, није писао ни тако много, а штампа га је више критиковала него хвалила. Али критиковане Мильникове књиге су привлачиле пажњу, преведене су на неколико језика и виши органи су морали да га имају у виду. Наставили су да га објављују упркос сталној критици и чак су га пуштали у иностранство у саставу разних делегација, па и самог. Пратећи Мильникову каријеру, Јефим је увидео да је ради већег успеха много боље с времена на време изазвати незадовољство претпостављених, али при том умети балансирати, као и то да само похвални одзиви критичара не значе, у ствари, ништа: истовремено те и хвале и презиру.

Од иностраних хонорара Мильников је купио „волгу" произведену за извоз (други писци су, у најбољем случају, возили „ладе") и видеорикордер, а код куће је за госте увек имао виски и џин.

Сада је Јефиму причао о недавном путу у Лондон, где је одржао неколико предавања, давао интервјуе, видео последњи порно хит и чак био на бибисију. По његовим речима, у Лондону је пожњео огроман успех.

— „Тајмс" је о мени писао да сам савремени Чехов — говорио је Мильников полугласно. — У „Гардијану" је била веома позитивна рецензија...

Он поче да препричава рецензију, али уто дође ред на Јефима и позваше га у директоров кабинет.

Ушавши, Јефим за великим столом испод плаката са портретима чланова Политбироа угледа суморног човека с дрвеним, безизражајним лицем.

— Добар дан, Андрeју Андрејевичу! — бодро рече Јефим и климну главом. Покушао је да изгледа слободно, природно и отворено, али се под тешким директоровим погледом најежио, осећајући како му лице само од себе намешта сервилни, несрећни и слабашни осмех.

Директор ништа не одговори.

Савијајући се под тежином ташне на једну страну и свестан своје мизерно улагивачке ужурбаности, Јефим приђе столу, неприродно се осмехујући и клањајући у ходу.

— Рахљин Јефим Семјонович — представио се и погледао у директора, очекујући да ће се овај такође представити. Али Андрej Андрејевич је наставио да гледа непријатељски право у Јефима, није одговорио, није устао, није пружао руку, није му чак ни понудио да седне.

Обично су руководиоци мањих услужних организација били сусретљивији с писцима.

Не дочекавши да га директор понуди, Јефим сам прима-
че столицу, седе, стави ташну на колена и, готово сасвим овладавши собом, умилно погледа на Андреја Андрејевича:

— Значи, одсад ћете ви код нас бити директор?

— Нећу бити, већ јесам — исправи га Андрej Андрејевич, и то су биле прве речи које је Јефим чуо од њега.

— Па да, да — журно је Јефим заклимао главом. — Наравно, нећете бити, него већ јесте; нисам се добро изразио. Сигурно сте нам дошли из трговинске мреже?

Андрej Андрејевич је пажљиво погледао Јефима, ћутке га добро осмотрио, а онда рекао кратко:

— Не, ја сам из органа.

На овакав одговор Јефимови унутрашњи органи су реаговали рефлексним хлађењем и као неким спуштањем у дно стомака. Не, није се он уплашио (за то није било разлога), али се неприродно тргнуо и прво спустио а затим подигао главу. Погледао је директора у очи, дајући му тако на знање да он ништа, ама баш ништа не крије од органа, да је пред њима савршено чист. Али, сусревши се с тешким погледом директора и не издржавши га, збунио се и оборио очи. И тако се потпуно одао. Ко је чист, нема зашто да крије поглед.

— Из органа! — поновио је, покушавајући да се охрабри. — Баш ми је драго! — Читавим телом и лицем покушавао је да изрази поштовање пређашњој делатности директо-

ра, али очи су му издајнички скакутале. — Значи, послали су вас да овде ствари доведете у ред?

— Да — осмехнуо се Андреј Андрејевич — да доведем ствари у ред. А шта сте ви хтели?

Преплашен, збуњен и не усуђујући се више да подиже поглед, Јефим стаде ужурбано објашњавати како је чуо да се у Литфонду може сашити капа, при чему је њему потребна добра капа, зато што често иде у експедиције од веома важног државног и научног значаја, којом приликом посматра живот наших мужевних савременика.

Андреј Андрејевич је саслушао Јефима и упитао да ли је он члан Савеза писаца. Јефим објасни да је он члан већ осамнаест година, да му је својевремено чланску карту уручио лично Константин Фељин, да је он, Рахљин, ратни ветеран, да има државне награде, да је написао једанаест књига и да активно учествује у комисији за авантуристичку литературу. И стави на сто своју изјаву. Директор је прелетео очима по тексту, извукао ладицу стола и, мичући уснама, дуго гледао унутра. Онда је ладица с треском враћена, а на Јефимовој изјави је црвеном оловком укосо исписана дугачка резолуција. Јефим је зграбио изјаву, скочио, почео да тражи по џеповима, извадио наочаре, ставио их и прочитао: „Примити поруџбину за капу од крзна 'Домаћа мачка средње длакавости' ".

— Домаћа мачка — поновио је Јефим несигурно. — Шта је то „домаћа мачка"?

— Зар никад нисте видели мачку? — као да се најзад збунио и директор.

— Не, зашто — одговори Јефим. — Виђао сам мачке, мом суседу је недавно нестала мачка. Али да се од мачјег крзна праве крзна, то, признајем, нисам знао. А, извините за нестручност, да ли се мачје крзно сматра бољим или горим од кунића?

— Ја мислим, горим — одговори директор равнодушно. — Куниће треба гајити, а мачке расту саме.

Он ућута, погледа упртог у празно, чекајући да посетилац изиђе.

Али посетилац није излазио. Стајао је као громом ошинут. Дошао је по капу бољу од крзна кунића, а дају му гору. Сад ће морати да се изабори чак и за тог кунића, мада га он никако не може задовољити.

— Али, дозволите... — почео је Јефим, силно узрујан. — Ја не могу да разумем... Ако је мачка гора него кунић, зашто онда мени од мачке? Ја сам ипак ветеран. Имам ратна одликовања. Осамнаест година у Савезу писаца. Написао сам једанаест књига.

— Баш лепо што сте написали — рекао је директор и заћутао.

— Али јуче је код вас био Константин Баранов. Он је такође члан Савеза писаца, написао је само једну књигу, а ја једанаест. Ви сте чак и њему дали капу од кунића. Зашто Баранову од кунића, а мени од мачке?

— Не знам ја ко је Баранов и шта сам му дао. Ја имам три списка писаца, а вас нема ни у једном. А за молиоце ван списка остале су ми само мачке. Ништа друго вам не могу дати.

Јефим је инсистирао. Покушавао је да увери директора да му је име изостало са спискова неком грешком, поново је подсећао на стаж, број објављених књига, на своју ратну прошлост, али Андреј Андрејевич је просто скрстио руке и чекао кад ће посетилац завршити и отићи.

Видећи његову непопустљивост, Јефим је начинио још жалосније лице, одбио да узме изјаву и, мрмљајући бесмислено како ће се жалити, кренуо ка вратима али, већ са руком на кваци, сетио се да је направио велики пропуст и да га одмах треба исправити.

Јефим је пошао натраг, према директоровом столу, у ходу мењајући израз од жалосног у добар и чак великодушан, али печат унижености је на његовом лицу остао и док је из ташне вадио и на сто пред директора стављао примерак *Лавине* у омоту од вештачке коже.

— Сасвим сам заборавио — рекао је, осмехујући се и климајући главом као да се клања. — Ово је за вас.

— Шта је то? — мало се одмакавши, Андреј Андрејевич је гледао књигу непријатељски и с недоумицом, као да никад није видео такав предмет.

— То је за вас — још шире се осмехнуо Јефим, гурајући књигу према директору. — То је моја књига.

— Није потребно — рекао је директор и обема рукама опрезно одмакао књигу, као предмет изузетно тежак, а можда чак и експлозиван. — Ја имам своје књиге.

— Не, нисте ме разумели — Јефим поче да објашњава као детету. — Није то било каква књига, то је моја књига, ја сам је написао.

— Јасно ми је, али не треба — рече директор.

— Али како не треба — стаде се узрујавати Јефим. — Па то је знак мог искреног уважавања. Осим тога, ја сам вам већ написао посвету и тај примерак тако као да је већ искварен.

— Мени нису потребне туђе ствари — био је тврдоглав директор. — Ни добре, ни покварене.

— Али то уопште није ствар! — Рахљин је већ готово хистерично викао. — То је књига, то је духовна вредност. И

још са аутографом аутора. То нико не одбија. Ја сам чак и једном министру поклонио...

— Не интересује ме шта сте ви коме поклањали — повисио је глас директор. Устао је и, нагнувши се преко стола, бацио књигу у отворену ташну. — Узмите то и не сметајте ми у послу.

Понижен, увређен и попљуван, Јефим изиђе из кабинета.

— Па, како је било? — упитала га је Серафима Борисовна.

— Добро — одговори Јефим жалосно се осмехујући и изиђе на улицу.

Захладнело је. Падао је редак суви снег, Јефим је ишао кораком старог и болесног човека, савијајући се од тежине ташне набијене његовим сопственим књигама о добрим људима, које ником нису биле потребне.

— Фима! Фима! — зачуо је отпозади нечији глас и окренуо се.

У незакопчаној бунди и с капом у руци за њим је тешким корацима трчао Миљников. По лицу му се видело да има важну вест. Јефиму пројури кроз главу глупа, сасвим бесмислена и нерационална мисао да је, можда, директор комбината замолио Миљникова да стигне, заустави, врати...

Да, претпоставка је заиста била бесмислена. Директор комбината, све и ако је из органа, није могао послати светски познатог писца Миљникова за малим и безначајним Рахљином, али Јефим је ипак стајао очекујући да се деси чудо.

— Слушај — хватајући дах, махао је својом капом од јазавца Миљников — скроз сам заборавио. Још је и онај... како се зове... „Јоркшир пост" донео о мени чланак готово на целој страници. Са мојом сликом. Написали су да сам ја — савремени Кафка.

Увече су Јефиму дошли гости: два поларна истраживача са женама, а онда је и Тишка довео нову пријатељицу, која се представила као Даша. Дашин отац је радио негде у иностранству у представништву Аерофлота, што се по Дашиној одећи лепо и видело.

Друштво је у почетку било ћутљиво. Истраживачи су се сустезали, кочило их је домаћиново списатељско звање. Девојка је била овде први пут и такође се понашала усиљено, повремено бацајући брзе и проницљиве погледе час на Јефима, час на Кукушу (вероватно процењујући прилику). Уосталом, млади нису остали дуго. После вечере су се досађивали још пола сата, а онда се церемонијално опростили. Тишка је

позвао оца у ходник, искамчио пет рубаља за такси и отишао да испрати Дашу, која је становала у рејону Речне станице.

После њиховог одласка истраживачи су се, у међувремену мало и попивши, постепено раскравили и, смејући се и прекидајући један другог, почели приповедати смешне догађаје из поларног живота. Све приче су личиле једна на другу: један од њих је пропао кроз лед и уместо „у помоћ" ко зна зашто викао „полундра",* други је ноћу из кухиње украо конзерву тиквица и после имао пролив. А омиљена њихова бајка била је о начелнику експедиције који је ујутру изишао „на ветар" и, чучећи иза једног смета, осетио како га неко лизнуо по задњици. Тај случај се, ако се заиста збио, претворио у анегдоту према којој је начелник, мислећи да је у питању економ станице, упитао: „Јеси ли то ти, Прохорове?" Осврнувши се, угледао је белог медведа и безглаво побегао, изгубивши успут панталоне. Дружење мужевних људи обично се и сводило на причање таквих полуизмишљених анегдота. Јефим је све те приче знао напамет али се, желећи да буде свој међу својима, обично смејао најгласније. Овај пут га ништа није могло насмејати, увреда која му је нанета у Литфонду није му избијала из главе и он се смејуљио тек из пристојности, увиђајући и сам како је то лажно.

Али после неколико чашица јерменског коњака опште расположење се пренело и на њега; сео је за пијанино и пратио Кукушу, која је за госте отпевала неколико безобразних песмица. Гости су се прво збунили, али онда се испоставило да један брачни пар уме да пева у два гласа вологодске песме тако непристојне садржине да су Кукушине за њима далеко заостајале. Другим речима, вече је прошло добро. Гости су отишли у један после поноћи и још су дуго нешто викали са улице, а Јефим је, стојећи на балкону пуном снега, такође викао и махао рукама. Онда је послао Кукушу у кревет (она је ујутру опет морала на посао), а сам је у кухињу пренео све посуђе и дуго га прао, чекајући да се врати Тишка и осмишљавајући даљу радњу у роману *Операција*. На капу и на Андреја Андрејевича ниједном није помислио.

Тишка се вратио после два и, одбивши чај, отишао у своју собу. У петнаест до три Јефим се завукао у кревет до Кукуше, која је слатко спавала лицем према зиду. Јефим се приљубио уз њена леђа, и јавила му се жеља. Без обзира на године и хипертонију, Јефим је још увек био јак мушкарац и спопадао је Кукушу чешће него што се то њој хтело. Решио је да не буди жену сувише грубо и почео полако да је милује,

---

* Искварено енгл. „fall under" — у жаргону морнара и лучких радника „чувај". (Прив. прев.)

постепено се спуштајући од горњих ерогених зона ка доњим, по шеми коју је изучио према у самиздату раширеној ксерокопији америчких упутстава за супружничке парове. (Ту ксерокопију Јефим је једном нашао у доњој ладици Тишкиног стола, простудирао је помоћу речника и у своју бележницу шифровано преписао основне принципе.)

Дошавши до извора пожуде и строго по инструкцијама употребивши прст, постигао је то да је Кукуша још у сну почела убрзано да дише, а када се са уздахом окренула на леђа, Јефим је истом освојио положај и латио се посла, равномерно трзајући ћелавом главом.

Проживевши са Кукушом већ тридесетак година, он ју је физички још увек волео. Прва страст је прошла, али не без трага, и замењена је повременим појавама нарастајућег осећања насладе, кад наступа општа отупелост и осећај као да некуд пловиш. Сад се Јефиму такође чинило да плови, да је он капетан Коломијцев; широко растављених ногу, стоји на мосту, стари морски вук са седином на слепоочницама и чврстим погледом сивих зашкиљених очију. А око њега бурно море, таласи се разбијају о гребене, ниски искидани облаци се збили и претворили се у беле лабудове, успорили кретање, полако клизе над главом, а он се диже и лети заједно с њима.

— И шта су ти рекли у вези капе? — одједном је упитала Кукуша; упитала је гласно, оштро, у невреме, у трену одневши осећај који га је обузео, као да га је погодила у летУ.

— Шта? — упитао је он, и мада није прекидао посао, пореметио му се ритам, трзао се као птица сломљеног крила.

— Питала сам те — строго је поновила Кукуша — шта су ти рекли у комбинату?

Није то било тако први пут. Кукуши је управо у том положају често падало на памет да разматра разне свакидашње проблеме као што су премештање намештаја у кући, куповина новог фрижидера или набавка претплатне карте за базен. И никад се то Јефиму није допадало, али сад га је погодило посебно, у затиљку му се јавио непријатан бол.

— Рекли су ми да је о Мильникову писао лондонски „Тајмс", а да ја нисам заслужио ништа осим длакавог мачка.

— Чега длакавог?

— Мачка. Тако они кажу за домаћу мачку. Чак су и Баранову дали кунића, а мени мачку.

Он је покушавао да заврши започето, али више није ишло како треба.

— А шта си ти урадио?

— Изнервирао сам се и отишао — одговори Јефим.

— И то је све?

— И то је све.

— Браво! — Кукуша се неочекивано извукла испод њега и окренула се ка зиду.

Није она први пут на тај начин изражавала незадовољство, и он је то увек доживљавао као увреду и понижавање својих мушких квалитета, али никад није предузимао ништа осим што би је молио да своје нерасположење изражава некако другачије и да му дозволи да стигне до краја.

Овај пут Јефим није ни молио, окренуо се и сам, али трпећи понижење више није могао да заспи. Неколико пута је устајао, одлазио у кухињу, пушио, прислањао на затиљак хладан термофор, враћао се, опет легао леђима окренут Кукуши.

Ујутру је спремио Тишки доручак, попио кафу и отишао у своју собу. Чуо је кад је Кукуша устала и како је, да би привукла његову пажњу, крећући се по стану трескала вратима и испуштала нешто. На крају није издржала него је, већ обучена у бунду, отворила врата његове собе.

— На крају крајева, није ствар у капи већ у томе што си ти један туњавко који за самог себе не може да се заузме. Како си ниско пао у очима својих претпостављених кад ти чак ни кунића не дају!

Јефим је ћутке гледао кроз прозор, где се видело само наоблачено небо, врхови дрвећа покривениињем и кров кооперативне зграде филмских радника; тамо је неки човек, привезан конопцем за димњак, намештао телевизијску антену.

— Ја бих на твом месту назвала Каретњикова.

На то је она отишла, остављајући Јефима с помешаним осећањима. Он је прво намеравао да је игнорише. А затим су његове мисли почеле да се крећу у потребном правцу. Почео је да размишља како он, можда, заиста поступа погрешно, заузима помирљив став, испољава превелику попустљивост и пасивност. И наравно, није ствар у капи већ у томе што је он, Рахљин, услужан, тих и плашљив човек. Рахљина се увек може ставити на најгоре, на последње место, Рахљин ће отрпети, Рахљин ће ћутати.

— Ево вам га нá што ће Рахљин ћутати! — он одједном викне и — пред напуњеним пингвином — направи изразито непристојан гест. — Не — наставио је да говори сам са собом. — Ја то тако нећу оставити, телефонираћу, отићи ћу до Каретњикова, за њега то није ништа, треба само да подигне слушалицу и ви ћете лично, Андрејуу Андрејевичу, без обзира на то што сте радили у органима... А интересантно би било чути зашто су вас избацили оданде?... Ви ћете лично, и то не

длакавог мачка и не кунића, него ондатру донети мени лично у зубима! Да, да, у зубима! — злурадо је викнуо право у лице напуњеном пингвину.

Јефим није преувеличавао могућности свог покровитеља. Василиј Степанович Каретњиков био је истакнути совјетски писац, државни и друштвени радник, Херој социјалистичког рада, депутат Врховног совјета СССР, члан ЦК КПСС, добитник Лењинове награде, добитник Државне награде, добитник награде Горког, члан Међународног комитета борбе за мир, потпредседник Друштва афро-азијског пријатељства, члан Совјета ветерана, секретар Савеза писаца СССР и главни уредник дебелог часописа који је понекад објављивао Јефима. С времена на време, одазивајући се на Јефимове молбе, Каретњиков би заиста некога назвао или писао писма на својим депутатским листовима и треба рећи да се, по правилу, на његове позиве или писма нико није оглушивао.

Али Каретњиков није био код куће, а његова жена Лариса Јевгењевна је рекла да је он на путовању по земљама Африке, а онда ће из Африке право у Париз на седницу неке комисије УНЕСКО-а. А вратиће се тек кроз три недеље. Није било смисла чекати тако дуго, за то време ће све поруџбе бити преузете и сви кунићи ће бити потрошени.

Али, у расположењу у каквом је био, Јефим више није могао да мисли ни на шта осим на капу. И решио је да оде до Лукина.

Московско одељење Савеза писаца и Централни дом писаца заузимали су две спојене зграде и имали два улаза — један са улице Воровског и други, главни, с Херценове улице — с великим двоструким вратима од резбарене храстовине и са дебелим стаклима. Овде су се налазили и кабинети списатељских руководилаца и сале за јавне наступе, концерте и приказивање филмова, ресторан, билијарска сала, фризерски салон и разне друге ситне услужне установе за писце. Ушавши на главни улаз, Јефима су дочекале у пространом холу две вечите службенице Розалија Мојсејевна и Јекатерина Ивановна.

Он је овамо често навраћао и дамама у холу повремено, а на Дан жена увек, поклањао парфеме, чоколаде и своје романе, тако да су га обе љубазно поздравиле:

— Добар дан, Јефиме Семјоновичу!

— Добар дан, Јефиме Семјоновичу! Давно ниште били код нас.

— Да, давно, давно — скидајући Јефимов капут, рекао је и гардеробер Владимир Ильич.

Узимајући број од гардеробера, Јефим у удаљеном углу за шаховским сточићем угледа двојицу пријатеља — свог суседа са доњег спрата Василија Трјошкина и једног од секретара Савеза писаца Виктора Черпакова. Они нису играли шах него су о нечем тихо и озбиљно разговарали. Њих двојица такође приметише Јефима и, у одговор на његово климање главом, мрзовољно и сами климнуше.

Јефим је плочицу с бројем ставио у џеп сакоа, узео ташну и пошао ка степеништу за спрат.

— Ето — рекао је Трјошкин, испративши Јефима дугим непријатељским погледом. — Мени је нестала мачка, а њему дају капу од мачјег крзна. Како то да схватим?

— Док ми будемо зевали, они ће и од нас почети да праве капе — рекао је Черпаков.

Био је то наставак разговора на тему коју су начели још у ресторану, а сада је наставили овде, у углу.

Черпаков не само што није ублажавао Трјошкинове сумње по питању јеврејизације него је тврдио да овај не да преувеличава него чак умањује степен јеврејске свеприсутности. По његовим речима, Јевреји су већ били свугде, заузели су командна места не само у Америци и другим западним државама него фактички управљају и Главним штабом, и КГБ-ом, па чак и Политбироом.

— Па, ту си већ претерао — изразио је Трјошкин своју неверицу. — Не може бити да циониста има и у Политбироу.

— Циониста нема, али има масона. А масони управљају ционистима.

— Па како да се спасемо од њих? — ужаснуто је упитао Трјошкин.

— Никако — одговори Черпаков. — Једино да их трујемо једног по једног.

— Једног по једног их никад нећемо потровати — уздахнуо је Трјошкин.

— Нећемо све, али хоћемо бар неке.

— Фимка, дај реци поштено — зар ти никад ниси преварио своју Кукушу?

Седели су у узаном ходнику пред вратима Лукина пресвученим тамнозеленим скајем. Јефим је дошао због своје капе, а поетеса Наталија Книш је хтела да добије карактерис-

тику због путовања у Португалију. Книшова је била пуначка и сексепилна дама, а говорила је промуклим пушачким гласом:

— Знаш шта је Чехов рекао о Корољенку? Рекао је да је Корољенко сувише добар човек да би био добар писац. Рекао је да би Корољенко писао много боље кад би бар једном преварио своју жену.

Јефим се само учтиво осмехивао, јер није био расположен за кокетирање. Размишљао је како да најбоље приђе Лукину, шта да му каже, како да постигне повољно решење своје ствари.

Пјотр Николајевич Лукин био је (и то је писало сребрним словима на црној таблици) секретар Московског одељења савеза писаца за организациона питања и спадао је у ону сорту људи која је код нас већ изумрла. Она негде још увек постоји а и код нас ће се једном поново појавити (у то, нажалост не сумњам), али сада је, хвала богу, практично изумрла.

У Савез писаца Пјотр Николајевич је, као и Андреј Андрејевич Шчупов, као и многи други, стигао из органа, где је прошао пут од обичног затворског чувара до генерала. Органи су били његова породица, његов дом, његова школа, религија и идеологија. Цео свој живот и своје здравље он је дао органима. Служио је у органима, затварао у њихово име, сам од њих био затворен и од њих рехабилитован. После тога им је опет служио верно и поштено, за шта је добио орден Пријатељства народа, значку „Почасни чекиста" и звање заслужног радника културе, које су злобници, наравно, скратили и претворили у непристојну абревијатуру ЗАСРАК.

И мада је сад радио, такорећи, у другом фаху, он је знао да цео његов живот, свака ћелија његовог тела, сваки делић душе припада само органима и још, наравно, партији; уосталом, та два појма код њега су се увек сливала у један.

Свест му је била својеврсна, то јест, као да су у његовој глави биле две свести: прва, полицијска, за текуће послове и друга, генерална, за обухватање великих периода и осмишљавање општег тока живота. У младости је Пјотр Николајевич био романтичар па је то делимично и остао, његова генерална свест је била романтичарска. Његово памћење је чувало само нејасну слику непрекидног и пожртвованог служења, а детаљи као, на пример, то да је он лично, ради тријумфа високих идеала, некоме избијао зубе и чак да су и њему самоме са истим циљем избијали зубе, завукли су се у ћошкове свести и растворили се у мутним тоновима општег фона. Јер није важно ко је шта коме избијао, него то што он, упркос свим превратима у животу, никад, ниједном, ни на

трен није посумњао у партију и органе, није посумњао у исправност „наше заједничке ствари". Сада, ноћима се мучећи од честе несанице, он се сећао свог живота, свих оних страдања и понижења, падова и узнесења, и са сузама самосажаљења мислио како ипак није никад, никад...

Партија је увидела његову преданост, органи су се такође бринули о њему, дали су му посао код писаца и он је, мучећи се у новој средини, толико неналик његовом пређашњем радном искуству, на свој посао гледао као на мисију у непријатељској позадини.

Иначе, Пјотр Николајевич је био висок, мршав, слабог вида, с коњским лицем и осмехом који су га чинили сличним француском глумцу Фернанделу. Осмех није силазио с његовог лица зато што су органи, дајући му државне зубе, те зубе направили мало дужим него што би требали да буду. Коса му је била светла и рија, мало проредела, али још није стигло до ћелавости, и такође тек мало проседа.

Одстрањен од оперативног рада, он је себе ипак нашао овде. Његов се посао састојао у оформљивању државних папира на потребан начин. У суштини, он у тим извештајима никад није писао неистину, али је зато истину изнакажавао до непрепознатљивости. Умео је веома вешто да сваку изјаву, поступак или макар само душевни порив протумачи као покушај поткопавања основе нашег уређења и представи их тако да се на основу тога одмах могла донети и судска пресуда. А у другом случају је те исте чињенице могао представити тако да се човек предложи за орден или да му се да стан у кооперативној згради. Писци су га ценили из једног разлога: иако је одлично умео да саставља документе, никад није ни покушао да буде писац, а могао би, јер равних у свом жанру није имао и био је готово генијалан.

Седећи пред затвореним вратима, Јефим није многао ни сањати да се тамо, унутра, већ одвија нека активност у вези са његовим доласком. Из гвозденог сефа је извучена дебела фасцикла са словом Р. А онда је из ње извучена једна танка са шифром 14/6. А у њој је било свега неколико листова, али је зато сваки вредео више од злата. Наравно, Пјотр Николајевич је могао да затражи досије сваког писца из кадровског одељења за писце, али му то није било потребно. Имао је он своје записе, кратке, ефектне, засноване на доступним подацима, извештајима личних информатора и сопственим посматрањима.

Пре него што би примио некога, Пјотр Николајевич би увек погледао у своје записе, па је и сад тако учинио. И ево шта је прочитао:

Рахљин Јефим Семјонович (Шмулевич) 23. 7. 27, ж. Кукушкина Зин. Иван. (к. нд. Кукуша), с. Тимофеј — аспрнт. ћ. Наталија — Изр. пр. бр. 2/14, Ј. у. р. 5 мед, 11 кнь, 2 сц, 1 д, ма. пуб. ДНПЛВ, уп. непрж. порскнпз. скрм. прит. бзоп, Инт. шх. пол. (пас) СНР (бда) мсти. пудг.

А ево и шта су значиле те скраћенице:

ж. — жена,

к. нд. — кућни надимак,

с. — син,

аспрнт. — аспирант,

ж. — ћерка,

Изр. — Израел,

пр. — пријатељ,

бр. 2/14 — под тим бројем у његовој картотеци се налазио Баранов,

Ј. — Јеврej,

у. р. — учесник рата,

5 мед, 11 кнь, 2 сц, 1 д — 5 медаља, 11 књига, 2 сценарија, 1 драма,

ма. пуб. — мање публикације,

ДНПЛВ — дела не представљају литерарну вредност,

уп. — умерено пије,

непрж. — не привлаче га жене,

порскнпз. — порочне склоности непознате,

скрм. — скроман,

прит. — притајен,

бзоп. — безопасан,

Инт. шх. пол. (пас) — интересовања: шах и политика (пасивно),

СНР (бда) слуша непријатељски радио (без даљих активности),

мсти. — може сарађивати са тенденцијом избегавања,

пудг. — поуздан у државним границама (то јест, не треба га пуштати ван државних граница).

Када се ти подаци процене према специфичној скали људских вредности какву је користио Лукин, добија се отприлике ово:

ж. — позитиван фактор, у кризној ситуацији може се дејствовати преко ж.,

к. нд. — говори о склоности ка уредности и стабилном породичном животу,

с. и ћ. — добро, чува од непромишљених поступака,

аспрнт. — исто,

Изр. — основ за потенцијалну непоузданост,
пр. — могући (у датом случају непоуздани) информатор,
Ј. — види Изр.
у. р. — позитивно,
11 књ, 2 сц, 1 д, ма. пуб. — говоре о добром имовинском стању и одсуству разлога за неочекиване поступке,
ДНПЛВ — повезано са претходном тачком, позитиван факт, јер не даје повода за сувишне амбиције,
уп., непрж., порскнпз. — негативно, у случају нечег, помоћу ових мана било би га лакше притиснути,
Инт. шх. пол. (пас) — нека му буде.
СНР (бда) — добро, у случају потребе, може се искористити уместо порочних склоности,
мсти. — без праве потребе не вреди врбовати,
лудг. — говори само за себе.

Да би примио посетиоца како треба, Лукин је морао знати зашто овај долази, и он је то скоро увек знао. Сада је такође знао. Имао је извештај директора производног комбината, а и Рахљинов сусед, бајкописац Фишкин, такође је понешто дојавио Лукину.

Пјотру Николајевичу ваља признати и то да је био велики познавалац људских слабости, као и талентован лицемер. Пре него што ће позвати Јефима да уђе, он скиде са вешалице свој скупи капут са крзном од ирваса и исту такву капу и однесе све то у просторију поред кабинета. А оданде донесе и окачи на вешалицу ватирани мантил и плаву беретку с репићем.

После тога је отворио врата и, угледавши Јефима, изразио искрено чуђење, чак и радост.

— А, Јефиме Семјоновичу! — узвикнуо је тобоже изненађен. — Ви до мене? Па што седите ту? Требало је да одмах уђете. Па, хајдете, хајдете. Пазите да не запнете о праг.

Увукавши Јефима у кабинет, он га је срдачно загрлио и чак потапшао по рамену и засуо питањима по којима се могло закључити да он не мисли ни на шта и ни на кога осим на Јефима:

— Па, како здравље? Како послови? Како је Кукуша? Надам се да је са Тишкином аспирантуром све у реду? Мој унук је такође аспирант. У институту за кинематографију. Сјајан момак. Спортиста, алпиниста, комсомолски предводник. Кажу да у наше време омладина није предана идеалима. А ја гледам Пећу — тако су га по мени назвали — и видим да нам је омладина добра, права. Наравно, има и изузетака. — Генерал је скинуо наочаре и обрисао их марамицом. — А, узгред, како је Наташа? Знам, питање је деликатно, али не питам у пословном — ха-ха! — смислу, него као отац као и

ви, и као деда... Надам се да је тамо код ње све у реду, да живи пристојно с породицом?

Он је, наравно, знао да Јефим сваког уторка иде на Главну пошту и, навукавши капу на очи и окрећући главу (ко зна, шта је мислио да ће тиме постићи) преко шалтера пружа своју легитимацију са фотографијом, на којој његово лице с крупним јеврејским очима ничим није заклоњено. Али, Јефим, не знајући да Пјотр Николајевич зна, несигурно рече да је њему, у ствари, мало шта познато о ћерки и да с њом не одржава везу.

— А зашто не? — рече Пјотр Николајевич. — Код нас нису више она времена кад је постојање рођака у иностранству могло значити неприлике. Па и ја сам, кад ми се десило оно, имао тетку у Аргентини... Нисам ни знао за њу, а записали ми: „прећутао". Али сада се однос према тим стварима принципијелно изменио. Сада свако разуме да су наша деца, како год се понашала, ипак наша деца, и ми се за њих бринемо, намештамо их у институте, спремамо им аспирантуре, набављамо ципеле, џинс одећу, рукавице, капе... Да, извини — он је неприметно прешао на „ти". — Па ти сигурно ниси код мене дошао само тако. Сигурно неким послом.

Јефим се збунио. Учини му се сумњиво што је Пјотр Николајевич сам споменуо реч „капа". Скупивши храброст, он рече да се управо и ради о капи.

— О капи? — Пјотр Николајевич зачуђено подиже своје безбојне обрве.

— О капи — збуњено потврди Рахљин и одмах, заплићући се, замршено стаде приповедати како је отишао у производни комбинат, а човек, који тамо седи... наравно, Јефим њега веома цени, можда је он био добар сарадник у органима, али рад са људима стваралачких професија, као што је познато, ипак тражи неку посебну деликатност и осетљивост, а он...

— Он је одбио? — смрачио се Пјотр Николајевич и дохватио телефонску слушалицу.

— Сачекајте — заустави га Јефим и, још више се узрујавајући, објасни да онај није сасвим одбио, него да је испољио безосећајност и неразумевање и њему, писцу једанаест књига, понудио мачку, а чак је и Баранов, који је за цео живот написао само једну књигу, добио куниће.

Док је он то излагао, Пјотр Николајевич је почео да гледа на сат и притиснуо је скривено дугме, после чега је ушла секретарица и подсетила га како је време да крене на седницу у Моссовјет.

Разговор је губио смисао. Пјотр Николајевич је рекао да се он у капе нимало не разуме и поред Јефима некуд према вратима уперио дуг поглед. Аутоматски искосивши главу у

том правцу, Јефим угледа на вешалици мантил и плаву излизану капу с кратким репићем по средини. И постаде му непријатно што се он брине за своју капу, док један генерал и овако добар човек носи овакву. А овај, не дајући му да се сабере, узе да прича епизоду из своје ратне прошлости. Како је, пробивши се једном из окружења, Лукин са својим одредом лутао Сальским степама под снегом, и сви су били у поцепаним летњим униформама, у истрошеној обући и памучним капама. И мада је Јефим у животу и сам носио све и свашта, наравно, није могао а да не помисли како сада не мора лутати степама под снегом и спавати под смрзнутим стогом сена, већ у топлом друштвеном стану и, мада је овамо дошао без капе, он је ипак има.

И већ је био спреман да се преда, али у тај час је с капом од лисичјег крзна у руци завирио песник-композитор Самарин, који је вршио дужност партијског секретара.

Хладно климнувши Рахљину, он упита Лукина иде ли на ручак.

— Не — одговори генерал, погледавши на сат. — Чекају ме у Моссовјету.

— Онда здраво — рече Самарин и, излазећи, махне капом, услед чега се папири на Лукиновом столу мало подигоше.

И тај поглед на капу подиже у Јефиму борбени дух, јер Самарин, макар и партијски функционер, није никакав песник и, ако се суди по таленту или по значају у литератури, сигурно није заслужио лисицу.

Охрабривши се, Јефим подсети Лукина да је и он био у рату, а осим тога, имао је прилике да учествује и у разним херојским експедицијама, а сад је време мирно, људима се њихове потребе морају у потпуности и праведно задовољавати. А где је ту праведност кад онај који се удвара руководству добија првокласну капу, а онај који живи скромно и самопожртвовано ради на стварању књига о људима херојских професија — не може да добије ништа осим мачјег крзна?

— А где је — рече Јефим — где је наша много хваљена једнакост? Код нас све новине пишу о једнакости.

— Е па, знате шта! — Лукин је узрујано скочио и пљеснуо рукама. — Јефиме, ту сте већ претерали. Због некакве капе, због неке вашљиве капе ви потежете оваква уопштавања! Какве везе с тим има једнакост, какве везе имају виши идеали? Зар ми, с нашим идеалима, треба да се боримо за некакве капе? Не знам, Јефиме... Ви сте млађи од мене, ви сте друга генерација. Али људи из моје генерације... И ја лично... Ви знате да сам ја много тога преживео. Али никада,

никада нисам посумњао у главно. Разумете, никад, ни на тренутак нисам посумњао.

Лукин је сав пребледео, затресао се, дрхтавом руком пошао у џеп, извадио новчаник а из њега малу пожутелу фотографију.

— Ево! — рекао је и на сто пред Јефима бацио последњи адут.

— Шта је то? — Јефим је узео слику и видео на њој девојчицу од око осам година с великим белим завојем на глави.

— То је моја ћерка! — узбуђено је прошапутао генерал. — Таква је била, кад су ме одвели. А узгред, одвели су ме — он слегне раменима и осмехне се збуњено — без икакве капе. И кад сам се после шест година вратио, она је... наравно, мислим на ћерку, а не на капу... она је већ била велика. Чак је била и удата...

Он са лица обриса сузу, одмахне руком и с речима: „Извините, време ми је" — пажљиво стави слику у новчаник а новчаник у џеп и поче да се облачи. Навукао је мантил и на главу набио капу са репићем.

Јефим се опет збунио. Сам је себи изгледао похлепан и одвратан. Чак му се јавио осећај као да су због његових меркантилних извољевања Пјотра Николајевича својевремено отргли од мале ћеркице и без капе одвели у ледену таму.

Погрбивши се и промрмљавши нека неразумљива извињења, Јефим се одвукао из кабинета.

Тек доле он схвати да је већ прилично касно — у Централном дому писаца почињао је вечерњи живот. Отворени су билијарска сала и ресторан, у горњој сали телевизијска бригада је намештала камере за репортажу о сусрету писаца и космонаута, у малој доњој су се скупили чланови клуба писаца прича, у чувеној „осмици" разматрала се ствар прозаисте Никитина, који је у иностранству објавио приповест *Из живота црва*, где је у виду црва клеветнички представио совјетски народ. Сам Никитин је тврдио да је под црвима имао на уму управо црве, и стварно је тако и било, али јасно да у то нико није поверовао.

Непрекидно су се отварала и затварала стаклена врата, Розалија Мојсејевна и Јекатерина Ивановна су се љубазно осмехивале руководиоцима, учтиво поздрављале познате, а од непознатих тражиле да покажу чланске карте или позивнице.

Код гардеробе, навлачећи капут, Јефим срете Баранова који је баш ушао споља, с мраза. Баранов је имао црни капут и смеђу капу од кунића.

— О, здраво — обрадовао се Баранов што види пријатеља. — Види, већ сам добио капу. А осим тога, подигао сам стотку за унутрашње рецензије. Идемо у ресторан, ја частим.

— Немам воље — рекао је Јефим, узимајући с пода ташну. — А немам ни разлога. Данас нисам добио никакав хонорар, а капу ћу добити од мачка средње длакавости.

— Од чега? — није схватио Баранов.

— Од обичне домаће мачке — објасни Јефим. — Ти си написао једну књигу и дају ти куниħа, а ја једанаест — и за мене је мачка!

Овај разговор је, облачећи се пред огледалом, слушао Василиј Трјошкин, али није сазнао ништа ново.

— Фимка — рече Баранов — а што се ти љутиш на мене? Па не делим ја капе. Што се мене тиче, нека ти дају капу од самуровине, баш ме брига.

Јефим не одговори. Отворених уста, зурио је у Лукина који је журио ка излазу, на његов капут с оковратником од ирвасовине и скупоцену капу.

Тргнувши се, Јефим изјури за Лукином желећи да га заустави, али не стиже; персонална „волга" с генералом изригала је облак смрдљивог дима и одлепила се од тротоара. Јефим је испрати очајним погледом, премести ташну из леве руке у десну и крене у правцу Трга устанка. Старачки је вукао ноге у својим дедееровским чизмама, увређено шмрцао и мрмљао у браду: „Лажеш! Све лажеш! Сальске степе, ћерка — све је лаж! Кад је отишао, имала је осам, а кад се после шест година вратио — она већ удата!"

— Глупости! — повика он наглас. — Све саме глупости!

Занет у своје мисли, Јефим није видео како за њим, не губећи га из вида, иде песник Василиј Трјошкин, који је решио да проучи и схвати тајанствено понашање ционисте.

На Садовом кољцу сви семафори су само трептали, а саобраћајем су управљала два милиционера у тамним кратким бундама и капама са спуштеним наушницама. Они су због нечега били узбуђени, држали су на тротоару гомилу скупљених пешака, дували у пиштаљке и махали палицама. Не схватајући у чему је ствар, Јефим се пробио напред, али даље нису пуштали, и он се заустави тачно под семафором. Семафор је равномерно трептао и Јефимова ћела се равномерно осветљавала отровном жутом светлошћу.

Гомила код семафора није била велика, али је Трјошкин у њој ипак изгубио Јефима. Њему се чак учинило да се ционисга просто растворио у ваздуху (што га много и не би зачудило). Трјошкин се узрујао залетео у гомилу, угледао Јефима и скаменио се. Видео је како ционисга Рахљин, стојећи на ивици тротоара, мрмља некакве врацбине, а ћела му се

изнутра осветљава и у простор емитује пулсирајуће жуте светлосне сигнале.

— ...ађани кајте ласком! — зачуше се одједном ониостра-ни гласови. — Грађани, сачекајте с преласком! — поновили су се јасније.

Милиционер који је стајао близу Јефима одскочи у стра-ну, комично се испрси, подиже руку до капе. Искрсоше и полетеше испред њих црне силуете, завијајуће сирене, звуци моторâ, шкрипање гума и узбуњујућа светлост милицијских жмигаваца.

Василиј Трјошкин није примећивао ништа око себе. Гле-дао је само на главу ционисте Рахљина и видео како она сија прво жутом светлошћу, а онда плавом и црвеном, а истовре-мено су се чули и страшни звуци.

Наравно, сад би био прави час да се ционисга шчепа и преда у руке закону, али коме га предати кад и државне лимузине које јуре цестом преносе исте сигнале? Трјошкин се одједном препао, ухватио за главу и затворио очи. А кад их је отворио, открио је да стоји на залеђеном тротоару леђима прислоњен уз храпави зид, око њега стоји неколико људи а милиционер се нагиње и учтиво пита:

— Стари, хеј, стари! Јесте ли ви, да извинете, пијани или болесни?

(*Наставиће се*)

Превео с руског
Андриј Лаврик

ВЛАДА УРОШЕВИЋ

ОПАСНЕ СВЕЧАНОСТИ

КОБНИ НЕСПОРАЗУМ

То је некакав филм.
То мора да је некакав филм
како би друīо моīло да буде
толико īлавокосих жена
толико леīих īејзажа
и толико убијања?
Само ūīа ја īражим унуīра
и како сам од īледаоца
īосīао
личносīи
коју īроīоне
и која на крају
мора
да несīане?

ОПАСНЕ СВЕЧАНОСТИ

У свечаном мраморном здању
(īо је зацело музеј?)
īрчим из сале у салу
носећи (шīак ће биīи īрадски акваријум!)
у руци велику морску корњачу
која клеīеће īерајима.
Јесам ли īозван на симīозијум?
Где сам осīавио īроīусницу?
С моīо несīоразума одузимају

одузимају ми корњачу.
Управник, обучен у скафандер,
бесмислено гестикулира. Вуче ме,
претреса, свлачи.
Го се пробијам кроз гомилу.
Изашав на морску обалу, осврћем се:
златним словима (у грчком стилу, дакако)
на згради пише: Позориште.
Значи, учествовао сам у представи.
Зашто ми нису вратили документе
и зашто ме прогоне из земље?

ПРИВРЕМЕНО СКЛОНИШТЕ

Сви кажу да је овде безбедно.
Седимо међу рушевинама,
понеко кува чај на отвореној ватри.
Мајке доје децу.
Опасности су прошле,
ако их је и било.
Авиони неће моћи да нас нађу.
Има чак и нејасних љубавних договора,
сашаптавања, развезивања бошчи.
Само ја знам
да иза насипа, али ту, близу,
леже длакави коњаници у овчјим рунима
с тешким сабљама
али немам срца
да то саопштим.

ШПИЈУНСКА АФЕРА

То је некаква масна животиња: јегуља
али са шапама.
Можда је опасна.
Лежи на мраморном поду с барицом воде
наоколо.
Нико је не примећује
иако пролази много света.
Једна жена
која испод бунде нема ништа притрчи и узме је.

Мало касније
стојећи крај једне скулптуре
која представља џиновско јаје
она дође
испијајући некакав зелени ликер.
Ја покушавам да се из свеја тоја извучем
али сви једају
у крзнену рукавицу
на левој мојој руци.

УДАЉЕНО ОСТРВО

У напуштеним заклонима за подморнице
спавају плавокосе жене.
Свечери
излазе у лов
не плаћећи се хеликоптера.
Кад је пун месец
силазе све до радарске станице
и на антене бацају
мртве шишмише.
Виђене су како пузе
по плочким стенама
намазане рибљом икром.
Опасне? Не, па ипак
молим да будем разрешен дужности
заповедника острва.

ДОЖИВЉАЈИ У ТРОПИМА

Жвакћући љубичасте муње
тигар лута кроз разбарушу трску
која окружује
Стаклену Палату.
Унутра се
голе девојке
играју кликерима
у Сали с огледалима.
Тигар је тигар,
голе девојске су голе девојке,
једино кликери

имају скривено значење.
Морам наћи начин да ме пусте унутра
пре него што га заборавим.
Спречава ме што знам да је тигар негде у
близини.
Ако не престанем да мислим на њега,
значење ће сасвим да ишчили.

НОЋНА ЗБРКА

С равног крова потпуно беле куће
спасавају сакатог коња
у ноћи с месечином.
Носе велике лествице,
ужад,
чекрке,
куке,
чак и једно велико огледало.
Неки човек има на глави
необично лед
ватрогасни шлем.
Претрчавања кроз дворишта пуна буради.
Женама се око ногу сплићу спаваћице.
Власник коња је нађен убијен
доле у соби.
Изгледа да сам ја окривљен.

НЕСПРЕТНА ПОДУДАРНОСТ

У другој одаји се нешто дешава.
Говори се неким номадским језиком
с много усклика.
Шта ја тражим у овом амаму?
Две леп девојке ме облаче.
Устајем,
отварам врата
и улазим међу стрелце који лојем
мажу лукове,
обучен лако
као
свети Себастијан.

ДОГАЂАЈ С НЕПРЕДВИДЉИВИМ ПОСЛЕДИЦАМА

Огромно (пластично?) јаје
скотрљава се с камиона који
неопрезно савија
стрмим планинским путем. Седнем
сам крај њега:
остало је цело, нигде
ни напрслине.
Чувам га
да се не откотрља низбрдицом
и да га не украду чобани. Не опажам на време
да крај откољавају
специјалне јединице.
Из хеликоптера излазе војни полицајци
врло натмурени. Без увода
исто питају: „Имате ли
уредну дозволу
за нови почетак света?" Изгледа
да сам се утлео
у нешто што увелико превазилази
моје надлежности.

Превео с македонског
Гојко Јањушевић

МИЛАН ОРЛИЋ

ИЗ ПОЛАРНЕ НОЋИ

ЛЕТЊИ РЕКВИЈЕМ

Вечерњача, на обзору, зорњачу
смењује
трну, преливи. Шафрана и злата, ватрене
саонице, рујне
пастеле. Обрубљује, окива лазур студи;
у безбојној измаїлици:
зіаснуће. Тињави, пламен немоћної птића
у снежном, снажном
заїрљају. Пастуозних, руку нежне звери:
као да се ништа
не доіаћа. Искриће: потамула, божанствена
светлости ноћи.

ЈЕСЕЊИ НОТУРНО

Муком, ïасне светлости, тмаста: у очима
птића, у заїрљају
пастуозних, руку. Нежне звери; равнодушно
светлуца тама, ноћи.
Лескају се. Подземне воде, бора се
кора тла,
тихо, претихо: рони се. Поларни свод, над шумом
иње оседелих, крошњи;
око ïлава, мајсторицу. Милују, мразни прсти
ломне, вратове:
пукотине. Поетске, пукотинама: ревно,

попуњавају
стилисти, савршени. Стилисти, савршенијем:
сатанском, да уроде.

ЗИМСКА ПАСТОРАЛА

Коме то ничеш, коме: цветаш,
бела љубичице?
око главе, док ти мајсторишу. Прекраној,
врата:
коме ћеш, мирисати? И коме нећеш:
никад увенути?
зато си расла? Зато си цвала? Око главе
док су мајсторисали;
пупила. Да би преклана била?
Покојна снила:
да никад. Никад, нећеш, увенути:
сред мразној,
крајолика. У бокору, у букету
белих љубичица.

ПРОЛЕЋНИ АДАБО

Јечи, снеј под петама, салутантским:
нежне звери
посустаје, дах. Топли леде, у грудима!
Звездо поларна!
Беле се. Беле љубичице, у црном снеју:
латице, смерно
помаљају. Поспане главице; у бескрају:
лавина, још увек
сурвава се. Климатска и температурна, колебања:
под сфуматом, вејавим:
превазилазе. Сва очекивања: у нитима
премрежене неба
којрца се, цвили. Сури ветар: сетно, разговетно
развејава, снежни мрак.

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ

МИЛАН КАШАНИН И СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ СУДБИНЕ

Дајући друīе, ми се одајемо.

Иво Андрић

Поштовани председниче Матице српске,
Поштовани пријатељи Матице српске,

21. фебруара ове године навршиће се 100 година од рођења знаменитог српског књижевника Милана Кашанина. Ово је 169. рођендан Матице српске и, будући да је Милан Кашанин својим делом ушао у онај круг знаменитих Срба који су заслужили колективно памћење, то овај моменат сећања на писца и угледног сарадника Матице српске Милана Кашанина доживљујемо као израз интелектуалног и културног поштовања које генерације, и институције, исказују својим претходницима на тешком и нераскидивом послу везивања прошлости и садашњости са будућношћу, духом оног што носи жива, уметничка књижевна реч. Ако је култура, како је једном написала Исидора Секулић, у *континуитету и интензитету, онда и овај моменат* може бити доказ да Нови Сад чува благородан траг старе оплемењености, живе и подстицајне потребе да се континуитет и интензитет нађу сливени у бићу људи који живе свој непрекинути — културни сан.

2

Судбина је тако хтела да Милан Кашанин свој век (1895—1981) проживи у оквирима *īри* државе: *Аустроуīар-*

ске, Краљевине Југославије и у *Републици Југославији.* Живот Кашанинов је већ и по томе био занимљив и богат; кад се има на уму његова, од детињства жива радозналост, дух отворености за разне области уметности, културе, филозофије, духовног живота, онда се чињеница његовог живљења у разнородним и опречним државним целинама богати једном битном, судбинском живошћу.

У првом делу његовог делатног културног и књижевног постојања — негде непуну деценију: 1910—1918 — Милан Кашанин је, као већина писаца из његове генерације, поменимо нешто старијег Иву Андрића, Пера Слијепчевића, Милоша Црњанског, Тодора Манојловића, Растка Петровића, Нику Бартуловића, одушевљено поздрављао потребе зближења Срба и Хрвата, веровао у могућност обнове националног духовног живота; веровао да ће наши народи ући у породицу човечанства позитивним културним резултатима; ту веру, као млад човек, везивао је, разложно, и за чињенице ослобођења наших људи од туђинске власти, које би требало да их одведе и до слободе од идолатрије, до економске снаге и до владања новим техничким достигнућима. Душа, као најчешћа реч у тадашњим његовим написима, што је и природно за тако младог човека и писца, имала је у себи више магнетизма него проживљене снаге интуиције, и факата које би она преобразила и, тако преображене, завештала новом постојању.

У другом периоду — 1919. до 1937. године — Милан Кашанин студира једно време историју ликовне уметности у Паризу, повремено шаљући своје дописе разним листовима и часописима у земљи (*Јединство*), а од 1924. године, по повратку у земљу, живо прати ликовни живот, ради на докторату из области архитектуре, објављује књиге приповедака: *Јутрења и бдења* (1926), *Заљубљеници* (1928) и два романа: *Пијана земља* (1929) и *Трокоцкуљник* (1930). То је период у којем Милан Кашанин и материјално много боље стоји но у првом периоду: постаје, прво, писар уметничког одељења Министарства просвете, затим кустос Музеја савремене уметности у Београду, и директор тог музеја од 1928—1936. То је време када Кашанин пише о Борисаву Станковићу, Аници Савић-Ребац, о Тодору Манојловићу, о Десанки Максимовић, о Густаву Крклецу, о Радету Драинцу, о Станиславу Винаверу, Александру Вучу, Марку Ристићу. Снаге у њему још нису биле нашле свој прави смер; још се колеба између литературе и ликовне уметности, али обим и разноврсност његових критика из тог периода сведоче и о ширини интересовања и способности критичара да концизно и прегледно суди о делима књижевности и сликарства.

Он има, каже један његов тумач и истраживач његовог критичког дела, *способност математички прецизног именовања појава и њихових разликовања, по сличности и посебности, а нарочито способност за њихово спецификовање, при чему му не треба много речи. За једно истакнуто својство он нађе једну реч, и не мора да га описује* (Иванка Удовички, *Милан Кашанин — књижевни критичар*, 29).

У трећем периоду делатности (1937—1944), Кашанин не објављује књижевну критику, но искључиво ликовну и радове из историје уметности и архитектуре. Текстове из ових области објављује у *Политици*, у *Времену*, *Југославији*, у *Правди*, *Гласу Југа*, а највећи број у *Уметничком прегледу*, првом у Србији ликовном часопису који је он покренуо и уређивао од 1937. до априла 1941, до када је часопис и излазио.

У четвртом периоду — од 1944. до 1981. — живот Милана Кашанина добија извесне драматичне акценте. Разрешен 1944. године од нове, партизанске власти дужности директора Музеја принца Павла (на његово место дошао је књижевник Вељко Петровић), Милан Кашанин не објављује скоро осам година. Тек 1953. у часопису *Књижевност* објављује свој знаменит оглед *Између орла и вука*, о песништву и судбини Бранка Радичевића, да узвитла њим многе полемичке страсти, постављајући права питања не само о српским књижевним судбинама већ и — посредно — питања о природи и смислу уметничких и књижевних дела и напора у времену, о смислу и функцији књижевности.

3

Када се, 1968. године, појавила књига *Судбине и људи* Милана Кашанина, може се рећи да је борба за слободу израза у савременој српској и југословенској књижевности била окончана у прилог једне пространије, пуније представе о књижевности, којој није дужност да подражава и одражава већ да ствара свој, аутономни свет вредности, да сама буде вредност. А ипак, књига је примљена са оном живошћу са којом се примају битно нове духовне појаве, оне које нечим доводе у питање постојеће обрасце, наводећи радознале и мисаоне људе да се дубље замишљају над свим темељним питањима мишљења и певања, мишљења и приповедања о свету. Реч је у тој књизи, *Судбине и људи*, о дванаесторици српских писаца (Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Јаков Игњатовић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Љубомир Недић, Богдан По-

повић, Јован Скерлић, Јован Дучић). Та реч је била тако страсно подигнута, заоштрена у суду, са таквим обиљем драматике и рељефности, да је доживљена као мало чудо, с обзиром на то да ју је исписао човек чији се живот ближио смирају и коме би — по општијем опажању — пре одговарала мирна сунчана светлост од љутих памфлетских севераца којима је обиловала његова књига.

Пре свега, у њој се осетио *стилист*. Стилист у високом смислу речи, у којем се узима писац који зна умно а чаровито да пише, који сваку опсервацију уме да претвори у гозбу парадокса, ритмичне живости изражајне слике. То је стил који подразумева у једној личности вишеструке дарове: сугестивно сликање портрета, смисао за ритмичко градирање ефеката у реченици, дар за нова, снажна запажања, концизна поентирања мисли, одсечно и јасно развијање елемената захваћених укупном структуром духа. Луцидан и сензибилан истовремено, са специфичним одсјајем који настаје из дугог и негованог дружења са богатим и сложеним духовима, са *нечим духовним* што се не да у строге појмове ознаке критичке прозе, Милан Кашанин се позно, али снажно, јавио као примерак *критичара-уметника*, са ретким даром да о стварима и људима говори свеже, језиком уметничке слике, која увек дубље прилања отвореном уму од других начина израза.

Антитеза, уз то, сувом и угластом језику, какав је неговао и тада један део домаће универзитетске критике, учена али без доцирања, ова књига је опијала сликама и атмосферама разноликих стваралачких личности и доба. У њој се осетио човек који изврсно зна шта зна — ту су поређења из домена књижевности, сликарства, музике, архитектуре, вајарства, виђених земаља и градова, култура и цивилизација — и у тој књизи дало се видети да речи: *култура, знање, уметност*, нису украсне речи, већ нешто живо, присно и топло, за живот важно. Такав, Кашанин уме као у мајсторском завршетку огледа о Бранку Радичевићу да досегне ону врсту уметничке пуноће коју поседују само деликатне а једноставном устремљене природе:

Као и његово Стражилово и живот под Стражиловом, поезија Бранка Радичевића, то је свежина младе траве, разиграности веверице, глас лирског тенора. Све је младо у тим песмама. Млад је песник који их је испевао, млад је језик на којем су речене, млада су осећања која их носе и младе мисли које у њима кликћу — и у томе песнику и у тим песмама је лепота свитања. Као и свитање, та поезија не пали и не греје; она разведрава. Такве умиљатости и безбрижности, такве веселости и безазлености као у Радичевићевим стиховима неће се више наћи у песмама ни код

једној српској песника. Јер никоме свет није био тако диван, ни тако створен за радост и осмех као томе неизлечивом младићу, чије је срце увек било тако „пуно среће", као да је знао да неће живети дуже од двадесет и девет година. Са сваким новим песником после њега, наша лирика је тужнија и мрачнија, да осване у првим годинама XX века у црном очајању. По озарености и ведрини, Бранко Радичевић је јединствен у нашој лирици, као што је јутарњи осврт незаменљив у лепоти дана (*Судбине и људи*, Београд 1968, 32).

Човек који овако пише о једном песнику није од обичне врсте критичара и сви који знају у критици за лепоту творачке речи не могу да остану глуви пред једноставним сјајем тих радосних евокација. Можда се о судбини једног човека и писца може говорити дубље и строже, али изразитије — тешко! Кад се томе додају богато посејане мисли-поенте, концизне, а увек сабирне и дате у парадоксалном светлу, као „Бранко Радичевић није рано умро, него се касно родио", или „Нису у нашој борби за слободу гинули само јунаци и ратници; гинули су и остајали инвалиди и песници", или „Туђе стопе не воде тамо где никог није било", или из огледа о Скерлићу, „У прве две деценије XX века, са Србијом се поновила историја из античких времена — да једна мала држава може да буде велика земља", може се рећи да је историја српског критичког стила постала са Кашанином богатија за једну значајну духовну димензију. По ритмичком покрету реченице, по сугестивности боја, по однегованој сублимности, тај стил се местимично такмичи са стилским предивом Слободана Јовановића и са истанчаним градацијама стила Исидоре Секулић.

Може се рећи да је стил Милана Кашанина — без обзира на његове различите домете освојене у овим огледима, јер нису сви на истој висини — доминантно такав: јасност, изразитост слике, елеганција суђења, синтезе које теже сублимној форми, ненаметљив хумор са севкањем саркастичних жаока.

Међутим, *Судбине и људи* су написане не само да би се испољио такав стил. Милан Кашанин је био писац дубље духовне стратегије, дубљег поимања задатака књижевника. Као што се у наслову књиге да видети, њен писац развија и једну својеврсну „филозофију" српских књижевних судбина, једно *схватање сложених интеракција судбина и људи*. Наравно, то схватање није дефинисано филозофским језиком

нити развијано строгом, дискурзивном логиком која би се засводила у недоступним закључним судовима *о начину и путу* којим се затварају судбине испитиваних српских књижевника и њихових дела.

Сведено у израз једнозначне формуле, и тако знатно упрошћено, то схватање би се могло изразити описно овако: Не постоје, не могу постојати, изоловано од света, од живота, духовни хероји, тотално самоодговорне личности у духовној биографији једне заједнице. Човек је, мање-више, трагично, кратковеко биће, које савлађује огромно мноштво препрека, сопствених и туђих заблуда; неспоразума са собом и светом око себе. Судбина је и језгро које човек носи, *семе човека стваралаца* али и количина и начин савладаних препрека. Писци, према томе, нису само ореолом озарене физиономије из читанки, теорија и историја књижевности, него су, често и играчке у рукама судбине, сплетова људских и друштвених околности које се згушњавају у „судбине". Писци зато могу бити и немоћ племенитих дарова распетих „између орла и вука" (Бранко Радичевић између Његоша и Вука Караџића), *мученици* (као Бура Јакшић), људи којима је *трагичност периферије* (као Јакову Игњатовићу) од почетка загорчавала пут ка висинским резултатима; људи могу бити *самовољност аматера* (што Кашанин мисли за Љубомира Недића), *проклетство талента* (Скерлић), могу бити *ускоци*, без сталног станишта и кућишта бића, што условљава и природу њиховог животног понашања (Матавуљ), могу бити *усамљеници* (Дучић), *светлост у приповеци* (Лаза Лазаревић), *хумор и меланхолија* (Стеван Сремац), људи загледани у статичност формуле (Ne varietur, Богдана Поповића); битно је ту да се никад њихове *судбине не подударају са жућеном сликом живота коју су носили у себи, или је ми, читаоци тих људи који су постали писци, стварамо из њихових дела.*

Још је један битан разлог са којег је Кашанинова књига примљена као изузетно пренуће и живост. Кашанин је писац *великог духовног и културног искуства* па је то искуство укључивало и сазнање о често пресудном дејству образаца на суђење мноштва људи, чак и оних који се по много чему издвајају из сивог мноштва. Наиме, оно што ми знамо о значајним или великим људима сопствене прошлости, о Вуку Караџићу, о Његошу, о Бранку Радичевићу, о Лази Костићу, Лази Лазаревићу, Јакову Игњатовићу, Сремцу, Богдану Поповићу, Скерлићу, или било ком другом писцу, веома често је плод школских конвенција и сугестија, важећих образаца у појединим периодима живота неке заједнице. Пошто школа ствара личности по извесним узорима, то увек зависи какав је узор био пред очима писцу неког уџбеника, или министру

просвете који је дозволио уџбеник за употребу. То са школом је, разуме се, само *метафора за сталнu рад образаца* против чијег притиска у суштини ради дух стварања, творачког истраживања разноликих животних могућности, којих су писци непоткупљив израз.

Милан Кашанин је у књизи *Судбине и људи* развио једно становиште које акцентује сталну потребу сумње, критицизма духовне врсте. Простије речено, велики људи наше прошлости, велики реформатори, велики песници, приповедачи, критичари, нису увек и у свему показивали само светла лица, нити увек освајали, досезали пуне мере властитих стваралачких снага. Некад је то бивало због мале културе и сурове скучености средине (Милета Јакшић), некад због одсуства неге и смисла за негу талента (Бура Јакшић); каткад су у њима превладала страначка осећања (Скерлић), а понекад је сила околности потиснула силе дара и творачких вокација. Отуда у Кашаниновим огледима и једно непрестано подсећање, колико оштроумно толико меланхолично: *често нисмо знали да волимо људе достојне љубави, да негујемо биљке достојне неге. Нема Тицијана без Венеције, нема Гетеа без Вајмара, нема Пушкина без Петрограда*. Верујући у велике снаге стварања које подиже Венеције, Вајмаре, Петрограде, следећи те снаге, народи стварају за себе подлогу за велика дела. Ми смо, међутим, не једном, суровостима историје која је наш удес, прилагали суровости неразумевања, која су, доцније, постајала другима њихов удес. Наши највећи људи сатирали су себе често јаловим страстима, непоштедним борбама, вулгарношћу ефемерија. Оно нешто светлих изузетака међу њима ретко је досезало до мирне сунчане светлости у понашањима, у поступцима.

Да би један народ, по Кашанину, упловио у мирну луку творачке сабраности, неге стила и културе, а наш народ је дао доказа таквих могућности, неопходно је да држи поглед уперен *високо*, ка оним сазвежђима духовности, која истичу у први план строгост духовне дисциплине, велико самоодрицање појединаца диктирано културном жудњом, усмереност не ка ситном, тривијалном, привидно ефектном већ ка великим пропланцима духа, сјајном замаху, највишем напору, да би се живело за неки циљ и смисао.

У том духу, и поред свих предубеђења о неким писцима (Змај и Скерлић, на пример) *Судбине и људи* Милана Кашанина представљају апологију одређености, срчаних уметничких подухвата, уверења *да није довољно само живети, треба имати судбину*, створити је властитом борбом са околностима. У том смеру, импонује један живо устремљен темперамент, страст и убеђеност писца који своја уверења излаже

без ограда и ограничења и који у дну те убеђености верује да критика има да суди људима и боговима, па ће се, на светлости времена, показати ко је боље и дубље видео стране света и одредио смер битних кретања у њему. Отуда су и симпатије и антипатије овог критичара и есејисте оштре, недвосмислене; ништа више није достојно сарказма од просечности и осредњости; склон би био да понови, заједно са Флобером, да под ћивтом подразумева *све што ниско мисли*. На том степену, Кашанин је дао лекцију младићима неколико наших књижевних генерација које су под ауторитарном владавином *играле улоге* неконформиста, увек пазећи да не пређу линије замишљених, планских „пропорција неконформизма"!

Веровао је, и тако се и понашао, *да се своја судбина мора да изнесе и издржи* у олујама и кијаметима света; да кратко и слабо мисли онај који само мисли како да се снађе и одржи у тиранијама лажи које су засипале свести и савести људи у тим временима „кад врлина беше не мислити много". То је учинило да његова књига постане и нека врста примера одважности, иако он то и није желео, јер је заоштравала извесне идеје у типичну чистоту и одређеност; стављајући до знања да живот може бити кињен и прогањан, али да мисао има своју унутарњу отпорност и сви који то заборављају, по правилу касно, откривају да се мачеви не ломе о градове већ о идеје, да највише срчаности има у духу који то зна и тиме се храни.

5

Остаје сада, на крају, кад је реч о *Судбинама и људима* једно крупно питање над којим су ломљена копља Кашанинових противника и присталица. То су његове слободно изнесене и развијане — симпатије и антипатије. Кашанин, као све снажне личности, има својих симпатија и антипатија, које је неговао са стрпљењем и упорношћу. И једне и друге имају извор у једној врсти његовог духа који је стремио *реду, хармонији, пропорцији*; конзервацији оног што је сматрао достојним да буде сачувано и преношено. Да кренемо од — антипатија.

Три су централне: брђанска супериорност, коју види оличену у критичком делу Скерлићевом, оданост гомилама и прогресу, које види у поемама и стиховима Змајевим, и демагогија коју види и у Змају, и у Скерлићу, и Виктору Игоу — и у мноштву других, мање знатних, који су идеал револуције и прогреса проносили као свој лични идеал. Отуда, ништа жучније у његовом речнику од речи: народни песник, три-

бун, бунџија, агитатор, ангажован писац, а ништа јадније од људи који се читаоцима обраћају као да су на каквом замишљеном балкону! Кашанин је у том смислу створио једну врсту свог *прамодела, духовног човека*, коме се највише приближио Дучић, можда и Лаза Лазаревић, који је интелектуални и морални аристократ, који негује мисао ради мисли, уметност ради уметности, науку ради науке, не чезнући за ефемерним победама које су могуће у свим овим областима мисли и уметности. Далеко од тога да би био учитељ енергије — у његовом изговору ту има увек призвука ироније — песник акције, општих болова и стремљења, такав човек је духовни племић, стоички узнесен над мијазмом људске и социјалне стварности. Није чудо, отуда, што је, пошав од тога, Кашанин Скерлићеву трибунску фигуру видео некако „сужених зеница", скоро подсмешљиво, са нешто подругљивог доцирања: *ето, такав нам је наш велики критичар*! Отуда у Светозару Марковићу види само пропагатора и дилетанта у књижевности и зато се не једном, са својим разлозима, окомио на Буру Јакшића — мученика — и Змаја — народног песника — што су дозволили да их понесе народњаштво, и у њему неред и нерад — ти вечити пратиоци стихијних природа. У тим својим непристајањима, спорењима са прошлим људима и судбинама, Кашанин је, неретко, силазио са светлих пропланака стила и, уместо заводљивих привлачних анализа, давао исказе међуспратно-памфлетске, без оне високе, чисте љубави која испуњује његово глобално осећање духовних појава и духовног света. Тако ће за Скерлића рећи да му се „никоји писци нису толико свиђали као демагози — Виктор Иго код Француза а Змај Јован Јовановић код Срба". Љубомир Недић је, иако и сам конзервативних начела, био, по њему, образац *самовољних аматера*, који је тим скривао унутарњу неоствареност, а што је — на штету наше књижевности — било примљено као књижевна критика! О Вуку Караџићу, сем тврђења да није марио за музику, има обиље тврдњи и алузија да је из приватних потреба продавао србуље, да се ниско удварао књазу Милошу и користио вешто Бранка Радичевића! Просто је за чуђење како писац који презире бруталност, може, не трепнувши, да напише ове редове о Љубомиру Недићу: „... чим се читалац отме из мреже његових логичних чаролија и почне проверавати његова тврђења, брзо открије у њему охолог човека (али не даје за то разлоге, да видимо *у чему је та охолост*) који своју празнину скрива изналажењем туђих мана". Или, о Змају: „Уских хоризоната у књижевности, без увида у уметност, у музику, у филозофију, Змај се поносио ширином својих друштвених идеја"!

И увек — то је законита доследност у Кашанина — *кад он каже друштвене идеје, то су демагошке идеје*, ласкања гомилама „које се брже фанатизују него васпитавају"; у песницима и критичарима то је одсуство уметности, данак простоти, одсуство спиритуалне деликатности! Змајева трајна амбиција, по Кашанину катастрофална, јесте то „што је тај народни бард" хтео да буде „не велики песник, већ народни песник" и он, који је у Љубомиру Недићу видео само „самовољног аматера", радо би са њим поновио антипопулистичке лозинке: „У политици је бивало и бива да главну реч води гомила, али у књижевности никако". Оно што је некад у Недићевим полемикама са радикалима било: *обичан човек, нижи свет, народни човек*, што је Сремац персифлирао у *Лимунацији на селу* или у *Вукадину*, то је у лексици доброг дела Кашанинове књиге очевидни доказ кобне улоге демагога у формирању духовног профила и менталног механизма једног дела српског света.

Насупрот њима, виђеним кроз призму једне антипатије, која не прашта ништа народњаштву, мистици прогресивности и мистичарима прогреса, насупрот човеку који свој дух ставља на добош унижавајући тако спиритуалне пориве у себи, Кашанин показује посебну нежност за људе културне рафинованости, улућене — његова најчешћа и најдража реч — зналце језика и страних култура; скоро нико од писаца у нашој ближој прошлости није узносио тако убедљиво војвођанску марљивост, атмосферу културне средине, у којој се слуша музика са клавира, гледају одабране слике, албуми са низовима славних трудољубивих предака и у којој се знање и укус стављају у први ред људских, утанчаних својстава. У том смеру, Кашанин и у Србији слика са занетом страшћу не велике покрете и буне већ атмосферу улућеног, цивилизованог света, грађана европеизованих, озарених у додиру са вишим културним облицима живљења: официре у мундирима, девојке у балским хаљинама, оне који су одлазили да уче науке у Париз и Берлин, или бивали посланици у Риму, Петрограду, Женеви и Лозани, те људе „који су и хтели и умели да живе животом улућеног света". Кашанинов херој није ни учитељ енергије, ни мотор историје; то је човек цивилизованог друштва, човек који се рађа као син угледних родитеља, жени се девојком из угледног друштва и умире, ако је научник, као академик, ако је уметник, као дипломата, у Риму и Лондону. *Господственост, улућеност, отменост, љубазност, памет* веома су честе речи у Кашаниновим огледима.

Он зато не само што не воли патетику, хипертрофију и отужност које, у извесној мери носи свака патетика, него у

култу јунака и хајдука, у апологији буна и ратовања види извесне податке неразвијеног духовног живота, податке непробуђених духовних природа. *Лаза Лазаревић*, бележи са симпатијом Кашанин, *у својим причама, у приватном животу, у јавном раду, не глорификује култ слободе, него култ поштења, и не диви се оном ко је мудар него ко је честит.* Насупрот култу ината и севапа, Кашанин у духовној биографији нашег народа радије извлачи тонове и нијансе сабране контемплације, умне смерности и чистоте; његов јунак није Вук Караџић него Божидар Кнежевић; његова љубав иде не према Светозару Марковићу, сејачу буна и отпора тиранији или према Бури Јакшићу, панегиричару слободе, него према Лази Лазаревићу, елегичном сликару породице и Војиславу Илићу, творцу „тихе, мајестетичне кантилене", која „смењује хуку песника романтичара". Једном речи, према нереду — ред, према дисхармонији — хармонија, према апотеозама актуелног — умна сталност оних који су, по њему, видели дубље и пуније истине људског бивања и смисла на земљи. У том духу, Кашанин је исписао праву апотеозу Стевану Сремцу. *Људи из Старе Србије*, каже он, *и Војводине, Стевану Сремцу су блиски не због тога што су „старовремски" — како његови биографи мисле, него што знају за правила у животу и поредак у мислима за уљуђене односе међу собом, за чување добрих обичаја и поштовање моралних врлина, зато што они у једнима виде традицију византијске а у другима средњеевропске културе. Што Сремац не трпи горштаке и њихове дериват ускоке и хајдуке, он их не трпи због дивљине, исто онако као што не подноси њихове изданке по паланкама због просташтва и аморалности. Није Стеван Сремац за оно што је старо, већ за оно што је цивилизовано. Не воли он патријархалност већ ред и хијерархију.*

То би се, са незнатним нијансама, могло рећи и за Милана Кашанина. Узносио је вредности реда, хијерархије, дисциплинованог освајања културе, сугеришући да, на крају свих крајева, осетљив човек увиди да живот културе чине, превасходно, снаге реда, дисциплине, контемплативне, методичне преданости унутрашњем животу. Што, доследно узев, може да значи нехај за акцију, за историјске налоге које људи живе у времену и за неизвесна збивања која ти налози на историјској сцени изазивају. Кашанин је једном, са разлогом, замерио Скерлићевом суду по којем *славу Русије не чине победе на Березини и Плевни, брзометна артиљерија... него она чиста и велика победа коју је руска књижевност у целом свету себи задобила, не питајући се да ли би се та књижевност могла родити да није било победе на Бородину*

и Березини (*Судбине и људи*, 309). Такво исто питање могло би се поставити и Кашанину: без победа трешњевих топова и српских пешака на Мишару и Београду, без великог устанка Карађорђа и рајинске Србије, тешко да би било не само наше књижевности већ и Србије... И то је, може се рећи, централни приговор аристократизму у критичком суђењу Милана Кашанина.

При овим изузетно сложеним, деликатним питањима ваља рећи и то да у тим судовима о значајним српским писцима о којима је реч у *Судбинама и људима* има и једна стална, противречна струја у духу писца, па се неуком читаоцу може учинити чудно кад у књизи наиђе, у истом огледу, о Змају, рецимо, о Скерлићу, о Недићу, на веома противречне исказе. На једној страни, говори се о темељним манама, о одсуству чула за поезију (у случају Скерлића) а нешто даље дође суд, а реч је о једном песнику (Пандуровић), да „Скерлић даје портретима ону оштрину и јасност црта коју постижу само велики мајстори гравира и медаља". Или, о Змају, који није велики песник зато што је народни песник: *У његовој природи, његову духу, његову песништву — исто као у равници у којој се родио — хоризонти се светле и кад зађе сунце. У мраку, у болу, у несрећи, пред смрћу, његове мисли, љубави, жеље, постају шире но у срећи — срећа не мисли — као што се ноћу за Дунав чини да нема обала.*

Такав песник, разуме се, потпуно одудара од слике демагога — народни песник — коју садржи већ наслов огледа. Дучић, на другој страни, и кад је дат са ореолом песника-аристократа није увек у хоризонту аутентичности. *Јесте да он у својим стиховима често плаче „сву ноћ и дан цео" и јесте да нас уверава „У свакоме стиху има суза јада, у сваку је строфу леило срце цело" ни његове јаде ни сузе не треба узимати дословно: више него израз бола оне су декор љубави.* Кашанин, да не наводимо даље примере за такве противречности, у ствари, више интуицијом него развијеним поставкама о томе, осећа да човек, песник, критичар, није *укопан колац*, чија је доследност апсолутна, јер се не помера. Вредност његових *Судбина и људи* јесте и у томе што увиђа да природе књижевних дарова никад нису једнозначне, једнодимензионалне. Живост духа и јесте у томе да најчешће измиче створеним обрасцима за његово означавање; сјај неке стваралачке природе пробија и отуда одакле је не очекује ни танан, прецизан истраживач. Врлина Кашанина — критичара, есејисте, јесте и у томе што ту чињеницу чини својим огледима експресивном и уверљивом у највећем степену. Српска критика је његовим огледима добила једно снажно извориште слика и идеја о нашем деветнаестом, делом и двадесетом

веку, о људима који су носили, сваки своје бреме, животне и уметничке одговорности према себи, роду, времену.

Непролазним у Кашанину осећам, данас, у првом реду, *стил и језик* његовог дела. Богатство језика, које расте пред унутрашњим слухом оних који га имају, које осећа само дух који није огрезао у устаљене језичке шеме и обрасце. За нашу општу културну, новинску, вербалну климу, коју не одликује чистота језика, нити брига о њој, важно је да постоје књиге као што су Кашанинове, у којима се може наћи и жив језички нерв, и осећање духовне димензије језика (ваља зато стално читати *Српску књижевност у средњем веку*!) и синкретичке снаге маште које су већ у њему дате. Милан Кашанин је писац од кога се у томе може учити. Његове књиге нас опомињу на важност моралног и интелектуалног поштовања језика као „школе и културне смотре народа". Полети и лексичка отменост настањени у његовим огледима могу нас много пута довести да осетимо како сав дугогодишњи напор наше публицистике и новина није био у стању да осуши и убије живо семе и творачке моћи нашег језичког наслеђа. Онима који у складном, рељефном, чистом језику виде само старинске навике, литераторску сујету и грађански луксуз, Кашанин је у стању да очита веома конкретне лекције.

Вредносни ујединитељ и проценитељ; у нашу књижевну мисао унео је духовни аристократизам, вредносну начелност и духовну строгост, коју ни пре ни после њега нико није имао у својим судовима.

Њему се дакле имамо враћати, са жељом да освојимо пропланке сублимне *духовности*, свести о српским књижевним судбинама, чак и онда када се не слажемо у свему са значењима која је давао и њиховим животима и судбинама. Можда тим пре јер смо, као што знамо, живели у временима када се сам помен речи: *конзервативно, прошло*, наметао најчешће као позив на одмазду и обрачун. Више но икад пре у овом времену мутне транзиције, кад су ишчезла многа начела и мерила вредности, примери културних иницијатива и плодности, неопходно је да наш поглед усмеримо ка онима који су, са својих становишта и степена знања и искуства, легитимно јер уметнички уверљиво, проживљавали целину наше уметничке и културне егзистенције, осећајући и победе и поразе наших културних предака као ствари битне за опстанак и природу наше живе националне културе.

Једном се — 1934. године — Милан Кашанин о својој генерацији исповедио као о „сломљеној генерацији": *Видим јасно као овај дан преда мном, кроз колико смо ми света прошли, какве све идеје нас нису одушевљавале и палиле,*

чиме се све нисмо заносили, ми, из те славне и попљуване ратне генерације: унакрст смо прошли земљу; од Дунава до Амура, и од Архангелска до Бизерте, били и ратници, и либерали, и дефетисти, и револуционари, једно за другим, све ми исти, и увек са усхићењем. Но ако смо кроз све то прошли, ако смо се тим свим заносили, то није зато што смо били колебљивци и слабићи, ни што нисмо знали за права убеђења: ми смо само млади били. Ни двадесет година нисмо имали када нас је рат завитлао и понео кроз свет. Ни двадесет година! Сувише наго, сувише бурно, познали смо смрт и живот, заменивши девојку пушком и универзитет шатором, бацани од тропара до Марсељезе, од икона до Рембранта, од Христа до Ленина. Трагичан живот смо проводили, а нашим потомцима ћемо изгледати смешни.

Ми данас можемо рећи са уверењем и одсечношћу: нама данашњим није, не може бити никад смешна ни сломљена генерација у којој су били Милош Црњански, Растко Петровић, Тодор Манојловић, Момчило Настасијевић, Станислав Винавер, а међу њима ни сувише на челу, ни на зачељу, умни, даровити, радознали, сјајно образовани — Милан Кашанин.

НОВИЦА ТАДИЋ

БЕЛЕШКЕ О МОЈИМ КЊИГАМА

Моје прве су песничке књиге (*Присуства* и *Смрти у столици*) књиге сеновитих ентеријера. Соба, ходник, собичак — и песнички субјект у њима. У угловима, међу предметима, између зидова као да се обликују утваре само снагом маште и сновиђења. Ту су: тамни пењач, онај који оштри језик, кезила, скакутани, кезилићи. Мали демони воле собне просторе и употребне ствари. Воле интиму, сузе, лирику.

*
* *

Књигу *Ждрело* написао сам у журби, жалостан веома, жучљив. Из речника, чини ми се, изабрао сам речи: жаба, жлезда, жгадија. О, жгадијо под звездама! Криком се оглашавах тих дана.

*
* *

Оїњена кокош — какав наслов, пламен, сулуд, ма шта ти би, ха-ха, шта ти паде на памет, јеси ли луд, или си можда сликар, мазало, луда која сања да јој је глава јаје изумрлог рептила, збиља јеси ли при себи, ипак, атрактиван наслов, да се помиње, памти, хо-хо, жар птица, чудовиште, страва, — вергла сила од песника, за кафанским столом, онај што се управо вратио из клозета са капљицама мокраће на врховима ципела, као росом.

*
* *

Књига *Поїани језик* као позорницу има мирни, уснули хоризонт. Од првих стихова па до последње песме — гласови, шкргут, говор неразумних. На крају се допире до средишта хоризонта, вертикале на чијој је највишој позицији Ум, а на најнижој Ректум, омега сваког људског створа.

*
* *

Извргао сам себе руглу у књизи *Рўїло*. Ту су се злопамћење и злопаћење затворили у круг, да једно друго подстичу и троше.

*
* *

Написао сам књигу *Кобац* и предао је издавачу. Заборавио сам на свој рукопис. Али, не лези враже, једнога дана прочитах у градском аутобусу, узгред, кратко, шврљотину — КОБАЦ. Било је то нечије друго, страшно име. Мој је рукопис добио тако изненадну и необичну потврду.

*
* *

Песме расуте по часописима сабрао сам у невелику књигу под насловом *О брату, сестри и облаку*. Раним песмама које сам заборавио из мени нејасних разлога, можда из немарности, придружио сам нове строфе и дневничке записе. Изрицао сам реченице и онда их ослушкивао и записивао. Између изрицања и записивања често је пролазило и по више година. Није недостајало вредних писара да понешто забележе и за мене и за њих.

*
* *

Хитро писање, да. Моја књига *Улица* написана је тако. Хитро, и у ходу. Ишао сам улицама и мислио о којечему. Био сам сличан онима који сами са собом говоре, оним ужасавајућим типовима.

*
* *

Несрећа, злоба, беда. Искушења. И они који надиру и од којих се нико не може одбранити. Мали завојевачи, успавани зликовци. Сећам се једног; дошао је истурајући рамена напред, упитао: „Имате ли нешто оловке?" Одмах се наметнуо том реченицом. Књига *Напасти* сведочи и о тој врсти присиле. Од нечег лепљивог и гадног само ме писање избавља. Бележим, јер тако ћу то најбоље заборавити.

*
* *

Књига *Потпукач* је још једна моја ходајућа књига. Површна, цинична, лака. Њу је ветар могао однети као старе новине, низ улицу. Објавио сам је, дакле, спасао сам је од бољих верзија, од дорађивања, од мајсторства које усмрћује.

*
* *

Често распознајем грехе своје испод речи својих. Без наде сам у греховима; без покоја сам у страховима.

СЛАВКО ГОРДИЋ

ПЕСНИШТВО НОВИЦЕ ТАДИЋА: ОД ПОРУГЕ ДО МЕЛАНХОЛИЈЕ

Прошлогодишњи добитник Змајеве награде Стеван Тонтић има песму с насловом *Новица Тадић, скица у помрчини*, с Тадићевим исказом као епиграфом: „У свет сам кријумчарио нешто страшно и првобитно". Случај је хтео — ако случај није друго име недокучивој неминовности — да песник поздрави песника песмом *доласцом*, у духу Змајевом, ма колико се наши савременици међусобно разликовали и ма колика их — природна — раздаљина делила од Змајеве поезије и поетике. Сусрет, који би у Тадићевој верзији зацело био за октаву тиши — макар бележио „... срцбу, / јад и // смех", „буку и беснило", као толике његове песме — дочаран је у Тонтићевим стиховима срећним избором и преплетом тематско-изражајних црта Тадићевог фантазмагоричног, гротескног, утварног и језовитог света који, ипак, преображавалачка светлост песничке игре лишава тежине и придиже до висине стваралачки освојеног и упитомљеног простора: „Гле: идемо тако Тадић и ја Београдом / за нама кокошке и мишеви — парадом // И скичимо, ја и Новица — бритва у помрчини / о, Господе Језе / о, Господе Грозе / како ти се, о, Мрачни, момак чини?"

Упркос хиперболично-карикатуралном ишчашењу — или управо због њега — у овој скици сваки упућенији читалац непогрешиво уочава малочас поменуте особне знаке поезије Новице Тадића уз, такође карактеристичне, одблеске њеног знаног „бестијаријума" и „пандемонијума", као и ознаке неизбежног њеног хронотопа — града „у помрчини", у сутоњем часу између сунца и лампе који, по Андрићу, ствара „забуну у утисцима и нездраво померање у раду чула, тренутно помрачење у расуђивању и потпуно слабљење воље".

Са упоредивом веродостојношћу и наклоношћу наш песник бива протумачен и прихваћен и од књижевне критике, која — посебно поводом *Рујла* (1987), шесте његове књиге — надахнутим интерпретацијама и високом мером сагласности о значењу и значају једног изразито самосвојног песничког говора оверава укупне стваралачке резултате Новице Тадића. Уз извесно плодно несагласје о степену херметичности ове поезије, као и о њеним могућним сродствима — при чему се одсечној тврдњи да Тадић нема песничких предака разложно супротставља подсећање на његову творачку блискост с Попом, Милутином Петровићем и неким млађим песницима, готово да је наша критика данас без дилема о природи и вредности Тадићевог песништва. Што не значи, међутим, да то песништво — у свом рвању с великом темом зла и страха, које зналцима напомиње Бекета, Батаја, Голдинга, Орвела и Сиорана — не чека још увек на свог правог тумача, нити, поготово, да ово песничко умеће — у знаку „сумњивог весеља", сардонског смеха, мајсторске елиптичности и танане вишезначности у привидној импулсивној изричитости — не скрива још увек понеку тајну своје стратегије и своје драматургије. Утолико пре што, упркос осведоченој тематско-интенционалној и обликовној доследности, наговештеној већ и самим насловима — *Смрт у столици, Ждрело, Огњена кокош, Поган језик, Рујло, Кобац, Напасти, Потукач* — свака Тадићева књига, како је неко запазио, „наликује на самосталну ликовну изложбу", разликујући се од претходне и наредне својим унутрашњим постројем, примењеном техником и вредносним аспирацијама.

Критика, у том смислу, тек ваља да расветли и вреднује промене и новине обелодањене поетским говором књиге *Крај године* (1993) и двеју најновијих збирки, *Напасти* (1994) и *Потукача* (1994). Рецимо, за ову прилику, да нови Тадић, у хоризонту знане поетике, показује склоност за извесна нова отварања како у тематско-мотивском погледу тако и на плану поступка и тона. Постојан у митско-фолклорној и фантастичкој оптици и имагинацији, песник сад, ипак, уместо или пре свог незаборавног „стоћавола" и толиких његових гротескних сродника — злића, кезилића, скакутана, грицкала, сподобила, аветила — за јунаке и антијунаке своје песме узима посувраћена и несрећна *људска* бића, наклапала, клуподере, протуве, мурдаре, доушнике, опадаче, омчаре, „мале моћнике", „ноћне стратеге", „уметнике у пакошћењу", али и безазлене и беспомоћне саговорнике и намернике чија је егзистенција бременитија муком и тугом неголи демонском језом и претњом. „Једноставно, у мојим речима (као на површини воде која неумољиво протиче) огледају се лица на-

мерника", вели Тадић — рекао бих, не случајно — у закључном тексту последње своје књиге.

Да ову промену прати и одређено дескриптивно-наративно *опуштање* пословично језгровитог и напрегнутог Тадићевог говора, готово да и није потребно посебно напоминьати. Зато је, можда, умесно указати на неке нове боје и призвуке у његовом осећању света, у којем као да жестину поруге све видљивије стишава зрелошћу оплемењена сета и резигнација. „Меланхолија се прелива преко сваке речи", каже један стих у књизи *Напасти*. А меланхолија није исто што и игра самопоруге у којој се субјект и објект „поистовећују, постају узајамни предикати", како је то, по једном критичком опажању, досад бивало у овој поезији. Меланхолија, по себи, уноси квалитет присности и *отопљавања* у акустику Тадићеве песме, не снижавајући јој нужно уметничке интензитете и не нарушавајући самосвојност „страшног и првобитног" по којој је и даље разазнајемо у многогласју савременог српског песништва.

Подсетимо, на крају, да и она раздаљина, поменута на почетку овог записа, није онолика коликом се у први мах указује. Песници се увек боље разумеју него што би хтело временско и поетичко растојање које их дели. Бар на двема важним осматрачницама стајао је, пре Новице Тадића, и многолики Јован Јовановић Змај. О једној довољно говори „нови тип сатиричара", као синтагма и теза неких релевантних тумачења Тадићеве поезије. Друга — окренута остраном и заумном — родно место највећег дела Тадићевог песништва, па и оног у привидно веристичком обличју, бивала је неретко и Змајево мотриште у чудесни надсвет гротеске, игре и фантастике како у тзв. песмама за децу (*Ко си ти*) тако и у *Снохватицама*, мистичном прибежишту његових позних година, што побија мишљење, прилично укорењено, да велики национални песник „није имао удела у ноћној и поноћној страни ствари, живота и света". Ово двоструко сродство нашег савременика са Змајем — свеједно да ли нехотично или „изабрано" — указује, верујем, колико на виталну неисцрпност Змајевих песничких завештања толико и на силину песничког дара Новице Тадића, која се прелива преко рубова и мерила књижевних сезона и нараштаја.

ЗОРАН ПАУНОВИЋ

ГОРКИ ОСМЕХ ПРИПОВЕДАЧА
„Пнин" Владимира Набокова

Роман *Пнин* (*Pnin*, 1957) по мишљењу великог броја критичара најједноставнији је роман Владимира Набокова. Стивен Џен Паркер, на пример, тврди да је *Пнин* „за већину читалаца ... најтоплији и најприступачнији Набоковљев роман".[1] Управо том својом „приступачношћу", међутим, ово дело просто мами на погрешна тумачења — много је оних који су склони закључку да је заиста реч о „лаком" хумористичком роману, низу лабаво повезаних вињета из живота необичног руског емигранта у САД. Тако је, по Џулијену Мојнахену, овај роман сачињен од „низа комичних и дирљивих прозних скица".[2] Други, пак, („који се не дају тако лако преварити") траже у *Пнину* и оно чега у њему заиста нема, попут Чарлса Најкола, који тврди да је „*Пнин* сложен као змија", а у променама Пниновог лика током романа уочава „тему Пепељуге".[3] Кренемо ли од очигледних и непобитних чињеница, морамо се сложити да је на први поглед *Пнин* заиста најближи категорији хумористичког романа, и то оног лабаве, епизодичне структуре. О томе сведочи и податак да је неколико поглавља објављено у облику самосталних, заокружених целина у часопису *Њујоркер*, у периоду од 1953. до 1955. године. Потражимо ли, међутим, унутрашњу кохезиону силу која тај скуп епизода држи на окупу, видећемо да је та сила скривена у низу типичних Набоковљевих лавиринната, и да је много снажнија него што се на први поглед чини. Њени

---

[1] Stephen Jan Parker, *Understanding Vladimir Nabokov*, University of South Carolina Press, Columbia, South Carolina, 1987, 85.

[2] Julian Moynahan, *Vladimir Nabokov*, u: George Wright, ed., *Seven American Literary Stylists*, University of Minesota Press, Minneapolis, 1973, 166.

[3] Видети Charles Nicol, „Pnin's History", *Novel*, 4 (Spring 1971), 197–208.

темељи и суштина леже у једном од елемената нарације који у великом броју дела Владимира Набокова игра значајну улогу — у међусобном односу наратора и главног јунака.[4]

Занимљиво је да се после *Лолите* (*Lolita*, 1955), свог и по суштини и по форми најизразитије америчког романа, у *Пнину*, иако се и ту радња одиграва у Сједињеним Државама, писац поново у великој мери окреће руској приповедачкој традицији. *Пнин* је, како исправно примећује Ц. М. Хајд, по начину на који је прича испричана — *сказ*, с тим што је, вели даље исти критичар, у овом делу „искована нова валута, са подлогом у оној обилатој 'златној резерви руске литературе', коју Пнин носи са собом."[5] Одређењем термина „сказ", као и приповедног облика који је њиме означен бавили су се нарочито припадници руске формалистичке школе двадесетих година овог века. По пореклу, термин је сродан речи „скаска", која означава народну причу. У складу с тим, начин и техника приповедања које термин „сказ" подразумева дубоко су укорењени у народну традицију усменог приповедања. Фиктивни приповедач који у сказу „прича причу без трагова непосредног присуства аутора"[6], у нарацији користи средства примерена усменом приповедању народног приповедача — понављање мотива, честе и разнолике дигресије, узвике или значајно ћутање. Дакако, однос приповедача и публике (слушалаца или читалаца) није фиксиран, једном заувек дат — његов суштински смисао управо је у променљивости. Приповедач скаске, касније и сказа, полази од претпоставке да међу слушаоцима има оних којима је прича делимично или у потпуности позната. Стога им не може понудити забаву или наук понављањем познатих детаља — његов најважнији задатак јесте да причу учини новом и необичном, да њеним елементима манипулише на нов начин, да се игра конвенцијама које пресудно одређују тон и дух приче — дакле, да непрекидним редефинисањем свог односа са читаоцем/слушаоцем учини овога својим неопходним и активним учесником у стварању и тумачењу приче.

Управо је такав однос приповедача и читаоца у роману *Пнин*, с тим што најзначајнију спону између њих двојице, ону на којој преиспитују свој статус и изнова утврђују међусобни

---

[4] Најизразитије примере изузетно сложеног, а за роман пресудно битног односа приповедача и протагонисте, срећемо у романима *Стварни живот Себастијана Најта (The Real Life of Sebastian Knight,* 1941) и *Бледа ватра (Pale Fire*, 1962).

[5] G. M. Hyde, *Vladimir Nabokov: America's Russian Novelist,* Marion Boyars, London, 151—152.

[6] William E. Harkins, *Dictionary of Russian Literature*, Littlefield, Adam, and Co., Paterson, New Jersey 1959, 316.

однос представља, природно, главни јунак романа, професор Тимофеј Пнин.

Роман почиње на начин крајње необичан за зрелог Набокова — спокојним, традиционалним реализмом деветнаестог века, конвенционалним приповедањем у трећем лицу, са тачке гледишта свезнајућег аутора који своје јунаке посматра однекуд с висине, такве да са ње може да види и зна све, и оно што је око њих, и оно што је у њима. Тако о Пнину одмах сазнајемо све што је неопходно да би се у потпуности схватио и доживео онај део његовог живота који је у овом роману у средишту пажње. Прича се од самог почетка чини однекуд познатом; педесетогодишњи Тимофеј Пнин, професор руског језика на америчком провинцијском колеџу Веиндел, из Русије је избегао након Октобарске револуције и после двадесетак година проведених у Европи, највећим делом у Паризу, стигао у САД. „Свезнање" ауторово, чини се, потиче из чињенице да пише о себи и сопственом искуству — 1950. године, у тренутку када почиње радња романа, Владимир Набоков је вршњак Тимофеја Пнина, бегунац из совјетске Русије, професор на колеџу Велсли. Сличности има још, но и ових неколико најупадљивијих јасно упућују на специфичну повезаност аутора и главног јунака, на везу оне врсте какву нередко срећемо у аутобиографским романима, у којима нарација у трећем лицу доприноси објективности ауторовог става према догађајима у чијем је средишту он сам, и истовремено спречава да се између аутора и главног јунака стави неопозиви знак једнакости.

Иако инсистира на сличностима, Набоков очигледно не жели да „зароби" ни себе ни Пнина тиме што ће га претворити у сопствени *alter ego*; нарација у трећем лицу, наравно, није једино средство којим то покушава да избегне. Најважније је на почетку уочити да глас приповедача није — како би се на основу првих неколико страница могло закључити — поистовећен са ауторовим гласом. Набоков допушта, чак и жели да читалац поверује да се нашао у рукама предусретљивог, поузданог свезнајућег приповедача, у оквиру добро знане приповедачке конвенције која је готово потпуно неспојива са Набоковљевом прозом. Сумња опрезнијег читаоца, слутња да прича није, или неће бити тако једноставна каквом се чини у први мах, потврђена је врло брзо појавом „трећег човека", након „ја" које није ни аутор, ни протагониста, али је повезано са обојицом. Са аутором је ово „ја" повезано по функцији, тиме што добија улогу посредника између њега и приче и укида категорију „свезнања". Са главним јунаком, новог приповедача повезује то што је, сагласно особинама приповедне форме сказа, и сам учесник догађаја. Било би, међутим,

погрешно очекивати од Владимира Набокова да ту улогу јасније наговести. Приликом прве појаве приповедача јасно је само то да он бар делимично припада оном кругу људи у којем се креће Пнин — врло вероватно и истој академској средини. Најзначајнија дилема, која остаје присутна током читавог романа, тиче се проблема нараторовог става према главном јунаку.

Испочетка, преовладава добронамерна, помало покровитељски супериорна ирониja. Пнин путује из Веиндела у не мање опскурни градић Кремону („неких две стотине врста западно од Веиндела”[7]), где треба да одржи предавање. Причу у којој нас упознаје са Пниновим пореклом и са његовом тренутном ситуацијом наратор повремено прекида подсећањем на чињеницу да јунак седи у погрешном возу. „Погрешан воз” је метафора Пниновог положаја у свету у коме се затекао и у коме је принуђен да се, с тешком муком, сналази:

> У ствари је свет био тај који је био одсутан духом, а Пнинов је задатак био да га доведе у ред. Његов живот био је непрестани рат са неосетљивим стварима које су се распадале, или насртале на њега, или одбијале да функционишу, или подло нестајале чим би ушле у сферу његовог постојања.[8]

То као да наводи на закључак — погрешан, показаће се касније — да Пнинова неспособност и несналажење нису проблеми Руса који није у стању да се прилагоди Америци (премда и неприлике те врсте, почев од језичких, играју веома значајну улогу) већ проблем човека који није у стању да се прилагоди другим људима и свету уопште. Успут, полако постајемо свесни нараторове конкретне повезаности са јунаком — приповедач спомиње писмо које је Пнин 1945. године „уз моју (приповедачеву) помоћ написао ’Њујорк Тајмсу’ ”[9].

Ритам приповедања је помало необичан, скакутав и неуједначен, а организација излагања неретко хаотична. Прича о Пниновом животу пре доласка у Америку своди се углавном на кључне појединости, док прича о догађају којим роман почиње обилује минуциозним репортерским запажањем детаља:

> Пнин је изашао из станичне зграде, проверио где је аутобуска станица, и ушао у ресторан. Појео је сендвич

---

[7] Vladimiir Nabokov, *Pnin*, Penguin Books, Harmondsworth 1988, 8. У даљимнаводима *Pnin*. Сви наводи из романа дати су у властитом преводу.

[8] *Ibid.*, 12.

[9] *Ibid.*, 14.

> са шунком, наручио још један, па појео и његa. У тачно пет минута до четири, пошто је платио храну, али не и изванредну чачкалицу коју је брижљиво одабрао из лепе шољице начињене у облику шишарке, која је стајала близу касе, Пнин се вратио до станице да узме своју торбу.[10]

Овакав начин приповедања, наравно, има дубљу сврху када је реч о одређивању типа наратора и нарације. Наратор себи може да присвоји статус свезнајућег само од тренутка од када он познаје Пнина (још увек не знамо од када тачно), без обзира на то што могућност директног контакта и физичке блискости са јунаком не подразумева и приповедачко свезнање о свему што се догађа са њим, око њега, и нарочито у њему.

А своју упућеност у јунаков унутрашњи живот наратор објашњава поново наоко узгред споменутом чињеницом да је он „за ову прилику" и Пнинов лекар. Та успутна подсећања, из којих полако упознајемо и „стидљивог" приповедача и природу његове повезаности са јунаком, карактеристична су — као и поменуто усредсређивање на наизглед небитне детаље и брзо прелажење преко других, важнијих — за усмено приповедање које форма сказа настоји да опонаша. Наратор себе спомиње тек с времена на време и тек да би подсетио на то да он „уопште није важан", што је, наравно, суптилнији начин истицања сопственог значаја, не само као приповедача већ и као учесника у догађајима.

Такав је случај и са наратором у *Пнину*. Док у непознатом месту, сишавши из погрешног аутобуса у који је ушао по изласку из погрешног воза, с намером да ипак стигне у Кремону, очекује чудо које ће му то омогућити, Пнину се догађа нешто што би у потпуности могао да протумачи само његов лекар. Наиме, Пнин, много мање снажан него што то његов физички изглед наговештава, често осећа нападе необичне болести чију природу не разумеју до краја ни он ни његов лекар. Физички симптоми делимично подсећају на срчани напад, но много је битније оно што се у тим тренуцима догађа у његовој свести. „Човек постоји само у оној мери у којој је одвојен од своје непосредне околине... Смрт је ослобађање, смрт је причест", филозофира наратор, и додаје: „Осећање које је јадни Пнин искусио било је нешто веома налик на то ослобађање, то причешће."[11] Конкретно, у тренуцима напада, за Пнина се привремено укидају познате границе

---

[10] *Ibid.*, 16.
[11] *Ibid.*, 17.

времена и простора. То је још један одраз Набоковљеве теорије о времену, која на различите начине налази места у готово свим његовим делима — садашњост, прошлост и будућност нису оно што ми мислимо да јесу; све три категорије равноправно су присутне у сваком тренутку нашег постојања, а способност да све три учинимо доступним зависи од појединца и од конкретног тренутка.

Пнинова способност да докаже такву релативност временских категорија несумњиво је велика — а највећа је у тренуцима поменутих тајанствених напада. Они су, како сазнајемо, праћени неком врстом „епифаније", средства које и Владимир Набоков, као и Џојс, користи за слободно кретање по времену и простору. Пнин често подсећа на човека који перманентно живи у стању епифаније. Његово несналажење, несхватање и одсутност из живота у коме је, хтео он то или не, физички присутан, као да наговештава да он све време живи још један, паралелни живот, по својој прилици значајнији, а и лепши од оног који називамо „стварним". Због тога у стварности тако често делује као месечар, или неко ко је тек допутовао са друге планете, из другог времена.

У Пнинов „паралелни свет" допуштено нам је да завиримо тек привремено, но постепено ће из тих излета у најдубљу тмину његове свести и лепршаве, духовите причице о његовом несналажењу, настати целовита слика Тимофеја Пнина, који није ни болесник, ни кловн.

Тако нас прва Пнинова епифанија води у његово детињство, али не више као штуру, безличну апстракцију од које је остала смао свест о томе да се то збивало некада, у тачно одређено време и негде, на тачно одређеном месту. То „некада" и „негде" сада је у Пниновој свести конкретан, сложен скуп сензација — звукова, мириса, опажаја, ништа мање стваран од онога који нуди „стварност". Мост који повезује педесетогодишњег Пнина у парку непознатог града у америчкој провинцији и једанаестогодишњег Тимошу у болесничком кревету у Санкт Петербургу јесте идентично осећање физичке тегобе, повремено присутне и никада до краја објашњиве у распону од четрдесет година. Конкретан симбол те повезаности истовремено је и централни лајтмотив овог романа. Веверица на слици изнад постеље болесног Тимоше претвара се у веверицу пред ногама Тимофеја Пнина, чији је напад болести управо прошао.

Завршетак епизоде Пниновог путовања у Кремону испричан је на начин који поново у први план истиче наратора, пружајући могућност да и мимо његове воље сазнамо понешто ново о њему, његовом односу према причи коју прича, и према главном јунаку те приче. Са приметним разочарањем,

приповедач констатује да је Пнин стицајем срећних околности ипак успео да на време стигне у Кремону, додајући да је такав исход у супротности са његовим принципима и очекивањима:

> Неки људи — а и ја сам међу њима — мрзе срећне завршетке... Да читам, уместо што пишем књигу о овом благородном старом човеку, било би ми драже када би он, по доласку у Кремону, открио да његово предавање није заказано тог, већ идућег петка.[12]

Стало му је, дакле, или жели да остави такав утисак, пре свега до тога да савесно пренесе чињенице, чак и онда када оне нису онакве какве би он желео да буду. Тачно и савесно преношење чињеница за њега, међутим, не значи одузимање права која му као наратору припадају — права да врши селекцију тих чињеница, и да према њима заузима лични, емотивни став. Остварујући та два права, приповедач у појединим тренуцима није у стању да сакрије — ма колико се трудио да то постигне — некакво непријатељство према Пнину. Причајући о догађају који би требало да представља климакс првог поглавља — Пниновом предавању у Кремони — он о самом предавању не каже ништа. Полукомична најава комичне председнице изузетно комичног клуба и Пнинова визија — одјек недавног напада — још једном окренута прошлости, јесу све што о том догађају сазнајемо. То, међутим, није доказ приповедачеве некомпетентности или неспретности, већ понајпре његовог става према јунаку. Предавање, по својој прилици успешно — јер би неуспешно противник срећних завршетака и те како подробно описао — знатно би пореметило слику о Пнину коју наратор жели да доврши и сачува, о Пнину као човеку осуђеном на поразе, највећим делом изазване његовом неприлагођеношћу и несналажењем. Тако између наратора и главног јунака почиње да се успоставља нека врста активног (још увек једносмерног) односа и у исто време први пут се појављује наговештај онога што ће тек на самом крају романа постати сасвим очигледно — причу, као и увек код Набокова, не треба прихватити здраво за готово; да би се потпуно и на прави начин схватила, неопходно је најпре проникнути у однос наратора и главног јунака, односно одредити тачан статус наратора у причи. За сада је јасно толико да ирониja према Пнину није, или није сасвим, добронамерна и саосећајна како на први поглед изгледа. Њену другу димензију тек треба дефинисати и открити јој порекло.

---

[12] *Ibid.*, 22.

Уводна епизода имала је циљ да у једној не сасвим типичној ситуацији представи типичног Пнина, прикаже основу његовог карактера. Након тога, јунак бива враћен у околности које представљају његову свакидашњицу, да би нас уверио да се и у свом „матичном" колецу и месту становања не сналази ништа боље него у провинцијским возовима и аутобусима.

Атмосфера и људи са колеџа Веиндел — свакако битан елеменат у разрешавању загонетке идентитета приповедача — приказани су очигледно из перспективе некога ко све то врло добро познаје. Та перспектива, наговештено је и то, у овом случају представља „поглед одозго", али не очима свезнајућег аутора који себи присваја улогу Бога, већ приповедача-учесника. Његов положај у средини коју описује очито је — судећи по ступњу и начину познавања, као и односу према њој — на известан начин повлашћен, ако не и супериоран.

Као да је свестан да би то могло имати и штетних последица по његову причу, наратор, до тада на појединим местима и безразложно наметљив и склон непотребном самоистицању, одлучује да се делимично и привремено повуче у други план. То, природно, доприноси илузији да главног јунака упознајемо директно, онаквог какав је, без посредника који би својим субјективним ставом утицао на веродостојност портрета Тимофеја Пнина. А тај „веродостојни" портрет сачињен је од низа призора у којима Пнинова неспретност и неприлагођеност долазе до изражаја и више него раније. Највише захваљујући деловима какав је онај који описује Пнинов подстанарски боравак у кући брачног пара Клементс, деловима састављеним од низа истински комичних и духовитих анегдота, често се може срести оцена да је *Пнин* „хумористички роман".[13] Такво одређење несумњиво је макар делимично тачно, но уколико га безрезервно и у потпуности прихватимо, постоји опасност, готово извесност, да некритички прихватимо и портрет главног јунака, онако како нам је „сервиран", и на тај начин останемо лишени значајне, можда и суштинске смисаоне димензије романа.

Јер, хуморни ефекат је у добром делу романа, посебно у првој половини, највећим делом остварен кроз ситуациону комику, у којој Пнин има прецизно одређену, централну улогу — улогу кловна, бескрајно симпатичног, али и бескрајно патетичног у свом несналажењу.

Пнин, међутим, није кловн. Исцрпевши део богатог репертоара анегдота о чудноватом руском професору, припове-

---

[13] Видети S. J. Parker, op. cit., 86.

дач као да схвата — управљајући се осећањем сличним ономе на основу којег усмени приповедач подешава причу према тренутним реакцијама слушалаца — да је прича „застала" и да је време да је нечим „покрене". Због тога амбицију да насмеје (и успут се помало подсмехне Пниновим лудоријама) привремено занемарује и посвећује се потпунијем представљању свог јунака, кроз један аспект његовог живота о коме још није било речи и који ће унеколико изменити и Пнинов портрет и угао под којим се он посматра.

Реч је о емотивној, односно еротској страни живота главног јунака. Пнинова помало комична наклоност према ништа мање необичној и „изгубљеној" студенткињи по имену Бети Блис сасвим је у складу са Пнином каквог до тог тренутка познајемо, али није од већег значаја. Та епизода служи превасходно као увод у једну много важнију, варљиво најављену речима које у контексту приче о Бети Блис личе на иронију: „Она се њему неоспорно допадала — али је његово срце припадало другој жени."[14]

„Друга жена", сазнајемо са не малим изненађењем, јесте Пнинова бивша супруга Лиза. Са њом је — прихватимо ли чињеницу да је Пнин, иако изгледа као човек који је читавог живота био сам, некада могао бити ожењен — на први поглед све у реду. Тачније, све је у реду док год је посматрамо кроз призму Пниновог већ прилично нејасног и уопштеног сећања. Лиза поседује својство којим се одликује већина других „фаталних жена" у делима Владимира Набокова — истински је и непорециво неодољива онда (нажалост, најчешће и само онда) када постоји у свести јунака, као дотерана, усавршена апстракција сазидана на основу конкретног модела. При том, и тај конкретни модел као да помало губи значај:

> Какве год очи да је имала Лиза Пнин, сада Винд, чинило се да оне откривају своју суштину, своју драгоцену влажност што подсећа на драги камен, само онда када бисте их оживљавали у мислима, и тада би празни, слепи, влажни блесак треперио и зурио као да вам се испод очних капака задржало мало сунца и мора.[15]

„Фатално" је код Набоковљевих фаталних жена нужно повезано са имагинарним; чаролија нестаје оног тренутка када добијемо прилику да модел упоредимо са имагинативним портретом. Разлози за то се понекад крију у неумереном

---

[14] *Pnin*, 36.
[15] *Ibid.*, 37.

идеализованьу „аутора" портрета; понекад, као у случају Лизе Пнин, много више у упадљивој несавршености самог модела.

Зарад темељнијег упознавања са Лизом из тобож „објективне" приповедачеве перспективе („објективност" те перспективе постаје још сумњивија када на сцену ступи Лиза — због чега, откриће тек завршетак романа) неопходно је направити још један значајан излет у прошлост.

У прошлости, сазнајемо, уколико смо спремни да поверујемо приповедачу, како је почела веза у којој је Пнин од почетка намагарчена наивчина, и да га Лиза безочно и бездушно искоришћава. Венчали су се у Паризу, у тренутку када је њој студенткињи медицине и набеђеној песникињи, након бурне везе окончане неуспелим покушајем самоубиства, избављење те врсте било неопходно. Пнин је Лизу заволео од првог тренутка, она њега никада. Због тога га након неколико година брака напушта и одлази са човеком „који разуме њен 'органски его' ",[16] психијатром др Ериком Виндом. Накратко, јер се након мање од две године покајнички враћа мужу, спремна да иако је у седмом месецу трудноће пође са њим било куда, ако треба и у Америку, будући да је у међувремену сазнала да се Пнин спрема на тај пут. На броду који плови за САД, блажени и пресрећни Пнин (током партије шаха) упознаје сапутника по имену Ерик Винд, и сазнаје од њега да је послужио као нека врста „пасоша", средства којим је Лиза олакшала себи процедуру око пута у Америку, где ће се коначно венчати са доктором Виндом.

Читава прича испричана је на прилично двосмислен начин, тако да на крају није јасно да ли је Пнин светац или будала; човек кога судбина безразложно кажњава или најсрећнији човек на свету? Ово последње због тога што његова чиста, снажна љубав према Лизи остаје након свих описаних догађаја неокрњена. Тако у тренутку када се враћамо у „садашњост" романа, Пнин на аутобуској станици очекује Лизу, која му је најавила посету, срећан и усплахирен као заљубљени дечачић. Његова предност је у томе што му за срећу није потребна никаква потпора у реалности; његова несрећа — у томе што му та иста реалност срећу одузима:

> Једино чега је био свестан била је навала среће која је пенушала и дизала се иза невидљиве препреке која је сваког тренутка требало да се отвори. Дочекао је пет аутобуса, и у сваком од њих јасно видео Лизу како му маше кроз прозор, док је у колони са осталим путни-

[16] *Ibid.*, 38.

цима кретала ка излазу, и тако су се аутобуси празнили један за другим, а она се није појављивала... Иненада је зачуо њен сонорни глас (*Timofey, zdrastvuy!*) иза себе, да би је, окренувши се, спазио како излази из јединог аутобуса за који је био сигуран да она није у њему.[17]

Сам сусрет би, да Пнин није такав какав јесте, представљао тешко разочарање; Лиза је та која све време говори, готово нимало не обраћајући пажњу на њега — ретки трену-ци у којима Пнин успева да прекине њен монолог само доказују да њих двоје немају ничег заједничког. А Пнин је у њу и даље заљубљен, и то не због тога што је будала којој ништа није јасно. Напротив — једино што жели јесте да му Лиза што пре открије прави разлог свог доласка, да тако можда остатак посете учини пријатним. Разлог је значајан, али тривијалан — Лиза више није са Виндом, и моли Пнина да новчано потпомогне школовање њеног сина. Пнин пристаје, а жена његовог живота позива такси и одлази.

У оним деловима у којима је Лиза у главној улози роман престаје да буде лепршаво и безазлено хумористичко делце, као што и Пнин престаје да буде доброћудни, комични ексцентрик, и постаје личност коју властита детиња безазленост и доброта, непримерене свету у коме се налази, претварају у готово трагичну жртву. То показује и патња која се након Лизиног одласка материјализује у физички бол и страх од свега што је пред њим:

Ако се људи поново састају у Рају (ја у то не верујем, али претпоставимо), како онда да спречим да пузи уза ме, по мени, та смежурана, беспомоћна, слабашна ствар, њена душа? Али ово је земља а ја сам, веома необично, жив, и постоји нешто и у мени и у животу...[18]

Његово размишљање је прекинуто, а епизода са Лизом дефинитивно заокружена појавом веверице и сценом која представља неми, помало хладни симболички резиме највеће љубави Тимофеја Пнина:

Једна веверица под дрветом приметила је Пнина на стази. Вијугавим, спиралним покретом, интелигентна животиња успузала се до руба фонтане а, када је наишао Пнин, нагло је окренула њушку према њему уз прилично оштар звук налик на неповезано мрмљање,

---

[17] *Ibid.*, 44.
[18] *Ibid.*, 48.

надуваних образа. Пнин је схватио о чему се ради па је пипнуо овде-онде и коначно пронашао шта треба притиснути да би се остварило оно што треба. Посматрајући Пнина с презиром, жедни глодар се посвети чврстом светлуцавом воденом стубу, и крену да пије, дуго. „Можда има грозницу", помисли Пнин, док је тихо и слободно јецао, и све време учтиво притискао механизам трудећи се да се не сусретне са непријатним погледом упереним у њега. Када је утолила жеђ, веверица нестаде без и најмањег знака захвалности.[19]

Баш као и Лиза толико пута пре тога. С тим што Пнинове способности да отрпи ударце те врсте нису безграничне — овај пут, он је истински и дубоко потресен. Због тога не успева покушај љубазне и добронамерне Џоан Клементс да његово очајање ублажи и орасположи га показујући му карикатуре. Пнин није у стању да разуме амерички хумор, као што му није ни на крај памети да и сам, такав какав је, многима може изгледати смешно. Може ли, заиста, након овога, Пнин и даље остати комични лик из хумористичког романа? Можда, али свакако не на начин на који је то био пре него што се појавила Лиза. Кроз патњу, што можда и није била приповедачева намера, Пнин је себи прибавио веће достојанство, па се и начин на који прихватамо његов лик унеколико променио. Догађаји кроз које пролази и надаље су добрим делом комични, али смех којим су пропраћени неће више бити смех супериорности над доброћудним и трапавим јунаком. Сада, када су познате способности — и интелектуалне и емоционалне — главног јунака, као и то да његово често инфантилно понашање подразумева не само детињасту наивност већ и детињасту чистоту и безазленост, морамо бити бар мало више склони да пре него што му се насмејемо због неприлагођености свету у коме се налази, у свему потражимо макар делић кривице самог тог света.

Треба још једном напоменути да се нараторов став према Пнину није ни за длаку изменио — да, дакле, Пнин стиче дигнитет у очима читаоца не само без икакве помоћи нарато-ра већ упркос његовом настојању да створи сасвим другачији утисак, тачније да сачува онај који је створен на почетку. Као што је невешт у манипулисању ставовима своје публике, тако је, можда тек нешто мање, невешт и када је реч о обликовању композиције и структуре нарације. Макар привидно. Јер, поновимо, организација приче коју о Пнину прича још увек непознати приповедач, сасвим је блиска организацији усменог приповедања, конкретно сказа, и то оној коју врши иску-

[19] *Ibid.*, 49.

сни приповедач, који зна како се то ради. Преточена у писану књижевност, међутим, таква структура, преузета из усмене, оставља утисак наглашене спонтаности и из ње проистекле повремене неуједначености и недостатка равнотеже између значајнијих и мање значајних делова приче. А поменути „усмени" модел је у ствари прилично једноставан и прилично ефикасан; истински битне, кључне епизода у којима градимо слику правог Пнина, не претерано комичног, повезане су низовима анегдота у којима нас јунак забавља својом неспретношћу и непрекидном зачуђеношћу над свим што га окружује.

Тако, након епизоде са Лизом, следи осврт на Пнинова забавна (за њега самог не превише) подстанарска искуства, потом на његове проблеме са енглеским језиком, уз мали курс „пниновског" енглеског, те прича о ситним проблемима са којима се Пнин сусреће на свом радном месту. Све то се чита са занимањем и осмехом, каткад и гласним смехом, али не без ишчекивања да се нешто „заиста" догоди, осећања да су те веселе вињете (испрекидане, иначе, честим размишљањима о смрти), као и раније, намењене повезивању истински значајних епизода.

Пре следеће такве епизоде сазнајемо нешто и о научно-истраживачком послу који испуњава велики део Пниновог времена. Човек чији живот изгледа као гомила растурених фрагмената који вапе за неким ко ће их довести у ред, у својим професионалним истраживањима бави се фрагментима туђих живота. Наизглед туђих. Јер, Пнин жели да напише *Petite Histoire* руске културе, у којој ће избор руских необичности, обичаја, књижевних анегдота и сличних ствари бити понуђен на такав начин да ће у малом одражавати *La Grande Histoire* — истински значајна догађања.[20] Још увек је у „блаженој фази сакупљања грађе"[21] — блаженој јер га пуно тога, тачније готово све што открива по старим књигама, новинама и часописима на овај или онај начин подсећа на изгубљени рај детињства. То објашњава занос и истраживачки жар са којим Пнин урања у своју грађу да у њој, предајући јој се потпуно, неко време буде заштићен од свега што му задаје бриге и невоље. Пнинова наука је „наука ради науке", тачније искључиво ради њега самог. Од бизарних догађаја или личности за којима предано трага, и још бизарнијих веза међу њима користи има, и може је имати, једино он сам, и то искључиво за време док та потрага траје, да њоме буде заштићен од стварности.

---

20 *Ibid.*, 63.
21 *Ibid.*, 64.

Јалов научник, Пнин није, како би се можда могло очекивати, и јалов родитељ, већ изненађујуће добар отац — и то не свог, већ туђег детета. Представљајући нам између анегдота један по један значајан аспект Пниновог живота и једну по једну значајну димензију његове личности приповедач долази и до његовог односа са Виктором, сином његове бивше супруге Лизе и њеног другог мужа, психијатра Ерика Винда. Место Викторовог оца је практично упражњено, пошто је Ерик Винд мрзовољни лекар-избеглица, кога дечак никада није превише волео, и кога није видео готово две године. Дечак због тога сања, и буквално и на јави, о „Краљу, свом вероватнијем оцу."[22] „Идеални родитељ" за Набокова је категорија по нечему слична категорији „идеалне жене" — што даље од очију, то ближе идеалу. То важи и за Пнина, као потенцијалног „правог оца" Викторовог. Срећом по обојицу, интелигентни, уметнички изузетно надарени четрнаестогодишњи дечак „познаје" Пнина само на основу онога што је од штурих мајчиних прича створила његова машта,

> а пошто је све што би Лиза споменула (широм отварајући своје плаве очи надсвођене црним трепавицама) без разлике бивало обавијено велом мистерије и сјаја, лик великог Тимофеја Пнина, научника и господина, који предаје један практично мртви језик на чувеном Веиндел колеџу неких три стотине миља северозападно од Сент Барта, попримио је у Викторовом гостопримљивом уму необичну драж, породичну сличност са оним бугарским краљевима или медитеранским принчевима који су били светски познати стручњаци за лептире или морске шкољке.[23]

Међутим, почетак сусрета двојице необичних усамљеника повезаних, споља посматрано, само личношћу жене која не мари превише ни за једног од њих, не наговештава претерано успешан исход и успостављање чврсте међусобне везе. Напротив, чини се да је Пнин судбински предодређен да у стварности руши и квари све оно добро и лепо што имагинација (сада не више само његова) успе да створи.

Први контакт Виктора и Пнина делује прилично патетично; код обојице је уочљива снажна жеља за успостављањем присније односа и много неспретности у настојањима да то остваре. У жељи да Виктора по сваку цени забави, Пнин без престанка прича о свему и свачему, не увек претерано занимљиво, док дечак слуша углавном ћутке, уз понеку

---

[22] *Ibid.*, 70.
[23] *Ibid.*, 73.

учтиву примедбу или питање. Поклони које му је припремио још пре његовог доласка потпуно су погрешно одабрани; фудбалска лопта, након Пниновог сазнања да дечак мрзи тај спорт, одлеће кроз прозор, а књига Џека Лондона ипак доспева у руке онога коме је намењена, уз прикривено разочарење дечака који је очекивао руску књигу, или макар превод с руског. У томе и јесте објашњење Пнинове почетне немогућности да са дечаком оствари приснији контакт. Он безуспешно настоји да се одмакне од онога што заиста јесте и постане архетип оца онако како је он замислио да тај архетип треба да изгледа — као ауторитативни, компетентни светски човек који се подједнако добро разуме у књижевност и лов на вукове.[24] Због тога њихов сусрет испрва најављује потпуну катастрофу, све до тренутка када оду у Пнинов изнајмљени стан где овај, када трапаво падне низ степенице, почиње да личи на „правог" Пнина, Виктору много занимљивијег и ближег од необичног странца који се до тада из све снаге трудио да га импресионира. Нимало случајно, прича о сусрету „оца и сина" на том месту се прекида — не, дакле, без наговештаја неког могућег будућег успеха, али са опорим укусом тренутног неуспеха. Наратор, у овом делу романа готово потпуно неприметан, тврдоглаво, премда понекад очигледно с муком, настоји да сачува раније формирану представу о Пнину.

Међутим, у веома значајном петом поглављу, однос приповедача према јунаку се готово из корена мења. Одговор на питање *како?* ни у ком случају није безначајан, али је много занимљивији и провокативнији одговор на питање *зашто*?, који читалац сазнаје тек на самом крају романа.

Дакле, *како?* Никако, чини се у почетку, док Пнин вози ка летњиковцу свог пријатеља, такође Руса, који га је позвао у госте, и док сазнајемо све што треба знати о Пнину-возачу, нимало успешнијем и ништа мање комичном од Пнина у било којој другој „проблематичној" области живота. Значајно је, међутим, то што тај возач путује на неформални, приватни сусрет остарелих руских емиграната. Тон којим приповедач описује како ти сусрети обично изгледају битно је другачији од тона резервисаног за Пнина. Нема подсмеха, већ само саосећања за људе који својим причама настоје да сачувају какву-такву везу са домовином; сете због тога што су њихова деца „прави мали Американци", савршено незаинтересовани за приче својих родитеља, и носталгије — јер је, како сазнајемо, и приповедач припадник тог емигрантског круга, и то,

---

[24] Тема трагања за оцем, у ранијим делима само наговештавана, овде је први пут експлицитно присутна, да би у наредна два романа, *Бледој ватри* и *Ади* (*Ada*, 1969), била развијена и заокружена.

како наглашава, још из времена пре него што му се прикључио и Пнин. Тачно је, дакле, то да Пнин у окружењу својих сународника више не изгледа смушено и комично — постаје елоквентни, углађени, самоуверени господин, добар играч крикета — због тога што ту бар накратко није расељено лице, човек из неког другог света; тачно је, исто тако, да то важи и за наратора — и он је у таквом окружењу „на своме", па стога привремено ишчезава онај благо малициозни тон, у мањој или већој мери непрекидно присутан у свим причама о Пнину.

Тако јунак овог романа одлази корак даље у израстању у личност по свој прилици битно другачију од представе коју наратор настоји да створи. У нехумористичким и значајним епизодама које прекидају дуге низове анегдота — у сусретима са Лизом и Виктором — поновимо, Пнинова личност добија и једну нову димензију која постепено укида могућност „лаког" и безазленог смеха подстакнутог његовим комичним догодовштинама. Тако је све присутније питање да ли је оправдано назвати овај роман „хумористичким", не оставља ли таква квалификација по страни његове најзначајније одлике? Та дилема достиже врхунац у призору емигрантског скупа, у тренуцима када макар привремено нестаје неслада између све потпуније и достојанственије личности јунака и приповедачеве жеље да по сваку цену, чак и онда када то није могуће, говори о њему превасходно као о комичном јунаку. Овде, на помало патетичном хепенингу „расељених лица" која накратко поново проналазе себе, достојанствени и ауторитативни Пнин описан је на примерен, достојанствен начин, без ироније и злурадости. Истовремено, писац користи прилику да се на елегантан начин дистанцира и од приповедача и од јунака — ни један ни други, стало му је да нам то стави до знања (пошто је за обојицу, посебно за Пнина, често могуће помислити тако нешто), нису маска иза које је сакривен Владимир Владимирович Набоков. Јер, обојица су присутни на скупу на коме се, између осталог, разговор води и о емигрантским писцима — Буњину, Алданову, Сирину[25]; на скупу на коме Пнинов пријатељ Шато, када у шетњи угледа необичног лептира, зажали: „Штета што Владимир Владимирович није овде", и од Пнина добије одговор: „Одувек сам имао утисак да његово бављење ентомологијом није ништа друго до поза."[26] Свака сличност је, дакле, без обзира на обиље примамљивих подударности, сасвим случајна. Пнин

---

[25] „Владимир Сирин" је Набоковљев псеудоним из времена када је писао и објављивао на руском језику.

[26] *Pnin*, 107.

је Тимофеј Пнин, главни јунак романа, наратор је само наратор, ма ко он био, а Владимир Владимирович је негде другде, у складу са саветом Џејмса Џојса, „у свом делу, или поред, или иза, или изнад њега".[27] И док Џојс „обрезује нокте", Набоков негде далеко лови лептире, остављајући властите јунаке да жале због његовог одсуства.

Брижљиво конструисано поглавље приводи се крају још једном Пниновом значајном „визијом" — којој претходи један од његових карактеристичних напада — визијом утемељеном на сасвим конкретном, намерно потиснутом сећању. Пниново нехотично сећање на прву љубав, девојку која је касније страдала у концентрационом логору, говори доста тога о његовом односу према стварности, прошлој и садашњој:

> Само са оне удаљености коју обезбеђује нека неизлечива болест, у оној разборитости коју доноси непосредна близина смрти, могло се то бар на тренутак поднети. Да би сачувао здрав разум, Пнин је себе научио, током последњих десет година, да не мисли на Миру Белочкин — не зато што је, само по себи, сећање на младалачку љубавну авантуру, баналну и кратку, угрожавало његов душевни мир (авај, сећања на брак са Лизом била су довољно моћна да истисну било коју ранију романсу), већ стога што, ако би човек био искрен према самом себи, ни од какве савести, па дакле и ни од какве свести, не би се могло очекивати да опстане у свету у коме су биле могуће и такве ствари као што је Мирина смрт. Требало је заборавити, због тога што се не би могло живети са свешћу о томе да је та љупка, крхка, нежна млада жена са тим очима, тим осмехом, тим баштама и снеговима у позадини, била у колима за стоку одведена у логор смрти и убијена инјекцијом фенола у срце, у оно нежно срце чији су се откуцаји чули под уснама у неком давном сутону.[28]

Пнин, дакле, није ни претерано заборављан, ни слеп код очију; рат који води са предметима и чињеницама његова је борба да елиминише све оно што му се не допада у свету реалности. Пошто се најчешће бори игнорисањем, затварањем очију и пасивним непристајањем, врло често бива и кажњен, и то обично, споља посматрано, комичним догодовштинама. Извор готово свега комичног у овом роману, у Пниновом је уму, у његовом крајње озбиљном пасивном отпору људској глупости и лудости у којем, због агресивности оне друге стране,

---

[27] Џејмс Џојс, *Портрет уметника у младости* (превео Петар Чурчија), „Рад", Београд 1984, 226.

[28] *Pnin*, 112—113.

он сам најчешће делује као чудак са којим „није баш све у најбољем реду". Но, почев од овог поглавља, за проницљивог читаоца Пнин више не може бити само комични ексцентрик. Са измењеним Пнином, поновимо, у петом поглављу романа сусрећемо и измењеног приповедача. Начин приповедања је у овом поглављу много више „литераран", са много већом бригом за стил, структуру и организацију излагања. Наравно, приповедање ни у претходна четири поглавља није било невешто, али је, како је већ истакнуто, у већини аспеката било сасвим блиско усменој књижевности.

Ова промена приповедачког регистра, међутим, није трајне природе. Већ у наредном поглављу, наратор се враћа организацији, тону и стилу приповедања карактеристичном за већи део романа. Тачније, покушава да се врати, пошто такав, благо ироничан, каткад малициозан тон примењен на Пнина почиње да делује помало непримерено, а препричавање не превише значајних анегдота о човеку чија личност очигледно може да буде занимљива на много других начина почиње да личи на трађење времена.

Можда се због тога и тип хумора, истина привремено, у знатној мери променио. Није више реч о безазленим и безначајним причицама са Пнином у главној улози, већ о озбиљнијем, сатиричном погледу на универзитетски свет у целини, на квазинауку и квазинаучнике. Пнин је привремено у сенци, и то потпуној. Разговор о томе да ли ће он остати на универзитету, вођен између његовог пријатеља др Хагена, који га брани, и много утицајнијег непријатеља, завршава се неповољно. У наредном семестру Пнин нема места ни на једном одсеку — на некима због недовољне квалификованости, на другима због превелике.

Карактеристично, у то време, не слутећи шта му се спрема, Пнин весело и безбрижно припрема забаву поводом пресељења у нови стан. Ситуација је, дакле, поново типична за Пнина каквог у овом роману најбоље познајемо, Пнина-жртву, па ни донекле сачуван тон приповедања из претходног поглавља не утиче много на промену емотивног става према јунаку — приповедачево „мој јадни Пнин"[29] много више је отровна иронија него стварно саосећање. Проблем са међусобним односом таквог, нехајног става према догађајима и из њега произашлог, не мање нехајног тона приповедања с једне стране, и самих догађаја с друге, јесте у томе што су Пнинови порази престали да буду комични. У троуглу аутор-наратор-читалац, наратор је једини коме то још увек није

[29] *Ibid.*, 121.

јасно. Са пуно умешности, он прича о Пниновом инфантилном одушевљењу у припремама за забаву, дочаравајући његову детињу радост и занос тако уверљиво да то, уз свест о ударцу који му предстоји на њеном крају, оставља готово неподношљиво патетичан утисак. И сама забава, да тај контраст и шок буду још снажнији, протиче изузетно успешно. „Тренутак истине" долази на самом њеном крају. Двоструки „тренутак истине" — јер у њему Пнин сазнаје раније донету пресуду, док истовремено почиње да се разрешава тајновитост везе и односа који постоји између наратора и главног јунака. У Пниновом разговору са др Хагеном, који има непријатан задатак да му саопшти вест о отпуштању, наратор, који је до тада ускакао у роман „споља", својим наметљивим „ја", први пут се у њему појављује „изнутра", као лик о којем разговарају Пнин и Хаген. Наравно, то ће постати јасно тек у наредном, уједно и последњем, седмом поглављу, али прави почетак дефинисања толико важног односа приповедач—Пнин јесте у поменутом разговору. Хаген покушава да утеши Пнина.

> „С друге стране, биће вам драго да чујете да Енглеска Катедра упућује позив једном од ваших најбриљантнијих сународника, истински очаравајућем предавачу — слушао сам га једном приликом, мислим да је он ваш стари пријатељ".
>
> Пнин се накашља и упита:
>
> „То значи да ја добијам отказ?"
>
> „Немојте то толико узимати к срцу, Тимофеј. Сигуран сам да ваш стари пријатељ..."
>
> „Ко је тај стари пријатељ?", упита Пнин, шкиљећи очима.
>
> Хаген изговори име очаравајућег предавача.
>
> Нагнувши се напред, с лактовима наслоњеним на колена, стискајући и опуштајући шаке, Пнин рече: „Да, знамо се најмање тридесет година. Пријатељи смо, али једно је сасвим сигурно. Никада нећу дозволити да ми он буде претпостављени."[30]

„Очаравајући предавач", наравно, сасвим у складу са „скромношћу" са којом говори о себи кад год му се за то укаже прилика, јесте приповедач овог романа. Оног тренутка када Пнин искаже свој очигледно антагонистички став према њему, он и дефинитивно постаје учесник радње — прави, равноправни лик у роману. Тада долази и до коначног уобличавања конфликта који све време притајено тиња у роману —

---

[30] *Ibid.*, 142.

драмски сукоб који постоји у њему није више само Пнинов сукоб са „стварима", „реалношћу", или некаквим апстракцијама. Сада је то сукоб, сасвим очигледан — иако његов узрок, а тиме и природа и интензитет још увек нису до краја дефинисани — између два јунака романа. Исход је неизвестан, јер „уласком" у роман онај који је до тог тренутка био у повлашћеном положају — приповедач — губи ту своју предност. Још једном су „стварност" и „фикција" у Набоковљевом роману два привидно слична, али потпуно одвојена света у којима готово никада не важе исти закони. Зато сада постоји могућност да Пнин, који је губио и онда када то није изгледало неминовно, постане победник. То је веома значајно наговештено у сцени која следи непосредно након забаве. Пнин пере посуђе и у судоперу пуну воде испушта тешку крцкалицу за орахе на прекрасну чинију — дар који је недуго пре тога добио од Виктора и који за њега има непроцењиву вредност. Чује се звук сломљеног стакла. Пнин узнемирено тражи рукама по густој сапуници, и када, навикнути на Пнина-губитника, ишчекујемо након свих удараца и тај симболични *coup de grâce*, он тријумфално износи на светлост дана читаву, неокрњену чинију. Поломљено је нешто друго, свакако мање важно и вредно. Примењена на Пнина, и тренутак у коме се он налази, симболика ове сцене је сасвим очигледна — међу крхотинама његовог из разних разлога потпуно растуреног живота постоји и нешто несаломиво, нешто што му омогућава да опстане упркос свему. Без банализованог прецизног идентификовања, праву природу тог „нечега", као и коначно заокружење необичног односа наратора и главног јунака, треба потражити у завршном поглављу романа.

Однос приповедача према Пнину психолошки је, чини се, лако објашњив. Његово подсмевање и често притајено ликовање над Пниновим недаћама, последице су његовог снажног осећања инфериорности, стеченог још приликом њиховог давног првог сусрета у Санкт Петерсбургу, 1911. године. Приповедач, тада дванаестогодишњи дечак који је дошао код чувеног очног лекара Павела Пнина, са страхопоштовањем (очигледним, премда он сам ниједног трена не говори о емотивној страни тог доживљаја) посматра управо пристиглог, годину дана старијег докторовог сина Тимофеја, који је, како објављује поносити отац, добио „пет плус" из алгебре. Пет година касније — година дана је још увек велика и значајна разлика међу дечацима тог узраста — Тимофеј је глумац у аматерској представи коју неименовани наратор посматра из публике. Улога је, додуше, епизодна, но и то је очито довољно да продуби осећање које приповедач не жели да именује, али се у хладним, уздржаним, и привидно емоци-

онално безбојним присећањима препознаје мешавина осећања инфериорности, повређене сујете, и зависти.

Међутим, њихов нови сусрет у Паризу, након година револуције и грађанског рата у Русији, поново уноси извесну забуну. Јер Пнин, по речима приповедача, не признаје у њиховом кратком разговору ништа од онога што наратор памти као чињенице које су му се дубоко урезале у свест; Пнин је, по сопственом тврђењу, увек имао лоше оцене из алгебре, никада се није појављивао пред очевим пацијентима, а у оној представи јесте наступио, али не у улози у којој га памти приповедач. Један од њих двојице очигледно лаже. Али ко, због чега и до које мере? — питања су на која треба дати одговор.

За почетак, антагонистички однос који међу њима тиња објашњен је појавом жене која их је, мимо њихове воље, трајно повезала. Лиза Боголепов, студенткиња медицине и недаровита песникиња, пре него што је постала Лиза Пнин имала је бурну и силовиту (макар с њене стране) везу са човеком који ће касније постати приповедач приче о Тимофеју Пнину. Занимљиво, иако је Пнин „ерудитски образован млади аутор неколико дивљења достојних чланака о руској култури"[31], Лиза се упознаје са наратором тако што управо од њега, а не од Пнина, тражи да погледа њене песме. Овај не говори ништа о својој компетентности, као што о професији којом се бави током читавог романа не проговара ни реч, али се пуно пута — па и кроз анализу Лизиних песама — могло закључити да није лаик када је литература у питању, као и то да се професионално бави стварима сличним оним којима се бави Пнин. Сумњиво сличним.

Сумњиво је, или макар врло необично, то што Лиза не тражи савет од Пнина, који је већ до тада на плану књижевности постигао доста, већ од човека о чијим достигнућима у тој области ни он сам не говори ништа. Везу која се завршава Лизиним психичким сломом и покушајем самоубиства, наратор покушава да представи као чисто интелектуалну. Делом због жеље да тиме, уколико је то могуће, поништи, или ублажи властиту кривицу, али свакако ништа мање и из жеље да смањи осећање инфериорности у односу на Пнина, он лаже. Тога је свестан и Пнин, који неколико година након венчања с Лизом, на једном вечерњем скупу угледних емиграната — присутни су и Лиза, и Пнин, и наратор — нараторовом саговорнику добацује преко стола:

---

[31] *Ibid.*, 150.

> Не верујте му ни једну једину реч, Георгије Арамовичу. Тај свашта измишља. Једном је измислио да смо у Русији били школски другови и да смо преписивали на испитима. Он страшно измишља ствари.[32]

Значи ли то да сада заиста треба, како сматрају неки критичари,[33] још једном преиспитати све што је до тада испричано, као вероватну лаж? Наравно, не. Реч је о још једној Набоковљевој игри привида и стварности, којом жели да докаже да оно што зовемо стварношћу није тако неприкосновено и непорециво као што изгледа. За Пнина је стварност оно што он мисли да се догодило, за нара́тора такође, а за читаоца — како му драго. Оба јунака имају снажне психолошке мотиве да стварност прекрајају према властитим потребама, и они то и чине. Читаоцу је остављено да из свега обликује властиту причу коју, ако му је баш стало до тога, може назвати „истином". При томе треба имати на уму да ни у овом — као ни у било ком другом Набоковљевом роману — не постоји само једна „истина". Због тога се роман завршава најавом новог компетентног познаваоца Пниновог живота, и савршеног имитатора, приче о томе „како је Пнин устао да се обрати Женском клубу у Кремони и открио да је понео текст погрешног предавања."[34] И ова прича је, наравно, потпуно истинита. Број постојећих истина зависи од тога колико има приповедача. Тако преиспитивање односа стварности и фикције у овом Набоковљевом роману постаје једна од доминантних тема. Једна од њих, али не и најважнија — у средишту пажње је сасвим конкретна прича, прича о животу једног руског емигранта у САД. То што је она испричана уз обиље анегдота није довољно да роман сврстамо у хумористички жанр. Теме којима се бави одвећ су озбиљне и тешке, а Пнинов живот мало превише горак и несрећан за један хумористички роман. Да није ауторовог априорног неповерења у реалност и немогућности да се било шта у овом роману безрезервно прихвати као истинито, имали бисмо пред собом једну сасвим конкретну реалистичку причу, испричану — што није редак случај када Владимир Набоков пише о емигрантима[35] — на чеховљевски, меланхолично-хуморан начин. Тако је све до пред сам крај, када читава „стварност" одједном постаје сумњива, ортодоксни књижевни реализам престаје да постоји, са њиме и свака могућност поузданог припо-

---

[32] *Ibid*., 154.
[33] Видети S. J. Parker, op. cit., 92.
[34] *Pnin*, 160.
[35] Најизразитији пример таквог Набокова нуди његов први роман, *Машенька (Mashen'ka*, 1926).

ведања, а остаје још један, захваљујући завршном преокрету, типичан Набоковљев роман. За разлику од познатог ауторовог „упада" на завршетку романа *У знаку незаконито рођених* (*Bend Sinister*, 1947), који означава прекид приче, овде се прича прекида сама, сама измиче нараторовој контроли, као да је нит сказа на којој ју је до тада држао била превише танка. Прича о Пнину, сама по себи, није ни лака ни необавезна ни хумористичка — таквом је требало да је учини начин на који је била испричана. Све приче овог света — као да жели да каже Набоков — постоје независно од приповедача (што, наравно, никако не значи да приповедач не утиче на причу која му „допадне шака"), и у роману *Пнин* показује шта се догађа када се приче лати недовољно вешт приповедач. Прича нестаје (у овом случају одлази аутомобилом, заједно са главним јунаком), полази да потражи новог казивача — као што је наговештено на крају *Пнина*, када прича као да почиње изнова, у истом тренутку као и први пут, али за неку другу публику.

ЉИЉАНА МАТИЋ

ИЗМЕЂУ ФРАНЦУСКЕ ПРОШЛОСТИ И АМЕРИЧКОГ МИТА
Мадлен Уелет-Мишалска и „Кућа Трестлерових”

Мадлен Уелет-Мишалска (Madeleine Ouellette-Michalska) једна је од оних свестрано талентованих жена квебечке стварности које успевају да раде на радију и на телевизији, да пишу чланке и репортаже, а уз то — некако „за своју душу” — да објављују песме и романе. Могли бисмо је стога сматрати идеалном комбинацијом ангажоване и предузимљиве становнице северноамеричког континента и поетичне и луцидне жене пореклом из „la douce France”.

Мото на почетку њеног романа о кући Трестлерових добро симболизује ту везу између француске прошлости и америчког мита о успеху у будућности: „Будућност је напред и назад и са страна” (Klaris Lispektor).

Сâм роман заиста је плод кретања кроз садашњост у потрази за прошлошћу и у непрекидном ишчекивању шта ће донети будућност.

Мадлен Уелет-Мишалска пише модерно, али у најбољој традицији француског романа. Пред очима читаоца — који је и сâм ухваћен у замку снова, успомена из детињства и сећања на давно прочитане књиге — густо збијени редови испрекидани су тајним белинама што реченице деле на краће пасусе, док шире белине означавају прекиде у нити нарације где се прошлост, садашњост и будућност међусобно преплићу као три прамена у плетеници женске косе. Чини нам се стога оправданим да стил ове књижевнице упоредимо са поетичним и симболичним стилом Алена-Фурнијеа (Alain-Fournier), визуелну презентацију њеног дела са *Љубавником* Маргерит Дирас (Margerite Duras), а преплитање сећања романсијерке

са мислима њене главне јунакиње — са токовима свести џојсовског типа.

Иза ове компликоване презентације дела крије се више од оживљавања импозантног здања које је надживело своје становнике, а за које у наше време круже приче да у њему има духова. Роман је и више од саге о једној породици и више од сликања свевременских сукоба кћери везане за оца pater familias-a која се буни против очевог ауторитета и своју слободу плаћа високом ценом очевог презрења и изгнанством из породичног дома. Романсијерка се у току писања поистовећује са својом јунакињом, те се њихова осећања често преплићу, као што се на необичан начин у садашњости мешају амерички и француски утицаји.

Дело настаје, шири се, као самостална творевина испуњава и свест свог творца и сваког читаоца, а Мадлен Уелет-Мишалска вешто брише границе стварности и функције, меша машту и стваралачку искру „књижевног радника" са успоменама и сновима младе девојке, која на тренутке може да преузме и улогу романсијерке и улогу њене јунакиње. Успомене и прошлост у сталној су вези са стварношћу и садашњошћу, а осећа се непрестано да све проживљено и описано има своје место и функцију у будућности.

Романсијерка на почетку дела вешто посеже за средствима којима постиже дистанцу између предмета свог интересовања и сопствених успомена и намерно читаоцу ставља до знања да ће се наредних три стотине страница описивати догађаји везани за доживљаје измишљених јунака. Није случајно, наиме, што дело почиње изјавом која служи као алиби: „Не знам више како је та прича започела."* Занимање за предмет подстиче репортерски кратка белешка: „Једнога дана, тридесет година касније, тај изненадни догађај. Та репортажа." Најзад, тајанствена тврдња која наговештава подсвесну везаност аутора за плод свога духа и потврђује нераскидиву повезаност прошлости и будућности кроз садашњост:

> Преварила сам се. Није кућа Трестлерових оно што првенствено желим да упознам. Не занима ме пролазни боравак Господина Б. међу тим зидовима. Стефан каже: „Прекасно је. Већ сам ударио у гонг."

Као потврда Сартрове тврдње да човек никада није јединка, већ, пре, јединствено универзално које његово доба уобличује и универзализује у себи, а које, пак, човек ретота-

---

* Madeleine Ouellette-Michalska, *La Maison Trestler,* Quebec/Amérique 1984 (превод Љ. М.).

лизује кад се у своме добу појављује као посебност,* може да послужи свест Мадлен Уелет-Мишалске о томе да је њена вокација да буде писац и да мења стварност:

> Ева се смеје, неосетљива на приче које колају у њеној кући. Зна да је посета Господина Б. потхранила легенду, заодевајући у историјски, готово свети вид обичну дипломатску делатност. Свакога дана, савремени догађаји додавали су по један део „роману реци" који је попримао, на телевизији или у штампи, ширину балзаковског романа.

Романсијерка је од малена радо читала и у осами, далеко од очију укућана, у машти оживљавала призоре из књига. Ни сама није била свесна да је жеља за писањем уследила као природна последица, као магична преображавања тишине у речи и осећања у вербални исказ.

Кључ за разумевање поруке романа, као и средство за лакше праћење испреплитаних нити садашњости, прошлости и будућности могло би бити и ово објашњење тихе и осећајне девојчице која усамљеност побеђује маштом и живи у сопственом свету снова:

> Читање је чинило дневну монотонију подношљивом. Оно ми је слало одјек могућег задовољења кроз маштање. Живот је био низање пустоловина које су се исцрпљивале у штедњи времена и покрета. Сан, прича што се лепи за прсте. Заплет, уметност живљења и лагања, уметност времена издељеног на параграфе и поглавља. Али, та опчињеност, која је убрзо постала потреба, крила је у себи клопку. Чим бих устала и прекинула читање, магија би престајала. Свет је поново постајао обичан, смањен, везан за вољу људи који га прилагођавају својим потребама.

Није случајно што списатељица — и сама лишена топлине породичног огњишта — за главну личност свог романа узима једну кућу из XVIII века, која је својом величином и опремљеношћу сведочила о моћи и богатству власника, бившег војника-плаћеника из Манхајма који — у потрази за бољом будућношћу — долази у Квебек, постаје отац породице, богати трговац крзном и посланик у квебечком парламенту. Кућа Трестлерових уливала је сигурност, али није одисала топлином. С друге стране, породица списатељке живела је у кући као у орловом гнезду, али није осећала никакву мате-

---

* Вид. Jean-Paul Sartre, *L'Idiot de la Famill*, I, Gallimard, Paris 1983, 7.

ријалну сигурност. Контраст је упечатљив, али носи и дубоко значење. Сама Мадлен Уелет-Мишалска признаје да прича почиње „можда у старој кући приљубљеној уз голу стену која се пружа дуж пута за Гаспе".

> На путу за Гаспе једна кућа смештена над понором одолева торнадима, непогодама, сунчевој врелини. Глава породице је седамнаест година живела у Ловелу. Воли да говори енглески са америчким туристима.

Материјална оскудица вешто се скрива од туђих очију, а гордост и понос акцент стављају на моралне вредности:

> Човек рођен у Ловелу је сиромашан. Чита три дневна листа на дан. У преостало време говори у селу о политици и прима политичаре у својој кући. Кад од мене затраже да донесем једно палидрвце за посланикову лулу, ја понудим три. Финоћа је прва од великодушности. Зими, када иње прекрије кухињске прозоре и кад печурке од мраза овладају собама, исписујем *а* и *и* на сачуваним кутијама шибица. Нико ме не приморава да пишем. Ја верујем да ће мој спас доћи кроз азбуку.

Списатељка се спонтано заинтересовала за кућу Трестлерових:

> У једном часопису, слика једне камене куће, у стилу из осамнаестог века, преко четири ступца, привлачи ме као загонетка. Наслов наводи догађаје чија ме необичност погађа.

Млада жена види у тој кући опипљиви траг прошлости којом је заокупљена и машта јој одмах дочарава живот укућана у том масивном здању у близини језера, надалеко од обронка шуме. Замишља звуке уобичајене за свакодневне послове, труди се да проникне у ноћну таму и открије знаке скривеног живота. Кућа је за њу опипљива веза са прошлошћу, доказ људске упорности и порука прошлих генерација онима који долазе.

> У Америци куће рђаво старе. А ипак сам увек тражила старе трагове на квакама врата, у дну зидних ормана, по таванима старих здања кроз која сам пролазила. Увек сам стварала романе на комадима тапета што су прекривале старе ормане и зидове са којих се крунио малтер. Увек сам обавијала речима потамнели свод, проклету одају, тајни ходник чију историју и намену нисам познавала.

Како је прешла праг напуштене зграде, учинило јој се да је кућа позива да јој повери своју тајну. Тако се списатељка ухватила у танану мрежу прича о прошлости и сећања на сопствено детињство. Но, садашњост је присутна кроз буку и захуктали живот свакодневице, а будућност наговештава новинска вест о најсјајнијој звезди млечног пута Eta Carinae, чија је смрт у новинама најављена за сутрадан. Ова три судбинска елемента преплићу се кроз читав роман, као што се паралелно одигравају приче о породици Трестлер и о сукобу млађе кћери Катарине са оцем; прича о списатељкином приватном животу и о њеним несугласицама и брачним размирицама с мужем Пољаком, и прича о посети француског дипломате Господина Б. Канади и — посебно — Квебеку и кући Трестлерових.

Француска прошлост присутна је у свести канадских становника — потомака храбрих и предузимљивих предака који су напустили родно тле да би у непознатом Новом свету потражили срећу и благостање — најчешће захваљујући женама. Оне су биле стуб куће, чувари породичног огњишта и преносиоци историје и традиције на своју децу, јер су сматрале својом дужношћу да одржавају стари дух као божанску искру. Стога је разумљива и романсијеркина везаност за корене и њена тежња да пред агресивним налетом модерне и бучне Америке сачува везаност за Европу:

> Француска је била дискретна. Никада се није искрцавала код нас. Говорила ми је кроз књиге историје. О њој сам сазнавала кроз уста своје мајке, за кишних дана: битка код Сен Клуа, Свети Луј, Франсоа Први, Марија-Антоанета, Версај, замак Шамбор.
>
> Памтила сам датуме, места, одсутност обележену носталгијом.

Француско порекло становника откривају и имена улица и називи места, а то сваки пут буди сећања и оживљава успомене из детињства:

> Улица Водреј, улица Валоа, улица Галт. Већ сам другде понављала те речи, не знам тачно где и кад. Колонијалне историје су тако пуне војних снабдевача, официра, гувернера, да помету сећање и збуне машту. Од тих монотоних речитатива који су испуњавали постојано и далеко детињство, упамтила сам да је тамо било краљева, замкова, царева, великих судбина. Овде су се људи од сламе борили за ветрењаче.

Катарина, Мадленино „друго Ја", једнако је везана за успомене из детињства и са истим жаром прати своје корене и држи до свога порекла:

> Са осам година знала сам пут из старих домовина. Прстом пратим на карти ушће што води ка излазу из Новог света и упуштам се у прелазак преко Атлантика. Ево Париза, главног града Француске. Рима, светог града, Енглеске, из које је дошла несрећа, Волф, Бигот, Крејг, Дарам. Најзад, источније, Немачка и војводство Баден. Ево Манхајма у којем се родио отац.

Но, Европа и Француска не испољавају толику везаност за оне који су отишли у потрагу за бољим животом и срећнијом будућношћу. Као да су се с те стране покидале нити што су повезивале стари и нови свет — што у потомцима досељеника на север америчког континента буди осећај напуштене деце:

> Ми смо копилад Новог света на прелазу између два континента. „Ни Французи, ни Канађани, ни Американци, па шта смо онда?" — Квебешани, а то је доста. — „Квебе шта?" — Кве-бе-ша-ни, да, тачно, то долази од Квебек, речи од два слога која на индијанском језику значи град изграђен на висини.

Прилично опоро, Мадлен Уелет-Мишалска закључује да након три века одсуствовања њени земљаци свакоме ко дође сричу реч Кве-бе-ша-ни као да тим понављањем желе да увере и себе и друге у сопствено постојање. Резигнирано закључује да само причају приче као жене, јер невидљивим мастилом пишу за невидљиве архиве, пошто они не пишу законе, нити воде ратове, нити постављају владе. Иронично закључује да их од Париског споразума „само божоле и граматика повезују са Француском".

Као ангажовани писац, Мадлен Уелет-Мишалска не може да заборави на политичке прилике и стога даје своје — нимало ружичасто — виђење проблема на релацији Француска—Квебек. Свесна је да су Француској потребни моћни савезници, а не плачљиви рођаци који би се светили. Како у том делу света није било злата Инка и Маја, то је у очима метрополе била само проклета земља, грешка, погрешна Америка, неплодна тундра која Француску доводи до очајања. Стога романсијерка горко закључује:

Квебек није био свеопшти проблем. Он је остатак колонијалног сећања, камичак који је подерао белу чарапу председнику што је морао да заустави то струјање крвног сродства које му у наручје баца другу страну Атлантика кад толико врућих тачака заокупља његову пажњу. Капитализам је био у агонији пред три милијарде изгладнелих, а само Француска је имала два милиона незапослених који су тражили хлеба, нафте и вина. Није се могло замлаћивати са око шест милиона становника који насељавају обале Светог Лоренца. Шибугамо, Наташкан, Артабаска, залив Ха-Ха само су ономатопеје, а не изборни округи.

Но, када се службено нађе у Француској, Мадлен Уелет-Мишалска са нелагодношћу закључује да, било шта да каже или уради, никада неће бити „њихова". Увек јој говоре како има или нема акцента и труде се да погоде да ли је пореклом с југа или са севера. Од тог комплекса „странца који одлично говори језик", али којег средина не прихвата као свог, романсијерка се брани иронијом и понаша се слично „Американцу у Паризу":

> Брзо сам постала свесна једне чињенице. У Монтреалу, ми смо подржавали надувеност метрополе и успијање, али само један дан у Граду светлости био је довољан да жигоше наше недостатке. У Паризу сам црвенела због ситнице. Било ме је стид што доносим своју малу снежну републику, своје гаћице од ружичастог најлона и торбу за акта од вештачке коже у једну земљу у којој и лажне ствари имају стила, а ситнице значаја. Збуњена због своје безначајности, повлачила сам се у понизност.

Контраст између онога што се знало из прича које су се преносиле с колена на колено и догађајâ које описују књиге и онога што је неко из Квебека могао да види у савременој Француској и доживи у контакту са становницима Града светлости — сличан је контрасту између историјских догађаја и њихових описа у књижевним делима. Прва реакција Мадлен Уелет-Мишалске у судару прошлости и садашњости јесте дубоко разочарење:

> Ван књига, понекад ми се чинило да су Французи писци који се сматрају личностима из књигâ. То ми је било јадна утеха. Као последње наследнике једног мртвог језика, историја нас је насамарила. Овде нема генеалогија, већ генерација. Нема територија, већ поседа. Нема земље, већ предела, годишњих доба, четири, како тврде стари уџбеници географије.

Но, чврста везаност за земљу предака о којој је од малена слушала од мајке и везаност за француски стил која се граничи са опседнутошћу — за Мадлен Уелет-Мишалску представља, по сопственом признању, „разлог живљења". Отуда и њена опседнутост кућом Трестлер, тим опипљивим и очитим доказом историје саме земље и тога краја посебно. Становници и власници куће и сами су држали до својих корена и поносили се својом прошлошћу. Зато су на згради видљиви трагови преправки, брзе англизације и упорне поновне франзације. Два пословна човека — која симболизују амерички мит о „self made man"-у — претворила су ту лепу кућу из XVIII века у претенциозну ловачку кућу, полуранч, полуенглеску крчму, а она је на смену носила назив замка и господске куће „манора", у зависности од тога да ли је власник био франкофон или англофон. У холу, потпорни зид високе одаје која је била кичма куће, украшен је керамиком из Потсдама; у трпезарији, камин од грубог камена заузима готово читав зид прочеља, огњиште је у средини просторије, а намештај од боровине. У зеленом салону, украшеном завесом од кретона што затвара пролаз на галерију, стоји барокни мермерни сто овалног облика у викторијанском стилу, а на зиду виси слика малог Исуса из Прага.

Кућа је изграђена у француском стилу и стога садашњи власник планира да скине балустраде у стилу Тјудор, које су сувише масивне за француски стил. Приземље завршава сводом, иза кога се ходник пружа дуж влажне пусте просторије, прекривене са више слојева емајла, која је некада служила као магазин, а на супротном крају ходника, уско степениште без ограде води на први спрат, где су биле спаваће собе. Било је седам или осам соба у поткровљу, са обе стране ходника, на чијем су крају била врата за случај пожара, кроз која су, можда, ношене намирнице на таван. Кревети су били са балдахином, у њих се пењало преко три степеника, док су застори били од сержа из Кана. Од намештаја, могла се видети и наслоњача у ампир стилу, а од ситних украса и једна пепељара од мађарског порцулана.

Над читавом кућом као да је лебдео тајанствени дух прохујалих времена, чији су предмети говорили о пореклу, укусу и начину живота бивших укућана. У додиру са тим немим сведоцима прошлости, није необично што је романсијеркина бујна машта нашла много подстицаја за уметничко стваралаштво. Но, повезаност прошлости, успомена, сећања, снова, сањарења, маште и креативних фикција са садашњошћу, као и повезаност бивших и садашњих становника куће Трестлерових или сличности у судбинама јунакиње и њеног творца — више су него сплет случајних подударности. Тога

је свесна и сама Мадлен Уелет-Мишалска, она признаје да је њено стваралаштво плод проживљеног и прижељкиваног, које се у датом тренутку излило испод пера романсијерке и постало део стварности и баштина будућности:

> Зашто сам баш ја пожелела да откријем тајну Катарине Трестлер, тајну њеног оца, Еве, Бенжамена, Господина Б? Тајна постоји само кад се замишља. Роман од три стотине страница ће ми можда, открити да смо лице једне једине, исте особе. Једног безвременског бића које, док пролази кроз простор и време, прима на себе скуп животâ и смрти што му доносе потпуност живљења које само један живот и једна смрт не би могли да задовоље.
>
> Катаринина сенка што лута овом одајом више је од Катаринине сенке.

Катарина Трестлер је на почетку заиста била део кошмарног сна романсијерке, која је сањала како силази у неки мрачни простор, са свећом у руци, пратећи светли траг и кап крви што клизи по зиду. Тајанствена девојка јој је дала неку стару књигу, што је књижевница протумачила као позив да открије породичне тајне Трестлерових. Тако свесна намера романсијерке да начини спој докумената и стваралачке маште и случајни гест којим један досије ставља на други, подацима о посети Господина Б. и подацима о породици Трестлер — у сну, када попусти контрола свести, а проради подсвест — уступају место непредвидивим мешањима свести књижевнице и њене јунакиње. Поистовећење са Катарином поприма облик кошмара:

> Ноћу сањам о Катарини. Ја сам Катарина. Она је двојник што измишља неухватљиве речи. Она је пролазница што нарушава тишину затворених соба.
>
> Она је дете мога имена. Исте црте лица, иста одлучност, иста прорачуната крхкост. Иста жестина испод непоколебљивог чела. Не зна се на шта она мисли. Никада је нису видели ван себе од љутине. Али, познато је мрмљање мастила испод прстију, то дахтаво писање под присилним ћутањем. Исувише је мирна та девојка. Сувише сагласна с њиховом вољом, та уздржана природа надокнадиће своје детињство пред крај живота.

Но, књижевница је део своје личности поклонила и Катарининој старијој сестри, а заменице „она" и „ја" прерастају у „ми", тако да најзад изгледа да ни сама романсијерка не зна где је збиља граница између сећања и приче из романа:

> Мадлена и Катарина Трестлер личе на мене. Оне су деца повучености. Деца тишине. Оне су девојке без суза, без крикова којима је понуђена дистанца уста, делић коже. Са размаком од двеста година, делимо исту сумњиву мудрост. Исту подозривост према свему што спречава приступ срећи, исту способност да прикријемо нагомилавање резова у језику и телима принуђеним да поштују привиде.

Сама књижевница инсистира на тој замени идентитета и на испреплетености судбине јунакиње из XVIII века и савремене, ангажоване романсијерке:

> На станици, нејасност сећања. Даље, предео у којем поглед измишља хиљаду могућих исхода. Стара сива кућа све се чешће меша са кућом Трестлерових. Најзад, не знам више ко говори, ко је говорио. Не знам више ко прича те снове и те страхове. Ко попушта пред привлачношћу задовољства и пред ужасом крви. Ко, Катарина или ја, вуче конац стварног или извлачи стварно из имагинарног.

Но, кад књижевница — говорећи о себи — користи заменицу „Она", открива нит која повезује француску прошлост и уздржаност женâ из минулих времена са америчким митом о успеху и продорности савремене жене која држи до каријере:

> Мислила је: успети као што се успева у пословима, али је ћутала. Та реченица јој се није чинила прикладном. Само је она знала у којој јој је мери писање замењивало разговор.

За девојчицу Мадлен, Америка је у детињству била оличена у слици „беле караван-приколице коју вуче кадилак са покретним кровом што јури путем под сунцем".

> Америка, то су исто тако биле луксузне камере и фотоапарати, кутије чоколадних бомбона, творнице текстила, беле ципеле. Све што се сија. Све од чега се може обогатити. Све што личи, изблиза или издалека, на сродство са Сједињеним Државама.

Касније, када се навикла на конфор, када редовно гледа телевизију и кроз огроман прозор своје радне собе осматра врево велеграда, у интимности купатила, док се посматра у огледалу, књижевница види сасвим другачију особу од некадашње девојчице:

Сиромашна девојчица постала је добро стојећа грађанка што путује по свету, пише књиге, чланке и одседа понекад у хотелима са пет звездица и у изузетним кућама.

Међутим, и поред тога што је за њу постала обична ствар да интервјуише председнике влада, министре, дипломате и друге пословне људе, њен дух је остао везан за прошлост, за Европу и за културно наслеђе. Но, свесна је — као и њен супруг — да Европа и Америка тешко могу да успоставе склад, јер цене другачије вредности:

— Садашњи свет, то је лудост. Све иде одвише брзо. Све је анонимно. Нико никога не познаје.

— Пословни људи с једне стране, уметници с друге, то нема смисла. Хоће да сруше преграде између свега тога.

Ту су. Чујем их како говоре. Стефан носи презиме на ски, презиме са партикулом непознатом у Америци. Он презире пословне људе и буржоазију. Каже: „Сањате. Буржоазија се послужила уметношћу, али никада није служила уметницима."

Кроз Стефанова уста, кроз читав роман провлачи се скептичан закључак како Америка свој успех дугује случају:

— Америка је откривена случајно.

— Чини ми се да је то лош потез који је успео.

— Могуће. Најзад, што да не?

Млади Пољак мисли да је у Америци реч „култура" депласирана и да се ова земља може разумети само ако се посматра уназад. Канађане сматра „слепим цревом" најбогатијег континента на свету и иронично говори како је Америка травестит који се маже кокосовим уљем, истребљује Индијанце играњем на кори од банане, док каубоји одушевљено пљескају вестерну у биоскопу на углу.

Стиче се утисак да је Америка настала на сасвим посебан начин, јер након библијске приче о томе како је на почетку земља била пуста и да је Бог човека створио седмог дана — Господин Б. не налази право решење како се могу повезати прошлост — везана за Француску — и будућност — везана за Америку:

Изгубљен у бескрајно великом и бескрајно малом неухватљивих времена, осми дан Америке није постојао у календару међудржавних ритуала. На тој напуштеној земљи, необичност је била крајња компензација.

Но, за књижевницу је „осми дан Америке" стварност. Наступиће након што она заврши роман о кући Трестлерових, у којем ће оживети Историју са великим И, као и сопствени сан о Квебеку, „тој малој земљи од два слога" са осећањем да јој недостаје четири стотине година да би „дотакла извор своје жеље". Свесна је да обични људи не разумеју потребу стваралаца да лажу како би боље рекли истину, али, исто тако, говори истину заогрћући је у измишљене приче, засноване на историјским документима, али које носе њену уметничку поруку:

> Она исто тако зна мотиве који су ме руководили да станем на Катаринину страну. И ја имам да изравнам рачуне са својим оцем, са породицом, а породица се не зауставља на трећој или четвртој генерацији. Када у себи носим болове старе три века, постајем опасна. Када сам болесна због Америке, ја тражим кривце.

Иако Мадлен Уелет-Мишалска не признаје да „Она" из романа крије аутобиографске црте, неке чињенице говоре у прилог личног става о повезаности прошлости, садашњости и будућности. Као случајно, сазнајемо и порекло имена Уелет, које ће постати славно осамдесетих година XX века, кад „осми дан Америке" попримі облик стварности:

> Кристифор Колумбо открио је Америку 1492. године, шта се чека да би се открили Централна и Јужна Америка? — Мој први предак потиснуо је Фипса на реци Уел са своја три сина 1691. године, али још увек ништа не знам о његовим кћерима и не знам да ли је Краљева кћер, што је постала његова супруга, знала да ју је једна друга жена заменила у господаревом кревету, у другом браку. — Бог је створио свет за седам дана и затим се одмарао. Боље би учинио да је наставио посао.

Занимање за чланове породице Трестлер, посебно за Катарину и њеног оца, више је од жеље да се уз помоћ чланова те породице исприча историја квебечких сукоба са Америком и Енглеском. То је покушај уметнице да укаже на континуитет везе између Европе и Новог света и да исприча сан савремених Квебешана, којима — не само по пореклу већ и по начину живота и погледу на свет — и сама припада:

> Амерички каравани нестали су са наших путева. Али, у Монтреалу, као и у Паризу, Риму или Амстердаму, муштерије хитају код Макдоналда, у Краљичин Дневник и код Пуковника Сандерса да се кљукају пече-

ним крмпирима, хамбургерима, огромним сладоледима и похованом пилетином. Брза храна постала је метафора Запада, а Квебек, крхки међупростор што одваја европски од америчког сна.

Док је сањала свој сан и борила се са свим тешкоћама са којма се сусреће сваки стваралац, Мадлен Уелет-Мишалска изгубила је сваку везу са стварношћу, због чега је пропао и њен брак са Стефаном, који одлази другој, мање запосленој и мање амбициозној жени која још цени традиционалне вредности патријархалне породице. Роман је у међувремену настајао, ширио се, испуњавао свет књижевнице и када су њени јунаци проживели своје судбине захваљујући хартији, мастилу и списатељкиној машти — „осмог дана Америке", што је и поднаслов романа — наступа буђење и повратак стварности:

Заборавила сам на Катарину и на очеву смрт. Заборавила сам на сваки живот и сваку смрт у неизвесности у нашим венама. Заборавила сам научене легенде, недовршени роман... Сваки тренутак живота загњуривао нас је у величанствену фикцију која је могла да нас уништи или да нас преобрази. *Eta Carinae* била је већ започета будућност. Била је Катаринин двојник, фузија проживљеног времена и времена о којем се сања.

Након стваралачког напора и излета у прошлост, роман постаје својина човечанства, а аутор живи своју усамљеничку свакодневицу, спајајући у себи два пресудна тренутка: француску прошлост и амерички мит.

ЗБИГЊЕВ ХЕРБЕРТ

ГОРКИ МИРИС ЛАЛА

... galant tulip will hang down his head
like to a virgin newly ravished...

Robert Herrick

1

Ево историје једног од људских лудила.

У овој повести неће бити пожара који уништава велики град на реци, ни покоља беспомоћних, ни широке равнице преплављене јутарњом светлошћу, где се наоружани јахачи сусрећу с другим јахачима, да би се после крваве битке показало који је од двојице вођа заслужио скромно место у историји, споменик у бронзи или, с мање среће, његово име постало име неке бочне уличице у неком бедном предграђу.

Наша драма је скромнија, мање патетична, далеко од познатих историјских крвопролића. Јер је све почело невино, од биљке, од цвета, од лале, која је — што је тешко замислити — разбуктала колективне и необуздане страсти. Штавише: они који су се бавили тим феноменом највише шокира чињеница да је ово лудило дотакло штедљив, трезвен, марљив народ. Намеће се питање: како је у просвећеној Холандији, а не где другде, дошло до *tulpenwoede* — и како је тулипанска манија достигла тако забрињавајуће размере, уздрмала основе солидне националне привреде и у гигантски хазард увукла представнике свих друштвених слојева.

Неки то објашњавају пословичном љубављу Холанђана према цвећу. Постоји стара анегдота: извесна дама обратила се уметнику с молбом да јој наслика буке ретког цвећа, јер она није у стању да га купи. Управо тако је настала дотле

непозната грана сликарства. Приметимо, за ову даму — инспираторку новог жанра у уметности, естетски мотиви су играли другоразредну улогу. Оно што је стварно пожелела био је реалан предмет — круница латица на зеленој стабљици. Уметничко дело је једва било супституут, сенка непостојећих ствари. И љубавници осуђени на раздвојеност морају се задовољити портретом вољеног лица. Слика на почетку изражава чежњу за далеком, недостижном, изгубљеном стварношћу.

Постоје и други, прозаичнији или сасвим приземни поводи, који, чини се, у довољној мери објашњавају посебну страст Холанђана према цвећу. Земља лишена распојасане, бујне вегетације, ухваћена у менгеле рационалне привреде, изненађивала је многе путнике, јер у њој нису налазили чак ни шумећа поља жита. Жито се увозило из иностранства. Земље је било мало, њен квалитет најчешће лош, цена је међутим, увек била висока. Већина ареала била је предодређена за пашњаке, али и за вртове и баште. Сама природа земље, на просторно малим поседима, приморавала је на интензивну привреду.

Природа човеку добацује и естетички изазов. Према томе, није несхватљиво што је одређена монотонија холандског пејзажа понудила снове о разнородној, вишебојној, необичној флори. Можда је у томе дремала чежња за изгубљеним рајем, који су средњовековни сликари приказивали у виду ружичњака, врта или цвећњака. Вечно зеленило више утиче на машту од вечне светлости.

У поређењу с помпезним сјајем француских и енглеских магнатских вртова, њихови холандски еквиваленти су, наравно, скромни. Најчешће су заузимали простор од неколико десетина квадратних стопа, али зато — какво богатство растиња, каква свесна композиција боја; травњак с острвцима маховине, леје разнобојног цвећа, жбуње јоргована, јабуково дрво, а преко свега узорак — мрежа лилипутанских стазица посутих белим песком.

Сваки, чак прост занатлија хоће да иза куће има свој цвећњак и гаји лепше, необичније руже, перунике, љиљане и зумбуле од оних што се налазе у суседовом врту. Ово обожавање природе — попут древних вегетацијских култова — имало је све одлике просвећене љубави. У Лајдену, али и на другим универзитетима, предавали су познати препознаваоци биљног света, на пример Француз Леклиз, звани Клузиус (о њему ће још бити речи), који је 1587. године основао прву ботаничку башту. Научници су заједно са колонизаторима кретали у далеке и опасне експедиције, да би упознали тајне егзотичне природе. А широка публика је одушевљено читала

књиге посвећене систематици, анатомији и гајењу биља. Сума те богате литературе је обимно, тротомно дело Јана ван дер Мерса под познатим насловом *Arboretum Sacrum*.

У хашком музеју Маурицијус налази се слика „Букет на позадини избоченог прозора", кista сјајног сликара цвећа Амброзиуса Босхарта старијег. Та слика ме је увек испуњавала неком врстом немира, иако сам био свестан да повод томе не може бити сама сликарска тема. Јер, шта може бити више умирујуће, идиличније од букета ружа, далија, перуника и орхидеја, сложеног префињеном једноставношћу, приказаног на позадини неба и далеког, планинског пејзажа који нестаје у плаветнилу?

Па ипак, сам третман теме наводи на размишљање и благо је необичан. На тој се слици цветне биљке — тихе служавке природе, беспомоћне нудиље усхићења — поносе, апсолутно царују, шепуре се с дотле несретаном интензивношћу и снагом. Чини се да је ту дошло до значајног и одлучујућег чина ослобођења. „Тихе служавке природе" одбациле су улогу орнамента — не захваљују, не падају у несвест, већ гледаоца нападају својом поносном, хтело би се рећи, самосвесном индивидуалношћу. Некако су натприродно и наметљиво присутне. А све то не догађа се због тога што су израз уметникових силовитих унутрашњих стања (као Ван Гогови „Сунцокрети"), већ су, напротив, облик, боја и карактер цвећа приказани савесно и детаљно, с хладном објективношћу ботаничара или анатома. Светлост слике — јасна, „објективна", означује да се уметник одрекао свих чари chiaroscuro, сликарске хијерархије, то јест — потапања једних предмета у сенку и подвлачења других осветљењем. „Букет на позадини избоченог прозора" може се упоредити с колективним портретима Франса Халса, на којима нема поделе на значајне и мање значајне личности.

Босхартова слика настала је око 1620. године, пред саму смрт уметника. Догађаји о којима намеравамо да причамо одиграли су се неколико година касније. Али већ на тој слици могу се уочити знаци скорашње буре. Није ли ово еманциповано, доминирајуће, освајачко цвеће, које гласно захтева дивљење и поштовање ознака посебног култа? На то указује сама композиција слике. Букет је смештен на висок прозор, као на олтар, уздигнут изнад свеколике природе. Паганска монстранца цвећа.

На Босхартовој слици је и неколико злослутних лала.

2

Није уопште невероватно да болести имају своју историју, односно: свака епоха има своје одређене болести, које се пре тога нису јављале у таквом виду нити ће се у њему јавити касније.

Трулс-Лунд

Тулипан је поклон Истока, као и многи други благословени и злослутни поклони — религије, сујеверја, лековито биље и опојне биљке, свете књиге и најезде, епидемије и воће. Назив је персијског порекла и означује турбан. Вековима је био обожаван цвет у вртовима Јерменије, Турске и Персије. На дворовима султана су сваке године слављени празници лала. Опевали су их песници Омар Хајам и Хафиз, помињу се у књизи прича *Хиљаду и једна ноћ* — тако су, пре него што су допутовале у Европу, за собом имале оријенталну каријеру од неколико стотина година.

Лала се на Западу појавила захваљујући једном дипломати. Звао се Огиер Гизелин Бузбек, био на двору Сулејмана Величанственог у Константинопољу аустријски посланик Хабзбурга. Образован човек, заинтересован за свет (сачувани су његови занимљиви описи путовања), из обавезе писао је исцрпне дипломатске извештаје, са још више одушевљења сакупљао грчке рукописе, античке натписе, али и прехрамбене производе. На бечки двор је 1554. године послао транспорт са луковицама лала. Лош почетак био је тако невин.

Од тог времена цвет се изненађујућом брзином проширио по Европи. Конрад Гезнер, кога су звали немачки Плиније, дао је први научни опис биљке у делу *De Hortis Germaniae* (1561). Исте године гости банкарске породице Фугер у аугсбуршким вртовима диве се лејама тог још увек ретког цвета, који ће се нешто касније појавити у Француској, Низоземској, Енглеској, где ће се Џон Трендесент — вртлар Чарлса I — поносити тиме што је одгајио 50 врста лала. У кратком раздобљу гастрономи ће покушати да од њега учине посластицу елегантних трпеза: у Немачкој су га јели у шећеру, у Енглеској на љуто, у уљу и сирћету. Скована је и подла завера апотекара да од ове биљке начине средство против надимања, које на срећу није успело. Лала је остала што јесте — поезија Природе, којој је стран сваки вулгарни утилитаризам.

Тако је, на почетку, то цвет монарха, срећно рођених богаташа — веома скупоцен, чуван у вртовима, недоступан.

Савременици су измислили да има душу — говорили да изражава елеганцију и отмену замишљеност. Чак је и њен недостатак — одсуство мириса — сматран врлином уздржаности. У суштини, хладна лепота, да тако кажемо, има интровертан карактер. Лала допушта дивљење, али не изазива јака осећања — пожуду, љубомору, љубавни занос. Она је паун међу цветовима. Тако су бар писали дворски „филозофи вртова". Историја је показала да су били у заблуди.

Као што нам је познато, укус дворова је заразан, често бива опонашан, и то од нижих слојева, због чега их сналази заслужена казна божја. Почетком XVII века хроничари прве симптоме такозване тулипанске грознице бележе у Француској. И, године 1608. известан сликар, због једне једине луковице ретке врсте зване „Mére brune", растаје се са својим млином; извесни младожења је био по својој прилици одушевљен када је од свог таста у мираз добио скупоцену луковицу, за ту прилику названу „Mariage de ma fille"; друга одушевљена персона се није колебала да своју сјајно разрађену пивару замени за луковицу, која и до данас носи не баш отмено име — „Tulipe brasserie".

Без напора би се могло навести много примера тулипанске маније, где год се она појавила. Па ипак, једино је у Холандији имала интензитет и размере епидемије.

Почеци су, међутим, нејасни и тешко их је утврдити и у времену и у простору. Са кугом ствар стоји простије: једнога дана у луку улази брод са Истока, део посаде има високу температуру, неки бунцају, на њиховим телима се виде гуке. Силазе на копно, смештају их по болницама, кућама и хановима. Први случајеви смрти; после тога број оболелих, чија се болест обично завршава смрћу, нагло расте. Читав град, читава околина, читава земља — захваћени су казном божјом. Умиру кнежеви и просјаци, свеци и слободни мислиоци, злочинци и невина деца. Тај пандемонијум смрти од Тукидидових времена био је описиван много пута и детаљно.

Међутим, тулипаноманија — и ту настају невоље — ментална је појава или, другим речима, колективна психоза. Као ни друге психозе — религиозне, ратне, револуционарне или економске, на пример златна грозница или крах на берзама 1929. у Америци — и поред бројних и шокантних аналогија, не може се објаснити категоријама заразних болести (каква штета!). Недостају инструменти који би нам омогућавали мерење квантитета епидемија, степен „заразности", број „обољења", њихову тежину и лакоћу, „кривуље температуре" особа дотакнутих манијом. Према томе, остаје метод удубљивања у атмосферу догађаја, опрезан опис, бележење одређених упадљивих и карактеристичних случајева.

Тешко је прецизно одредити када се лала први пут појавила у Холандији, сигурни смо да је то било прилично рано. Знамо, на пример, да је 1562. године у антверпенској луци пренет товар с луковицама лала. Међутим, до појачане заинтересованости за тај цвет дошло је неколико деценија касније и по својој прилици било одјек моде на краљевским дворовима, посебно на француском.

На прелому XVI и XVII века догодило се нешто што наизглед личи на мало важан случај криминалних хроника, а то је у ствари био један од првих симптома тулипаноманије на холандским земљама. Реч је о Каролусу Клусиусу — кога смо већ поминьали — професору ботанике на познатом универзитету у Лајдену (пре тога је био на положају директора царских вртова у Бечу), веома познатом научнику, али при том врло брбљивом и залудном човеку. У свакој прилици и не само универзитетским колегама него и пригодним слушаоцима причао је о биљкама које узгаја. Најчешће је одушевљено и с нескривеним поносом расправљао о лалама, које, тврдио је, не би заменио за сва богатства света. Била је то јавна провокација, а научник ње по својој прилици није био свестан. Једне, рецимо, ноћи без месечине непознати починиоци су упали у универзитетску башту и украли Клусиусове лале. Лопови су зацело имали одређене научне квалификације, јер су њихов плен биле доиста ретке и скупоцене сорте. Огорчени ботаничар се до краја живота више није бавио том биљком.

Цела прича подсећа на баладу о чаробњаковом ученику. Наступила је изненадна трансмутација: предмет стрпљивих, односно објективних научних студија претворио се у објект сулудих финансијских трансакција. Управо се ту намеће питање — због чега је баш лала, а не неки други цвет изазвао лудило?

Било је неколико разлога. Већ смо рекли да је лала била аристократски и поштован цвет. Велико је задовољство поседовати нешто што представља понос монарха! Осим ових снобовских било је и чисто природњачких разлога, да тако кажемо... Наиме, гајење лала није већи проблем нити задаје нарочите бриге. То је захвалан, лако савладив цвет. Свако ко би посадио и најмање парче земље, могао је да се препусти тој пасији.

У холандским вртовима се ширила одређена врста вируса, која је утицала на лале и оне су често добијале фантастичне облике, односно искицкане и наборане ивице. Из ове патологије ускоро се почела извлачити корист.

И на крају — што је посебно значајно за наша разматрања природњачких основа тулипаноманије — ниједан други

цвет није имао толико варијанти. Постојало је уверење да биљка има посебна својства: да на неки начин спонтано, или без човековог учешћа, даје нове мутације, нове вишебојне облике. Говорило се да је природа тај цвет заволела и да се њим бескрајно забавља. Мање високопарно, то је значило: купац луковице лале налази се у ситуацији човека који игра на лутрији. Слепа судбина је могла да га награди великим богатством.

У првој половини XVII века Холанђани су се поносили трима стварима: најмоћнијом и непобедивом флотом, „сластима слободе веће него било где другде" и — ако се у једној реченици могу повезивати важне и неважне ствари — са неколико стотина сорти лала. Чинило се да речник не може сустићи то богатство природе. Имамо у то време пет врста „Чуда", четири „Смарагда", чак тридесет „Узора савршенства" (што је одређена семантичка злоупотреба те речи). Маштовити су измишљали крајње поетска имена — „Краљевски ахат", „Дијана" „Арлекин", а они лишени маште називали су своје узорке „Шарена", „Девица" „Црвено-жута". Да би се одговорило све бројнијим задацима, уведене су и војне ознаке, упрегнута је чак историја, те имамо „Адмирала ван Енкојсена", „Генерала ван Ајка" и многе друге, један вешти узгајивач био је још смелији и своју сорту назвао „Генерал генерала". Постоје наравно и „Краљ", „Вицекраљ", „Кнез", као да је неко у сву ту разнородност која се граничила са хаосом желео да уведе аристократско-војнички ред.

Сијасет врста лала, које су у Холандији успели да одгаје, изазива дивљење и ошамућеност, али је у томе била садржана и клица катастрофе. Ако се игра с мало карата, игра је по правилу простачки баналн а и брзо завршава; када, међутим, играчи располажу с неколико шпилова, отвара се поље за примену сложених комбинација, интелигентну стратегију, одмерен ризик и лукаве методе. Слично је било с лалама; само, ваљало се сложити око тога које ће врсте имати вредност „асова", а које ће бити „ситна риба.

Ово је, наравно, веома упрошћена схема, прво стидљиво приближавање теми. Лудачки елементи су играли несумњиву улогу, мада је тулипаноманија била веома сложена појава. Одлучујући и с највећом тежином био је економски аспект проблема. Другим речима, у поредак природе уведен је поредак берзе и лала је почела да губи својства и чари цвета, бледела, сиромашила у бојама и облицима, постајала апстракција, име, симбол који је размењиван за одређену количину новца. Настајале су сложене табеле, на којима су појединe сорте биле лоциране на основу променљиве тржишне

цене, као нека врста вредносних папира или курсна листа. Откуцао је час велике спекулације.

Све време тулипаноманије — односно током неколико деценија — на самом врху свих ценовника непроменљиво је остајао, као сунце у зениту — „Semper Augustus". Никада га лично нисам упознао. Узалудно је тражити га у цвећарама, које као и наше радње продају стандардне руже, стандардна јаја, стандардне аутомобиле. Али, кривица је у мени. Да сам посећивао ботаничке баште онако како сам посећивао музеје, можда би до сусрета и дошло. Ту лалу знам са старих гравира у боји. Захваљујући отменој, а истовремено простој хармонији боја, она је истински лепа. Девичански белих латица, дуж латица рубинскопламене жилице, на дну чашице плаветнило, које као да одсликава мирно небо. Био је то одиста леп примерак, али цена коју је постигао „Semper Augustus" — петсто хиљада флорина (протувредност куће с великом баштом), изазива језу. Бране здравог разума су срушене. Отад ћемо се кретати по блатњавим теренима болесне маште, грозничаве жеље за добити, сулудих илузија и горких разочарења.

Догађале су се трансакције у натури, што је пружало још бољи увид у размере лудила. Рецимо за луковицу „Вицекраља" (вредео је половину „Semper Augustus"-а) у прехрамбеним намирницама се плаћало:

двоје кола пшенице
четири дебела вола
осам дебелих свиња
дванаест дебелих оваца
две бачве вина
четири барела првокласног пива
хиљаду фунти сира —

тим пићима, јелима и масноћи још су додавани кревет, одело и сребрни пехар.

У почетној фази тулипаноманије цене су непрестано расле, или, како су говорили мешетари, на „цветној берзи" су тенденције од почетка биле „повољне", затим „живе" до „врло живе", да би веома брзо прешле у стање еуфорије, која се није могла контролисати здравим разумом.

Настајала је све већа провалија између реалне вредности нуђених луковица и цене која се за њих плаћала. А плаћало се радо, радосно, као да се предосећао блиски осмех судбине. Већина оних које је обузела тулипаноманија играли су на срећу или с уверењем да ће се конјунктурна зарада одржавати вечно (зар тиме не подсећају на прогресисте?), да ће данас купљена луковица сутра, најдаље прекосутра удвостручити своју вредност. У тим фантастичним спекулацијама, ако се

третирају озбиљно, без ироније (јер нам у томе у историји „старије" уопште не даје за право), може се уочити нешто дубље — на пример стари мит човечанства о чудотворном размножавању.

У земаљским категоријама ствар је стајала овако: продавци уопште нису размишљали о могућностима купаца а, што је још горе, купци као да су били изгубили инстинкт самоочувања и нису водили рачуна о властитим могућностима. Хектичко расположење, које прати велике берзанске операције општепознато је, али је у случају тулипаноманије по среди било нешто много озбиљније, више патолошко од „расположења".

Психичке девијације које се називају манија имају одређене заједничке црте. Појединци дотакнути том слабошћу теже стварању измишљених аутономних светова, у којима владају посебни закони. У нашем случају, то је била некаква гигантска цветна лутрија, на којој су главни згодитак очекивали сви који су играли. Међутим, игра се није играла на острву изнајмљеном за ту сврху него у земљи у којој су основне врлине биле: разумност, умереност и — исплативост. Систем који се темељио на грађанској калкулацији није могао да коегзистира са системом финансијских фантасмагорија. Сукоб света жеља с обичном стварношћу био је неизбежан и, као и обично у таквим случајевима, болан.

Ваљало би се сада замислити — на који се начин, на којим местима и у којим друштвеним оквирима одвијала спекулација луковицама тулипана. Најближи истини је одговор: на маргинама нормалног привредног живота, да не кажемо у његовим мрачним угловима. Неколико пута смо поминьали берзу, међутим, то не треба схватити дословно. Никада није било нити је могло да буде било какве званичне тулипанске берзе, јер та институција претпоставља јавност, допушта ограничен број овлашћених, а резултати трансакција обелодањују се свим заинтересованим.

Међутим, знамо да је дивља трговина лалама изазивала озбиљну забринутост и узнемиреност власти. Издаване су наредбе, које су имале циљ да ограниче, ублаже ту опасну друштвену појаву, ако већ не могу да је елиминишу. То је мало помагало, тачније речено, имало је ефекат супротан од жељеног. Стихије се не могу стишати лагодном интервенцијом.

Земља је живела у грозници. Онај ко памти рат, добро зна да најфантастичније и најнепроверније информације људе могу извући са дна очајања и пренети их на вртоглаве висине оптимизма и илузорне наде. Слично је било у нашем случају. Вести о изненадним богатствима стеченим захваљу-

јући лалама мућевито су се ширили. На пример: извесни грађанин Амстердама, који је имао малу башту, зарадио је за четири месеца 600 хиљада флорина, иметак о коме није сањао средњи трговац при крају свог радног века. Или Енглез, који се уопште није разумео у цвеће, али је захваљујући вештим спекулацијама стекао 5.000 фунти. Требало је имати стоички карактер и одупрети се свим тим искушењима.

Како је цела процедура била незванична, штавише, имала карактер забрањене игре, то је постајала привлачнија и стицала све више присталица. Потпуно као у време прохибиције: чак и умерени љубитељи жестоких пића почињу да манифестују своју слободу прекомерним конзумирањем алкохола.

Наравно, нема никаквих статистика које би говориле о томе колико је особа било захваћено тулипанском манијом. С великом дозом вероватноће могло би се тврдити да их је било десетине хиљада. А при том се, што је посебно важно, не могу уврстити ни у једну одређену друштвену групу. Међу њима су и богаташи и сиромаси, трговци и ткачи, месари и студенти, сликари и сељаци, копачи тресета и песници, градски чиновници и продавци старудије, морепловци и поштене удовице, општепоштоване особе и сецикесе. У тој трци за богатством сложно учествују чак припадници свих двадесет и неколико религија.

Наравно, сиромашни више ризикују, сиромашни ризикују све. Када читамо да је, увучен у вртлог спекулација, извесни сецикеса заложио свој алат, постајемо свесни ужаса ситуације. Проповедници с проповедаоница бацају муње и громове на грешну тулипаноманију, али се и сами, како тврде пакосници, искрадају у друге градове и одају грешној пасији без непожељних сведока.

Али, нису важни пастори. Они се увек некако извуку на Страшном суду. Горе је или је чак срамно што су у акције увлачена деца. Како се успех у игри, између осталог, заснивао на сакупљању што веће количине информација (цене, места трансакција, флуктуације конјунктуре или, простије речено, које луковице је сусед изнео испод пазуха и за колико их је продао у таверни „Код магарца који риче") — све то морао је да сазна дечак који је имао срамну функцију шпијуна.

Малигна грозница и несаница. Несаница, јер су многе тулипанске трансакције извођене ноћу. Активно учешће у спекулацијама често је гутало више сати дневно, не допуштајући бављење продуктивнијим пословима. Они који су сами гајили лале живели су као тврдице на врећама злата. У баштама су инсталирани системи алармних звонаца, која су тре-

бала да пробуде власника, ако се скупоценим лејама приближи непозван гост.

О епидемичности тулипаноманије сведочи њен огроман просторни опсег. Она није захватила само традиционалне баштованске округе, на пример околину Харлема, већ и Амстердам, Алкмар, Хорн, Енкојзен, Утрехт, Ротердам — дакле, све веће скупине у Холандији. И управо је тамо број жртава био највећи. Бакцил тулипаноманије се шетао свугде, претио свима. Колико је лакше изаћи на крај с видљивим непријатељем: затварају се градске капије, на зидине излазе будни браниоци...

Али постоји нешто што називамо моћ разума и управо је она успешно оружје (не увек) против подбуњених ирационалних сила. Добро знамо да је Холандија била земља људи који читају, мудрих писаца, образованих књижара и просвећених издавача. Актуелни проблеми су брзо налазили одјек у штампи и то се није односило само на озбиљне политичке или религијске спорове већ и на питања као што је тулипаноманија, чије су размере изазивале оправдан немир, наилазиле на одлучан отпор и протест трезвених грађана. Само, држава је била либерална, друштвено мњење издиференцирано, тако да су се поред гласова разума појављивали и часопишчићи који су својеврстан практичан увод у начела спекулација с лалама, пролегомена лудила, уџбеници за самоуке како се постаје лудак.

У свему томе било је методе, чак ритуала. Тако један од аутора препоручује да онај коме је пошло за руком да одгаји непознату сорту лале треба да поступи овако: без одуговлачења пођи (јер, време лети и неком другом може поћи за руком да узгаји сличну сорту) стручном вртлару, али не сам већ у друштву познаника, пријатеља, чак људи које си случајно срео. Циљ је јасан: придати догађају што је могуће већи publicity. Код вртлара се одвија саветовање; током њега се сваки присутни изјашњава о новој ботаничкој појави. Исто као и високи црквени колегијуми који се баве проблемима истинских и измишљених чуда.

Сада следи веома значајан део, рекли бисмо компаративан, упоређивање нове варијанте са већ познатим. Ако испољава сличност са некаквим познатим „Адмиралом", али је мање лепа, ваља је скромно назвати „Генерал". Тај обред крштења је веома значајан. Лала постаје особа или мање високопарно, користећи берзанску терминологију, постаје обртно средство. На крају све присутне треба почастити вином, јер ће они пронети вести о рођењу и хвалити чари нове варијанте.

Трансакције луковицама лале одвијале су се у испарењима пива, крушковаче и овчетине, односно у крчмама, хановима, таверната. Неке су имале за то специјално одређене собе. Били су то некакви клубови или филијале огромне, крајње конспиративне берзе. Борба за сваку скупоцену варијанту лале зацело је била жестока. Ако се за њу такмичило неколико купаца, онај ко је желео да победи, додавао је на већ и тако високу цену — кочију с паром коња.

Читаву земљу покрива мрежа мање или више познатих, тајних и полујавних „пећина" тулипанског хазарда. У томе нема никакве демонске моћи; важи веома просто правило сваке „велике игре", сваке јаке зависности — увући, заробити у мрежи што већи број лица. Како се лудило не може логично оправдати, за одбрану ваља имати моћну статистику — тиме се служе сви или готово сви, између осталих политичари. Елиминисати, видно смањити оне који стоје са стране и критички посматрају; кваре забаву. Свет тулипанских манијака тежи да постане тотални свет.

Како се то одвијало у пракси? Постоји документ, истина књижевни, али веродостојан, који пружа драгоцене информације о начинима придобијања нових адепта. Дијалог се води међу двојицом пријатеља. Први — Питер — отмени је шпекулант, други — Јан — у разговору игра улогу „наивчине".

Питер: Веома те волим. Зато бих хтео да ти предложим корисну трансакцију. То чиним из чистог пријатељства, не из рачуна.

Јан: Пажљиво те слушам, драги мој.

Питер: Имам луковицу лале „Арлекин". То је веома лепа сорта, а осим тога веома тражена на тржишту.

Јан: Али ја се никада у животу нисам бавио цвећем, чак немам врт.

Питер: Ништа не разумеш. Молим те, слушај ме добро, не прекидај ме, јер ко зна, можда данас на твоја врата куца велика срећа. Могу ли да говорим даље?

Јан: Да, наравно.

Питер: Дакле, луковица „Арлекина" вреди сто и више флорина. У име нашег непомућеног, како већ рекох, пријатељства даћу ти је за педесет флорина. Још данас, без напора на њој можеш зарадити пуно пара.

Јан: То је доиста сјајан предлог! Тако нешто нисам имао откад сам се родио. Само, молим те, реци ми шта треба да радим с тим „Арлекином". Нећу ваљда стајати на углу улице...

Питер: Открићу ти целу тајну. Добро то упамти. Зашто се врпољиш?

Јан: Слушам те, само ми се мало врти у глави.

Питер: Учини тачно оно што ти кажем: иди у крчму „Код лава". Питај газду где се окупљају трговци лалама. Уђи у показану собу. Тада ће се неко огласити дубоким гласом (али ти се добро држи): „Овде је ушао странац". Одговорићеш кукурикањем. Од тог момента си сврстан у трговце.

Нека бог чува Јанову калвинистичку душу! Растајемо се са њим на прагу фарсе, само корак од трагедије. Његову даљу судбину обавија мрак. Чак нам није познато да ли је у одлучујућем тренутку одговарајуће уверљиво кокодакнуо. На основу наведене приче има мало наде да је постао ајкула тулипанске берзе. Изгледа да му је у део пала улога жртве.

Још један детаљ заслужује пажњу. Увођење у браншу тулипаноманијака подсећа на већ познате узоре. Пре свега подсећа на ритуал иницијације. Наравно, масонске ложе су то приређивале с великом помпом и још већим познавањем езотеријских учења.

Манија је узвишено стање душе. Они који је ниједном нису доживели, донекле су сиромашнији. Осим тога, у одређеним условима доноси користи. Ником познат, ни песник ни сликар већ обичан човек с искреним сентиментом се сећа времена тулипаноманије. Звао се Вармонт, радио је увек у истој таверни, као мешетар. Између једне и друге трансакције „залогајио сам пржено месо и рибу, а и пилиће и зечеве, каткад и фине паштете. Уз то сам пио вино и пиво, од раног јутра до три, четири сата ноћу. Увек сам у џеповима износио више пара него што сам их имао на почетку дана." То је права Шларафија — земља дембелија.

3

La maladie infectieuse tend à la fois à se perpetuer et, pour assurer cette perpetuite, à se modifier suivant les circonstances.

Charles Nicolle

Тулипаноманија је врхунац доживела у раздобљу између 1634. и 1637. године. У зиму 1637. наступио је крах; читав измишљени свет се распао у парампарчад. Ако би неком пошло за руком да реконструише „кривуљу тулипанске грознице", показало би се да она подсећа на графикон температурне листе болесника који болује од тешке заразне болести — линија брзо расте, неко време се држи врло високо и на крају нагло пада.

Па ипак, намеће се питање — какав је фатум или је неумољива логика догађаја учинила да се то догоди баш у зиму 1637. године? Постоји много одговора, и то је крај.

Неки сматрају да је савладавање тулипанске епидемије заслуга здравог дела холандског друштва. Управо оно је створило санитарни појас и зауставило ширење болести. Било је оних који су се отворено супротставили тулипаноманији. Зацело је постојала јака опозиција, када се из оног времена до дана данашњег сачувало мноштво брошура, часописа, памфлета, сатира и гравира, који су немилосрдно исмевали несрећне манијаке. У свакодневном језику називали су их „кукуљичари" или лудаци. Душевни болесници су у оно време носили капуљаче које су им заклањале лице — својеврсни поступак „визуелне" заштите здравог дела народа.

Хендрик Пот, сликар колективних потрета, религиозних слика и жанр сцена, испод прозрачне завесе алегорије у делу „Кола лудака" — приказао је манију која је захватила његову земљу. На тим колима препознајемо Флору, која у руци држи три најскупоценије сорте лала — „Semper Augustus", „Генерал Бол" и „Адмирал Хорн". Иза заштитнице природе су пет симболичних ликова — Нитков, Жељан богатства, Пијаница и две даме: Узалудна нада и Беда. Иза кола трчи велика гомила људи који вичу: „И ми хоћемо да продамо наше лале".

Сијасет причица, анегдота и шала сведоче о томе да се на тулипаноманију одговорило одлучном тулипанофобијом, жестоким непријатељством према тој заправо невиној биљци. Она доиста није заслуживала ни безгранично обожавање ни бескрајни презир. Међутим, ми говоримо о временима распирених страсти. Причало се да је нико други него баш предавач на универзитету у Лајдену, односно никакав теолог већ професор ботанике Форстиус, било где видевши лалу насртао на њу и уништавао је штапом, на тај неотмени начин се претварајући из научника у инквизитора и моралисту.

Форстиусов штап није поседовао никакву магичну моћ, а ни најотровнији памфлети нису могли да обуздају лудило. Има и таквих који тврде да је смртни ударац тулипаноманији задала власт, својим мудрим наредбама и декретима. Била је веома свесна чињенице да је ситуација озбиљна и да пасивно не може гледати спекулацију која угрожава основе националне привреде.

Низ институција, од цеха цвећара све до Уједињене Низоземске или Парламента, одлучио је да се пружи отпор лудилу. Према томе, грунуле су наредбе и одлуке, у почетку колебљиве и безуспешне, све до драстичног декрета Парламента из априла 1637. године, којим су анулирани спекула-

цијски уговори и утврђена максимална вредност луковице лале. Износила је 50 флорина. „Semper Augustus" је сада вредео стоти део некадашње берзанске цене. То се догодило брзо и неочекивано као револуција у палатама, свргавање цара с престола.

Напори власти у савлађивању тулипаноманије, брига за судбину и иметак грађана, природно, заслужују похвалу и то треба у потпуности ценити. Па ипак, чини се да им већина истраживача погрешно приписује одлучујућу улогу. Из искуства знамо да све забране и прохибиција у случајевима, рецимо, појачане наркоманије, дају обрнуте резултате од жељених. Али, од времена раја забрањено воће је најпожељније.

Одлука Парламента дошла је касно, врло касно, у време када се манија већ гасила. Био је то, дакле, конзилијум окупљен крај постеље безнадног болесника, или *coup de grâce*, да употребимо израз из речника тауромахије. Стварно се више ништа није могло спасти.

Према нашем уверењу, тулипаноманију је убило властито лудило. Аргументе за подршку овој тези пружа анализа променљивог расположења тулипанске берзе. У раздобљу еуфорије добит шпекуланата је била огромна, с тим што се увек није изражавала у текућој валути, готовини, већ у кредиту. Власник варијанте „Semper Augustus" био је сматран богаташем, могао је да направи огромне дугове, што је најчешће и радио. Луди берзански обрти постајали су све апстрактнији. Више се нису продавале луковице (њихова вредност била је све конвенционалнија, све удаљенија од стварности и здравог разума) већ називи луковица, односно акције, које су власнике мењале често и десет пута дневно.

Цене су расле, рачунало се да ће расти бесконачно, јер је таква логика маније. Велики део опрезних складиштили су своје „вредности", да би их у тренутку најповољније конјунктуре бацили на тржиште. И управо су ти опрезни — како обично и бива с улагачима уплетеним у мреже хазарда — доживели најболнији пораз. Већ 1636. године нарушена је вера у светлу будућност тулипаноманије. Срушила се зграда поверења и илузија. Понуда лала бивала је све већа а тржиште се забрињавајуће смањивало. На крају су сви хтели да продају, али више није било храбрих коцкара. Управо ту фазу тулипаноманије прецизно је приказао Хендрик Пот. У том контексту је крајње јасан очајнички крик гомиле која трчи за Флориним колима.

Дакле, криза је знатно претходила интервенцији власти. Извесни амстердамски вртлар је 3. јануара 1637. године, односно четири месеца пре декрета Парламента — с попустом купио луковицу лале за 1.250 флорина. Онако озарен, убрзо

је схватио да је неће моћи продати ни у пола цене, чак ни за десети део цене коју је платио. Јер, курс је нагло почео да пада и више се није радило о заради већ о томе да се што мање изгуби. Читава историја те несрећне афере распета је између два пола: дугог, очајничког напада гомиле на богатство и изненадног, дивљег страха.

Према томе, растајемо се с тулипаноманијом и тај ће растанак бити пун суза, псовки и јаука. Тврдња да није могло бити другачије слаба је утеха за губитнике.

Какав је биланс? Како се све одигравало скривено, на маргинама, у мрачним ходницима, у подземљу званичног живота, тешко је у мерљивим вредностима оценити размере те катастрофе. Али, биланс би несумњиво био трагичан. Хиљаде уништених имања, десетине хиљада људи без посла, којима уз то прете суђења. Дугови су се по правилу кажњавали строгим затвором. Постојали су легиони оних који су лакомислено узели зајам. И на крају, оно што не обухвата ниједна статистика — дуг списак невиних породица, лишених средстава за живот, деце осуђене на беду или јавно доброчинство, упропаштене каријере мушкараца, или уништена репутација и част. Банкроти су имали мало начина за спасавање: запошљавање у флоти (што је захтевало одређене квалификације) или просјачење — што није захтевало никакве специјалне способности.

Не треба нас уверавати да је то била „само" грађанска трагедија. Скала страсти шпекуланата цвећем била је истоветна са скалом главног тенора у опери. Арија играча на берзи је очигледно била громка и тривијална. Ако ове позоришне аналогије треба и даље да вучемо за косу, могло би се рећи — играло се без мача и крви, чак без отрова. Због чега, ког ђавола, ипак узбуђују машту?

У свим раздобљима тулипаноманије — не само у време фаталног епилога него и у данима њене победничке еуфорије — догађале су се мале и велике људске драме. Бирамо једну међу многима које су остале у сећању. Тема као да је узета из Чеховљевих прича.

Савез цвећара у Харлему алармиран је сензационалном вешћу која је све довела у стање грознице. Неки сиромашни, потпуно непознати обућар из Хага одгајио је крајње необичну сорту лале зване „Црна". Одлучено је да се сместа крене у акцију, односно ствар испита на лицу места, и, ако је то могуће, добије примерак. Петорица господе, обучени у црно, улазе у мрачан обућарев собичак. Почињу трговачке трансакције, веома чудне, јер господа из Харлема играју улогу доброчинитеља и дошла су да тобож из чисте филантропије помогну сиротом занатлији, истовремено не успевајући да

сакрију колико им је много стало да имају „Црну лалу". Мајстор за копита и дретве брзо се снашао и трудио се да постигне највишу могућу цену. Миц по миц и трансакција се остварује — 1.500 флорина, нимало занемарљива сума. Тренутак среће сиротог обућара.

Наступа, међутим, нешто неочекивано, нешто што се у драми назива тачком обрта. Трговци бацају на земљу луковицу купљену по тако високој цени и бесно је газе ногама. „Идиоте" — вичу скамењеном крпачу ципела — „и ми имамо садницу 'Црне лале'. И нико више на свету! Ниједан краљ, ниједан цар, ниједан султан. Да си за своју луковицу затражио 10.000 флорина, плус пар коња, без речи бисмо ти платили. Али, упамти добро: у животу ти се срећа други пут неће осмехнути, јер си будала". И излазе. Обућар се клатећи попео у своје поткровље, легао на кревет, покрио се шињелом и издахнуо.

*
* *

Тулипаноманија — највеће ботаничко лудило које нам је познато — била је епизода исписана на маргинама Велике историје. Нисмо је изабрали без разлога. Треба то поштено признати: имамо чудну склоност да лудило приказујемо у храмовима разума, а катастрофама волимо да се бавимо на позадини пријатног пејзажа. Има, наравно и разлога јачих од ређавих личних или естетских склоности. Не подсећа ли описана афера на другу, опаснија лудила човечанства, која се темеље на неразумној везаности за једну идеју, један симбол, једну формулу среће?

Због тога се после 1637. године не може ставити велика тачка и ствар дефинитивно окончати. Није разумно избрисати је из сећања или стрпати у несхваћена чудаштва прошлости. Ако је тулипаноманија била врста психичке епидемије — а тако се усуђујемо да мислимо — највероватније постоји некаква вероватноћа да ће нас једнога дана, у овом или оном виду поново посетити.

У некој луци Далеког истока управо улази на палубу.

Превела с пољског
Бисерка Рајчић

НИКОЛА Л. ГАЋЕША

ПОСЕТА ЈАД ВАШЕМУ

На обронцима једног јерусалимског брежуљка лежи Јад Вашем, споменик холокаусту, јеврејским жртвама у Другом светском рату. Основан је 1953. једнодушном одлуком Кнесета. Не знам је ли потребно истицати једнодушну одлуку народних представника Израела да се Јад Вашемом овековечи успомена на 6 милиона Јевреја, побијених у нацистичким логорима и другим стратиштима широм унесрећене Европе, уочи и током Другог светског рата. Чини ми се да би то, ипак, требало имати у виду — на такав се начин одлуке доносе само у посебним историјским тренуцима.

Моја посета Јад Вашему (23. I 1995) бејаше под јаким утиском обележавања педесетогодишњице ослобођења Аушвица, неславног логора — рекордера у броју усмрћених Јевреја и припадника других европских народа, о чему је само дан раније тако упечатљиво причала омања група преживелих логораша у вечерњем програму израелске телевизије. Међутим, неколико њих не хтедоше да зборе. Сматрали су, по свему судећи с правом, да је ћутање најдостојнији начин сећања на страхоте и истовремена осуда бестијалности, која је без преседана од Адама до наших дана.

Јад Вашем није обичан споменик. Сачињавају га више објеката јединствене намене: сачувати сећање и никад не заборавити трагично збивање пре пола века, а онда тако болна сазнања предати историјском памћењу јеврејског народа.

Посебно место у овом спомеиичком комплексу има Алеја праведника. На свету је много алеја, али ова се разликује од свих. Не само по имену него и по неким суштинским обележјима. Она је несвакидашњи начин сећања и захвалности јеврејског народа свима који су у време холокауста на

било који начин, а најчешће ризикујући властити живот спасавали и спасили недужне Јевреје, од смрти, истребљења. Било је таквих људи у свим европским земљама, укључив и Југославију. Њихова имена су забележена на посебним таблицама, а поред имена је редовно наведена и земља из које потиче спасилац. Највише их је, како ми се чини, из Пољске и Холандије.

После разгледања ове особене алеје, обрео сам се у просторији препуној докумената, података... Ту је уверљиво дочаран поход сила мрака и њихово устоличење на власти у држави једног великог народа, до тог доба сматраног народом мислилаца и веома заслужним за цивилизацијски напредак Европе и света. Гледам и размишљам... Документа о Ајнштајну пре напуштања Немачке, о Кристалној ноћи, рушењу синагога и паљењу књига супротних нацистичкој идеологији. Зашто се све то догодило? Је ли могућ рационалан одговор? Јесу ли, можда, били у праву неки мислиоци у XIX веку, који сматрају да ratio сам по себи није увек довољан за потпуна објашњења најобичнијих догађања, а камоли историјских прелома, падова и заврзлама.

Опседнут таквим размишљањима, премештам се у просторију најједноставнијег садржаја: вечни огањ са списком логора и стратишта, у којима од невиних и праведника остаде само пепео. За разлику од претходног објекта — овде је тишина. Тамо су уз документа посетиоцима причали водичи. Стекао сам утисак да су они посебан сој људи. Бучни, благоглагољиви, с примесама патетике и очигледном тежњом да импресионирају свестраном обавештеношћу и знањем о свему и свачему, а као да им иде на руку разноврсност изложених докумената и паноа. И говоре водичи разним језицима, међу њима понајвише (каквог ли изненађења!) Пушкиновим. Разумљиво је то ако се зна да је током последњих година популација јеврејске државе увећана са 800.000 руских Јевреја.

Једноставност овог споменичког дела демонстрирана је и тиме што у просторији има само једно службено лице. Тешко је одгонетнути зашто је тај човек ту, утолико пре јер само седи. Рекло би се, а у ствари тако и јесте, непомично. Не објашњава, не контролише, не упозорава на ред. Једноставно: седи, ћути и гледа. Ипак, по мом мишљењу његова улога је изузетна. Он, ако се не варам, оличава везу између бранилаца Масаде, средњовековних гета, погрома, numerus clausus-a и свега што је претходило Аушвицу, Дахауу, Треблинки и Јасеновцу. Да, да, и Јасеновцу, јер на овом месту је најружнији и најтужнији списак икад сачињен у несрећној људској повесници. Сачинили су га творци Јад Вашема. Њихово дело,

њихове тежње, прожимала је, сасвим извесно, и историјска истина. Зато Јасеновац није изостављен. Уочавам да је назив ове најмасовније српске гробнице од доласка на Балканско полуострво до наших дана уклесан крупним словима на каменитом постољу, непосредно поред Аушвица и Дахауа. Тако је задовољена правда. На тренутак одлутах у мислима, запитах се: какве то силе или интерес подстиче једног савременог доктора историјских наука да 700.000 усмрћених Срба, Јевреја и Рома у Јасеновцу сведе на 30.000 до 40.000. Али у том моменту остадох без одговора. Уместо њега обузела ме је захвалност творцима Јад Вашема, коју би Срби заувек требало да негују. Осетих и жал, јер Јадовно, Тучић и Корићка јама споменички нису обележени. Нема сумње — то је пропуст о коме треба размишљати.

Тако, дакле, с помешаним осећањима напустих просторију у којој поред тужног списка логора седи само један човек. Прелазак у споменички објекат који, технички посматрано, и нема обележја просторије. Реч је о објекту своје врсте. Димензије су му невелике, неосветљен је и поред свећица које заправо и не светле на прави начин. Овом објекту је у Јад Вашему намењена најпотреснија улога: сећање на јеврејску децу усмрћену у нацистичким логорима. Биће да се дуго размишљало о томе како да се сачува сећање на више од једног милиона малих праведника, усмрћених на грозан начин. Људи су, наиме, већ навикли да споменички овековече велика дела, херојске подухвате, олимпијске подвиге. Али, овековечити сећање на мале праведнике и мартире није било нимало једноставно. Ни узора није било на претек. Требало се ослонити на сопствену интуицију, у чему Јевреји и њихови уметници никад нису оскудевали, можда баш и због вековних страдања. Показало се то и овом приликом... Корачам одређеном стазом у колони готово занемелих посетилаца. Урањавамо у таму. Музички акорди су примерени сврси и намени, туробни су. А онда, атмосферу нечује и полутаме повремено наруши појединачна прозивка усмрћених малишана. Кажу да траје три године. Тешко је описати шта човек осећа кад изађе из овог објекта. Падоше ми на ум мисли једног великог Руса о вредности и узвишености дечје сузе. Истовремено се запитах: а шта би велики Фјодор — кад бисмо којим чудом могли да га преместимо из XIX у наш век — рекао о милионима и милионима проливених дечјих суза, о чему ово место необориво сведочи. Не знам чиме су се руководили мајстори можда најузвишеније уметности скоро нечујном музиком пратећи тужну дечју прозивку. Надам се да нису дозволили да ту забрује акорди из опуса једног великог европског музичког стваралаца из XIX века, који је са својим

зетом, макар и несвесно, утирао оне путеве што су одвели у холокауст, а без њега не би било ни Јад Вашема. Осећам како моје размишљање одједном постаје веома рањиво. Читалац ће о њему, највероватније, пресудити по кратком поступку, јер, рећи ће с правом, музика је пре свега и изнад свега универзална, и не може отрпети макар и у сфери чисте контемплације, ништа томе противно, никакве диверзије. Без обзира на то, а под утиском страве и ужаса, и даље сам заокупљен дечјом прозивком. У ствари, питам себе и своје доба: зашто је то тако било, зашто су неки људи, чак и неки велики, свесно или несвесно, то припремали. Питам и питам, па нека будем рањив и по стотину пута...

Опхрван таквим размишљањима, на крају једне јадвашемске стазе угледах железнички вагон. Обојен је црвено. Смештен је на правим шинама, протегнутим до једне стрмине. Тиме је амбис успешно дочаран. Железничари такве саобраћајне сподобе називају, чини ми се, теретни или Ге вагони. Народни израз је за њих једноставнији — марвени. Намена је, сасвим логично, одредила назив. Без разигравања маште и уз одсуство свега што означава поимање и мисаоно понирање, закључих да је реч о вагону — симболу јеврејског одласка или превоза из дијаспорских завичаја у неповрат. Хтедох али не успедох да до краја пригушим своја сећања на вожњу у Ге вагону, али у сасвим другим историјским околностима, пре неколико деценија, иако су ратне трубе биле поодавно утихнуле. Читалац ће опростити овај екскурс у сећања, чинило ми се све донедавно, сасвим избледела, али видим — не до краја. Уосталом, да није било вагона на јадвашемској стази, сасвим јамачно не би било ни мојих присећања на вожњу у Ге вагону...

Дође тако време да разгледам скоро изграђени јадвашемски објекат, који, веровали или не, сачињавају само камене громаде. На њима су уклесани називи свих јеврејских општина у дијаспори. Ту су и општине на територији бивше Југославије. Ето, читам: београдска, сарајевска, новосадска... Зна се да је присуство Јевреја на југословенским пространствима забележено још у античким временима. Њихове мање скупине, особито у крајевима јужно од Саве и Дунава, оснажене су крајем XVI и у XVII веку, кад је шпански католички краљ ставио Јевреје пред дилему: одрећи се своје вере и идентитета или напустити Шпанију. Већина је одабрала оно друго, напустила Шпанију и населила се у градским насељима тада моћне и простране Турске царевине. Сетих се да је ту скоро (пре две године) савремени шпански монарх у присуству председника Израела на својеврстан начин опозвао одлуку свог далеког претходника и прогласио Шпанију малтене дру-

гом отаџбином Јевреја. Леп гест, мора се признати, иако закаснео. Само, боље икад него никад. Можда су за такво поимање духовно пријемчиви потомци шпанских прогнаника, сефарди. Кажем можда, а можда су према свему томе и равнодушни, јер савременост се превише не може усредсређивати на далеке историјске кривине. Но, кад је реч о кривинама и падовима нашег доба, који погодише или чак затреше ашкенашку јеврејску новосадску општину априла 1944, ствар је сасвим друкчија. Најблаже речено, сећање на то живи, и то интензивно. Па ипак, ко зна јесу ли овакве опсервације умесне на овом месту. Боље да посматрам громаде.

Гледам и убрзо закључујем да су пренатрпане, ако је тако дозвољено рећи, називима пољских и руских општина. Многе од њих већ припадају само историји, а једва да је потребно објашњавати зашто је то тако. Но, и поред тога, питам се у којој је мери најновија руска алија* ослабила или можда искоренила неке јеврејске општине у Русији. Изненадих се кад угледах на једној громади уклесан назив јеврејске општине у Полтави. Није реч о привиду, сабрах се и мисао одлута у давно минуло доба кад је велики реформатор руског друштва и државе баш ту, код Полтаве, поразио варјашке потомке и увео Русију међу велике. Као човек ових дана, запитах се да ли је она стварно или још само фиктивно међу њима. Остадох без одговора, али се сетих скоро изречене оцене једног дипломате гордог Албиона: та земља може бити (или не) само међу великима, а то значи — међу средњима никако.

Тако протекоше последњи тренуци моје посете Јад Вашему. Дуго сам настојао да схватим узроке, размере и последице холокауста. Не знам ни сада јесам ли у томе успео, јер сумњам да само познавање података, па чак и визуелно доживљавање страхота обезбеђује понирање до краја у њихову суштину. Зато ће Јеврејима и Србима, чини ми се, Аушвиц, Јасеновац и друга стратишта још дуго у понечему остати не само тамни него и неразговетни, недокучиви. Утешно је сазнање да би тога било много више да није Јад Вашема.

У Новом Саду,
10. II 1995

---

* Алија — у слободном преводу с иврита = усељенички талас из дијаспоре у историјску отаџбину Јевреја, тј. данашњи Израел.

МИЛАН ЈОВАНОВИЋ СТОИМИРОВИЋ

МИЛАН РАКИЋ

Песник Милан Ракић, син Мите Ракића, који је превео на српски *Јаднике* од Виктора Ига и Дреперову *Историју цивилизације*, представља за Шумадинце већ по оцу једно присно и драго име. Унук М. Б. Милићевића, праунук ваљевског Кнеза Раке, он је у Београду сматран још пре 1914 за узор отмености, честитости и високе образованости. Ја на жалост нисам имао прилике да познам Милана Ракића скоро до пред његову смрт, када сам био негде на некој вечери с њим, али како нисмо седели близу један до другог — нисмо измењали ни неколико фраза. Он је тада већ био некако спечен и црн, болесно потамнео, дубоко замишљен, управо страшно озбиљан али забринут човек, затворен у себе. Јео је, пушио, пио вино, али се понашао као човек који је требао да буде на другом месту, у постељи или за клавиром, а не за столом и у друштву. Неколико месеци после тога чуо сам да је оболео од рака, као и отац му, и да је у смртној опасности...

Негде пре 1923, кад сам ја по сугестијама Др М. Нинчића, тадашњег министра спољних послова, писао спољнополитичке чланке у „Самоуправи", позвао ме је Нинчић једног дана и рекао ми: „Ви сад морате бити тачно обавештени о ситуацији у Бугарској и о данашњим нашим односима са њом. Ја сам овде позвао на реферисање посланика из Софије, па ми је он већ поднео свој реферат, а данас у 4 треба да се видите он и ви, да вам он да опште инструкције како ћете писати. Он ће вам дати сва обавештења, која ви морате држати у тајности." У 4 сата ја сам већ био у „салону" старог Министарства Спољних Послова у Ристићевој кући. То је била једна собурина-претсобље, широка 5—6 метара, а дуга преко 8 метара, која се налазила испред министровог кабине-

та. У њој су били један велики тепих, једна пећ од каљева, две три слике и завесе, а ту и тамо по томе персијском тепиху су биле фотеље и канабета пресвучена свилом, узета из разних „гарнитура" — све у свему старомодно, изанђало и бедно. Ја сам сео у један угао и читао неку књигу па чекао нашег посланика у Софији Ракића, а после неког времена је ушао и један неугледан човечуљак, који је сео, пушио, гледао кроз прозор, па и он ваљда некога чекао, док му није досадило, па отишао. Кад је он отишао, ја сам имао утисак да сам се већ начекао, извадио сам сат и видео да је пола пет. Изишао сам и ја и онда рекао момку да нећу више да чекам. „Како да чекате?" упита ме он. Па, Господин Ракић није дошао, а неће ваљда ни доћи!... рекох ја. Момак ми на то рече: „Па Господин Ракић је дошао тачно у 4 и био са вама све до мало час!..." Тако је испало да се Г. Ракић и ја нисмо ни упознали, нити говорили; ми смо једноставно седели у истој соби, а мени није пало на памет да је то он, нити њему да сам то ја. После је рекао Панти Гавриловићу да је он замишљао да сам ја неки старији човек, а ја сам се опет правдао да сам њега замишљао другачије...

(Да сам га онда упознао, моја би судбина свакако кренула другим путем: Можда бих отишао за аташеа за штампу код њега, а не у Берн; њему је упућен Сретен Јакић, дотле ватрени републиканац и сарадник „Балкана", кога је гурао Лисичић, благајник Министарства Спољних Послова, чији је отац, Санцаклија, био брат Јакићеве мајке, док је Јакићев отац био Црногорац са Цетиња, али му је тај отац рано умро, па му се мати преудала за другог човека, месара на Терезијама, те се ваљда Јакић по њему и прозвао Јакић)...

Тако се десило да М. Ракића нисам упознао лично, иако сам то желео, јер сам о њему имао врло симпатичну претставу. Пре свега, негде 1915, носећи неки ујаков новац у Хипотекарну Банку, видео сам на шалтеру у партеру две дивне жене, елегантне плавуше, које ми дуго-дуго нису изишле из памети; једна је од њих била Гђа Ракић, друга њена сестра. Неко ми је рекао за ону лепшу да је Гђа Ракић, која је тада била заиста лепотица. Замишљао сам дакле да и њен муж мора бити нека лепота људска, па сам и 1923 мислио да један такав пар свуда мора бити врло срећан и да је задовољство бити у њиховм друштву...

Сем тога, ја сам 1919 године радио у „Политици", кад је у њој био коректор Чика Стева Стефановић, Србин из Босне, човек који је свршио гимназију у Терезијануму, затим војне школе и био аустријски капетан, па као такав напустио војску, Аустрију и све што је у њој имао, те дошао у Београд,

ожењио се једном лепом Босанком и онда, вероватно као масон, ступио у Кланичко Друштво и у њему био чиновник, купио кућу у Кнез Милетиној 65 и ту био сусед са мојима. (Он је био отац Вере Стефановић, а умро је негде пре 1940 као чиновник Централног Пресбироа и породичним несрећама сасвим скрхан човек). Чика Стева и ја смо били велики пријатељи, па ми је он 1919те много причао о Ракићу, са којим је служио у Стокхолму за време Великог Рата. „Ја сам био постављен за аташеа за штампу у Стокхолму", причао је чика Стева, „па сам тамо дошао пре Ракића, који је тамо већ био именован за посланика. Стокхолм је у оно време био важан пропагандни чвор, Аустрија је у њему имала као шефа пропаганде војвођанског Јевреjина Јулиуса Силверера, познатог по томе што је двадесетак година био дописник бечких листова из Лондона. Даровит и духовит, он је под псеудонимом *Sil Vara*, написао познату фину књижицу *Englische Staatsmänner* — ласкаве портрете које је Ullstein објавио en plaine querre, а која би се и данас дала читати с уживањем (превођена је после 1918 и на хрватски). Силверер је умео и да се служи и позорницом, па се у Стокхолму, кад је он тамо био, давала по стоти пут нека његова ствар. Да парирају тога опасног човека, наши су са Крфа послали у Стокхолм Чика Стеву, терезијанца, бившег аустријског официра, масона и Србина гвозденог кова. Он је требао да помогне дипломатску акцију Милана Ракића, а он и Ракић се пре тога нису знали. Ракић је у Стокхолм имао доћи преко Русије из Букурешта, где је пре тога био са службом. Чика Стева и он су се договорили телеграфски да се сретну чим Ракић стигне у Шведску. Овај је изишао да га сачека, али из воза није изишао ни један човек који би личио на Србина — све је то био плави Северац и сви су говорили шведски (који је језик Стефановић доцније добро научио). Али је међу путницима био један *Јапанац*, који је Стефановића добро загледао, чак га загледао са запрепашћењем, јер је и Стефановић имао неко монголоидно, скоро јапанско лице и јапанску боју коже.* Значи да Ракић није допутовао, мислио је Стефановић, али му онај Јапанац приђе и рече: Да нисте ви Стеван Стефановић? Јесам, рече Стефановић, али да ви почему нисте Милан Ракић? Јесам, одговори Ракић, па додаде: Извините, али право да вам кажем, ја сам за вас мислио да сте неки Јапанац!...

---

* Монголоида има у Европи све до Нормандије, па је монголоидски тип имао и Georges Clemenceau, и Mellchior de Voguë, итд. Нико Жупанић ми је говорио да Европа тај тип човека дугује хунској најезди, чије последице нису антрополошки довољно испитане и проучене ни до данас.

Стефановић и Ракић су убрзо затим постали велики пријатељи и сарадници, и Стефановић је доцније у животу једва чекао да може некоме причати о Ракићу за кога је имао неограничено дивљење. Ракић је, говорио ми је он, најотменији и најобразованији Србин кога сам ја срео, а можете ми веровати, кад вам то кажем ја који сам још у Терезијануму имао прилике да познам аристократе из целе Аустро-Угарске и да с њима после служим у ц. и кр. војсци, да је Ракић био аристократа од главе до пете, савршен џентлмен, господин који је правио фигуру у стокхолмском дипломатском кору и шведскоме друштву. Није он то постигао ни коњима, ни бесним салонима, ни блеском својих пријема, него само својим духом и својом фином природом, — причао је даље Стефановић. Благодарећи њему, наша ствар је у Шведској толико добила, да се то осетило одмах после неколико месеци, тако да ни аустроугарска, ни немачка, ни бугарска пропаганда нису могле против нас ништа. А то је почело овако: Ракић се сутра дан по своме доласку јавио *протоколу* да запита кад би могао рачунати са предајом својих акредитива; тамо му је речено да то обично не иде брзо, најкраћи је рок неколико недеља, а некад чекање потраје и месец-два; Ракић је сматрао да му то баш згодно долази да он и ја прођемо Шведску и да упознамо земљу и њен *темпо*, да видимо неку варош, да посетимо евентуално Visby и да прегледамо музеје, скупимо неку документацију, управо да се *снађемо*. Међутим чим се сазнало да је он стигао, почеле су посете дипломата и новинара. Он је одбијао интервјуе док не преда акредитиве, али је разговарао са светом и одмах почео да ради, т.ј. да пише извештаје и да *дејствује* на лицу места. Правио је и примао посете, депоновао визиткарте, припремао терен за своју акцију... Неколико дана доцније дат је неки велики концерт у част Црвених Крстова обеју зараћених страна, па смо и ми добили позив као гости d'honneur, док је остали свет плаћао улазнице. Тај галаконцерт је дат у једној великој дворани у присуству Двора, који је био смештен у првом реду фотеља, имајући десно од себе дипломате централних сила, а лево Антанту. Кад смо ми дошли, разводници су нас одвели и посадили негде међу претставнике централних сила, да ли због неке забуне, да ли из незнања — ко би то знао. Људи су око нас гледали у нас и бленули, питајући се да нисмо неки Азијати, а и ми смо бленули у њих, не претстављајући се и гледајући се са њима comme des chiens de fayance. Одједном се тамо где су седели Краљ и Краљица приметило неко мување и домуњавање као да су нешто изгубили; дозвани су шамбелани и један је показао *на нас*; још ми нисмо били у стању ни да претпоставимо шта то значи, а један шамбелан доведе

пред нас Краљевог ађутанта или маршала двора, који се представи најучтивије и рече Ракићу да Краљ жели да га види. Ракић пође и би ту јавно претстављен шведском Краљу, који га поведе скоро под руку и претстави га на отвореној сцени Краљици. То је дејствовало сензационално, јер нико управо није ни знао ко је тај претстављани човек. Кад се Ракић вратио, све се смирило, концерт је почео... После концерта, Ракић ми рече: „Румунска Краљица Марија је упутила шведској краљици писмо у којем ме је тако топло препоручила да ова није могла да одоли нестрпљењу, него је хтела да ме види што пре"... Последице тога свега су биле да је Ракић после неколико недеља већ био у могућности да преда своје акредитиве и да врло често буде зват у Двор, који га је волео и ценио како због његове конверзације, тако и због његовог свирања на клавиру. На тај начин ми смо одмах били акредитовани у најбољем шведском друштву, а то је у многоме олакшало нашу мисију. Ракић је био убрзо личност позивана на све стране, а он је свугде потврђивао утисак који је оставио у прво време, и наше су акције у Шведској скакале из дана у дан, а аустро-угарска пропаганда је почела да губи своје позиције...

Коста Кумануди ми је говорио да је Ракић, — кога је знао од ране младости, — био увек дискретна и интровертна личност, која никада није наметала себе, него је увек човек морао да сам открије њену вредност и да јој *приђе*, ако хоће да ужива у дивним душевним даровима тога ретког човека, — ванредно начитаног, — тога зналца филозофије и француске књижевности, познаваоца музике и савршеног друга и пријатеља. „Ја сам", рекао ми је К. Кумануди, „њему просто *украо* прве његове стихове који су објављени у С. К. Гласнику под псеудонимом, а који су данас славни; Ракић није ни знао да су они послати у Београд, — ми смо тада били на студијама у Паризу, — па је био пријатно изненађен када их је видео отштампане." К. Кумануди никад није могао довољно да се нахвали М. Ракића *као карактера* и човека обдареног ванредним способностима духа, ума и срца...

Што се тиче Гђе Ракић, која је била кћи академика, историка и напредњачког министра, а такође Ваљевца Љ. Ковачевића, то је пре свега *лепа жена*, а затим дивна жена. Она је ванредно *помагала* свога мужа где год су служили, неуморно репрезентујући, увек орна да излази и да прима, тако да су свугде били центар дипломатског кора, — les Rakitch је био појам високе друштвености, „монденства" и отмености. Она је умела да се облачи, а знала је да буде и

домаћица, жена qui fait les honneurs de la maison, тако да јој у нашем свету дипломатских жена није било такмаца. На жалост он и она нису имали деце, а Ракић јој није био ни веран, па се чак вели да ју је изневеравао и са женама које јој ни приближно нису биле равне ни по лепоти, ни по вредности. У Софији је н. пр. он имао за пријатељицу једну Бугарку, жену чак ружну, тако да се свет чудио — али Гђа Ракић никад и ничим није дала приметити да јој то задаје бол: Умела је са великим личним достојанством да буде жена и велика дама; њен муж је волео и карте, и црно вино, а помало и бохемство, — али је она увек остала Mme Rakits, особа узвишена над тим стварима, лепа као сан и отмена као нека кнегиња која зна своје место, своју улогу и своје дужности. Те нерве и ту présence d'esprit она је свакако наследила од свога оца Љ. Ковачевића, који је 1912, када је изгубио свога идеалног сина јединца, Владету Ковачевића, дипломату и резервног официра, који је пао при ослобођењу Старе Србије, ишао за његовим ковчегом тихо, замишљено, али тако прибрано, да му се свет чудио, и који је при Владетиној сахрани, над самим отвореним гробом тога дивног сина, узео реч и пред запрепашћеним светом рекао: „Сине, пет стотина година српски народ је чекао тренутак да се освети Косово, и дочекао га је. Ти си пао у рату за ту свету ствар и ја сам поносит што сам као отац данас у стању да те свесно и са поносом жртвујем идеалу за који сам и сам живео. Сине мој, иди и реци Цару Лазару, Милошу Обилићу и свима косовским јунацима да је Косово осveћено, однеси им глас наше радости и буди им весник једног бољег доба за цело Српство!"... Свет је око њега плакао у глас; људи су једни друге грлили и питали да ли су и они бледи као њихови саговорници; многи су деценијама памтили тај сублимни тренутак и са дивљењем говорили да је то био *најузбудљивији* тренутак који су имали у животу, иначе пуном и врло великих узбуђења...

Тој великој раси је припадала Гђа Ракић и она је била достојна животна сапутница великог песника и дипломате М. Ракића. А у каквим су све ситуацијама он и она умели да се снађу, ево примера. Милан Ракић је био наш посланик у Риму у доба кад су односи између Југославије и Италије били врло затегнути и управо тешки. То ипак пару Ракић није сметало да у дипломатском кору Рима и у високом римском друштву буду врло познате, драге и тражене личности. Позивани су на све стране, а држали су и сами отворену кућу. Мусолинију је било криво што Југославија има у Риму једног тако омиљеног човека и што је, већ због дипломатског кора и високог италијанског друштва, морао да М. Ракића третира као једног грандсењера са којим није могао

да се поиграва. Једне вечери, он је ипак изгледа дозволио да се хучне фашистичке демонстрације упуте пред наше посланство да би задао мало страха Гђи и Г. Ракић. Демонстранти су дошли пред Palazzo Borghese, у коме се налазило наше посланство, па су почели са говорима, дерњавом, претњама и демолирањем уличних постројења, бацањем камења на прозоре итд., — што је све почело да личи на *опсаду*. Али са једном ствари није рачунао *Duce*, а то је била ова околност: Гђа Ракић је баш тога дана и у то време када се све ово одигравало, дала један the-dansant и она је имала код себе преко 500 гостију већ око 6 часова, а рачунало се да ће око 7 1/2 њихов број прећи 700 лица... Palazzo Borghese је, као што се зна, једна огромна историјска грађевина, коју је зидао папа Павле V Borghese за своје непоте... Наше посланство је заузимало лево крило историјске палате, стан који је некада припадао кнегињи Паулини Боргезе, лепој Наполеоновој сестри. То је један сјајан „апартман" који може за време некога бала или пријема да прогута и преко 1000 особа, па да се ипак свет не „гуши". Југославија је узела у закуп тај апартман заједно са његовим историјским намештајем, сликама и ћилимовима, који су у њему распоређени онако како је то све стајало и у доба лепе и луде Паулине... *Њен стан* је „оквир" у коме Гђа и Г. Ракић дају свој чај са игранком, о коме причамо. Оквир је заиста сјајан, а сјајан је и свет који ту игра, који разговара или у једној дворани заузима тридесетак столова за покер. Домаћица је савршена, домаћин такође. Али споља, са трга одјекују повици, чују се претње, погрде, туче између демонстраната и шофера у свим могућим ливрејама и са колима свих могућих марака...

На дипломатске пријеме обично прво дођу жене и млађи свет, а министри и амбасадори, заузети послом, стижу касније. Па ипак, код Гђе Ракић су већ све амбасадорке, скоро све високо римско племство, папски нунције, као и маса другог света од ранга. А пошто је прошло 6 и пошто демонстрације узимају све опаснији обим, многе су жене узбуђене, као и многи мушки гости. Са свих страна телефонирају, очеви, мужеви, браћа, љубавници и пријатељи да питају да ли је та и та госпођа још ту и да ли је *изван опасности*, а и многе даме телефонирају на све стране, тврдећи да фашистичке крваве луде могу сваког тенутка продрети у палату југословенског посланства и силовати жене, а масакрирати дипломатски кор, цвет италијанског друштва, и томе слично. Око 8 ситуација је управо неиздржљива: Хистерија споља, хистерија изнутра, али је Гђа Ракић мирна и достојанствена, а Г. Ракић је хладан као камен: Он шета међу званицама, наређује да се гости служе, седа за клавир и свира, устаје да води

неке даме у страну да их умири, прилази столовима за коцку и хладнокрвно кибицује, прави досетке, упућује комплименте — али његово лице казује да он није крив за оно што се догађа пред кућом и због чега нико у њу не може да уђе, а — што је најгоре! — не може нико ни да изиђе... Сав тај опсађени свет почиње да негодује, да грди, да критикује фашистичку намештену „свињарију", тврдећи да ове демонстрације нису спонтане, па да напада *режим*, не штедећи чак ни Дучеову личност, окривљујући га *лично* за овај *скандал*. Даје се и претпоставити да је из свих посланстава телефонирано Министарству Спољних Послова и у Palazzo Venezzia, где је Мусолини; али ко може да умири разјарену фашистичку руљу и ко коме може да јемчи да она не развали врата и не упадне да разјури ову игранку? „То ће бити страшан призор!" мисли свако за себе, и људи већ гледају коју ће даму бранити, а даме већ мисле како ће изгледати кад насрне маса, те многе скривају накит у чарапе и заборављају на своје достојанство. У тој атмосфери музике за игру, флерта, страха, гнева и срамоте пред странцима, многи Италијани већ не бирају речи о својој земљи, изражавајући мисао странаца, који се уздржавају да говоре, али који стежу зубе и у себи мисле најгоре о Италији, а најбоље о сиротој Гђи Ракић и о Г. Ракићу, који је савршен домаћин и неустрашив господин: Они се праве као да ништа и не примећују — Најзад долази до ужасног тренутка: Дошле су трупе и оне кундачки растерују демонстранте, пошто Мусолини нема другог начина да рашчисти трг пред Palazzo Borghese, те се тако фашисти добро бију међу собом. „Аранжман" је тако пропао: Прво зато што се није предвидело да ће демонстрације коинцидирати са тако сјајним пријемом у југословенском посланству, а друго зато што су напуђдани демонстранти недисциплиновани, а и збуњени: Они су мислили да ће их полиција само *pro forma* јурити, а полиција има формални налог да после пуцања у ваздух пуца и у месо и да *бије* и да, conte que conte, растера свакога ко се противи. Зато међу демонстрантима има не само добро ребнутих и излеманих, него и *рањених*, а ни полицајци нису без личног ризика вршили своју дужност, иако су и једни и други дејствовали по налогу исте власти, само су једни фунгирали као *орїани їаршије*, а други као *орїани државе*, и држава је надвладала партију, — што није било ни мало јасно великим ентузијастима за партију. Управо, *што је било оно што је било комично*: Партија је дошла у опречност са самом собом, — како онда веровати у *Partito?!?!*...

Кад су те *драматичне сцене* биле завршене, онда је свет могао да иде, а могао је и да долази. Гђа и Г. Ракић су без и једне алузије на оно што се догодило, дочекивали нове госте,

врло радознале уосталом, кућа је остала и даље пуна и Гђа и Г. Ракић су примали честитања, извињења, сажаљења и дивљења, а нова послужења су оживела разговоре и игранку, тако да се играло до поноћи...

Ракић је пензионисан нагло и незаслужено. Према причању које је дошло до мене, то се десило овако. У Риму се појавио као приватна личност Др Момчило Нинчић. Зна се да је Нинчић за време свога министровања имао велику амбицију да реши „јадрански проблем". Нинчић је био са оном његовом носином, његовим великим, плавим очима и његовим нешто „га-га" манирима једна врло импозантна личност. Он је у себи садржавао особине једног професора и једног мондена, једног економисте и једног политичког филозофа, једног дворанина и једног скроз модерног, скоро американизованог човека. Син напредњака Арона Нинчића, Вршчанина, министарско дете, он се два пута женио политички: Прво је узео кћер Милана Пироћанца, обер-напредњака, а затим се развео са њом и узео Спомену, кћер радикала Раше Милошевића, што је имало да утврди његово радикалство и његово дефинитивно кидање са напредњаштвом. Његов успон је од тога тренутка био обезбеђен. Он кида са редакцијом „Политике", чији је био члан и улази у Парламент. На Скерлићевом погребу он говори у име Радикалне Странке. Кроз Албанију, он јаше уз Пашића, који на коњу у 70 години изгледа као див. На Крфу улази у Министарство. У Београду постаје убрзо министар финансија. Супротно старим министрима, он носи жирадо, жуте ципеле, бело одело. Супротно тим министрима старе школе, који су имали своје срезове (и округе!), он важи као човек који нема свој срез, али је потребан Странци као Регентов интимус, пријатељ и саветник, а уз то и као економски стручњак, професор економије. Али он напушта Универзитет и науку и баца се искључиво на државне послове. Он служи као човек кога Краљ убацује у Министарство Спољних Послова да одатле истисне Пашића. Ступа у масонерију и издаје *Нови Живот*. Ради у Министарству Спољних Послова за тројицу, и то озбиљно, методски, систематски, професорски. Студира досијее, даје велике експозеје у Скупштини, оживљује пропаганду, утврђује се на међународноме плану, користећи (врло лудо уосталом) Малу Антанту, и постаје претседник Скупштине Лиге Народа, — највећа част коју је у оном историјском тренутку могао да прибави себи и својој земљи. Сем тога, Нинчић уме и са домаћом и са страном штампом, а пише и сâм, и то неуморно, својим нешто клинастим, али правилним и уравнотеженим рукописом који човек може да позна и на 3 метра раздаљине. Да одржи своју

личну кондицију, он изјутра игра тенис, а увече излази и шета (више пута сам га пратио на тим шетњама, за време којих ми је он давао упутства и сугестије за писање у „Самоуправи", али је по некад и ћутао за време тих шетњи, жалећи се на „велики умор"). Године 1925. Нинчић је био једна у Европи општепозната личност, *име и појам*. Он је имао једно хладно, безизразно лице блазираног човека и неке тикове: Мрдао је вратом, — истежући га на језовит начин из увек тврде, беле крагне, — и вртио је стопалама врло нервозно, — али је то лице ипак имало неку врло занимљиву маску, која је карикатуристе чикала и која је Драгану Стојановићу инспирисала десетак врло духовитих и врло срећно решених цртежа, познатих широм Југославије. Принц Ђорђе је Нинчића ужасно мрзио и називао га „тапир", Краљ је у њега имао велико поверење. Пашић га није лако подносио, али се у Радикалној Странци говорило шапатом и с респектом: Он је главна веза с Двором; Краљ неће да проба ни нове чизме док га не пита, јер полаже на његов *укус*; он је за њега arbiter elegantorum. Можда је, — ко би то најзад знао,— Нинчић умео да удеси Краљу и на други начин, а извесно је да је он јако допринео да се повећа апанажа, те је тако био човек који је знао да води рачуна о свему и да задовољи све услове. У Странци није био ни вољен, ни омрзнут, изван странке такође. Пребацивано му је цинцарско порекло (изгледа неоправдано) и цицијашлук (сасвим оправдано; кад је плаћао хонораре за чланке у „Времену", стављао је на нос велики и тешки „цвикер", та су стакла била у дебелом оквиру од корњаче, па повезана масивним златним „мостом", и лично мерио дужину чланка концем или неким лењирима, па плаћао по дужини или квадратури, у недоумици које је мерило боље за кућу); пребацивано му је и богатство; али је тај човек својим хладним, час професорским, час стручњачким а час опет монденским држањем, умео да одбије од себе све нападе, све мржње и све конкуренције. И тако је министровао, радећи као црнац и верујући да ће решити италијанско-југословенски спор. (Мора се ипак признати да је он револуционарно преуредио Министарство Иностраних Дела, да га је организовао, обновио људима и да је он био у ствари оснивач сервиса који је доцније послужио Маринковићу и Стојадиновићу; он је то Министарство уселио у *Жуту Кућу*, ремеблирао га и променио читаву посланичку гарнитуру на страни). Укратко, Нинчић је био једна *величина*; а што је најглавније, био је не само експедитиван, него и јасан у ономе што хоће и отворен, искрен. *Код њега лаганья није било*. Кад год је у Странци било неке смутње, ја сам ишао да га питам где је *чвор*, шта је истина, шта лаж, шта срж, шта измишљотина. Наши су раз-

говори били бритки и кратки. Имајући поверење у мене, он би ми рекао: Ово је истина, али се мора крити; ово је лаж, то је измислио Шуменковић (La bête noire, кога је звао „Ика Јегуља"); ово је безначајно и може да уђе само у faits divers, а ово је битно, и на томе треба јашити и стално понављати свету; ово је Лаза Марковић исконструисао за опсенити простоту, а ово је мисао Бурова, бугарског министра спољних послова, који је једна бугарска калаштура; ово не конвенира Г. Пашићу, али то је Краљева жеља, а на ово одговорите да ће много воде протећи Савом и Дунавом док се оствари та жеља... Нинчић је често остављао утисак човека замишљена, отсутна; кад му прићете, он вас гледа као убицу или непознатог, али му после лице пређе неки осмех као талас и он вам говори прецизно, одређено, сјајно; зато је било задовољство са њим радити...

Нинчић је, као што се зна, водио Пашића у Рим, код Мусолинија и Папе (на Св. Саву 1925) и он је веровао да се с Мусолинијем може радити. Кад је Мусолини са Зогуом закључио *Тирански Пакт*, Нинчић је отступио, давши за Југославију и Европу изјаву да је *лично разочаран*, — читај: *преварен*, — што је био један елегантан гест, запажен у целој Европи. Шта је после свега тога навело тога човека да приватно оде у Рим и да приватно разговара са Мусолинијем — *не знам*. Не сећам се управо ни кад је тачно то било, ни шта је била основна ствар у њиховом разговору — заборавио сам. У главном, Ракић је тада био посланик у Риму а односи Београд—Рим затегнути. Нинчић је рекао Ракићу о чему је говорио са Мусолинијем и шта му је овај казао. Ракић је био *изненађен*. Нинчић је изјавио: „Ја идем у Београд, и ја ћу то одмах рећи Краљу, ти не би морао да јављаш ништа." Ракић се преварио и није известио Краља, управо Министарство, ни о томе саопштењу, ни да је Нинчић у Риму, ни да је био код Дучеа, нити да носи важне поруке. Изгледа да Краљ није примио те поруке ни симпатично ни радо, а изгледа као да му ни Нинчићева самовласна иницијатива није била пријатна. Љут на то све, он је наредио да се Ракић одмах стави у пензију, — једна брутална мера, која дај Боже да није имала и неку преисторију, односно да није била разултат неке ранije интриге. Вест о томе је пала у Рим као бомба. Ракић који је био у пуној интелектуалној снази, који је лојално и сјајно служио, био је жртвован за минут. Али сад се десило једно ново чудо: Мусолини му је приредио такав опроштајни пријем, какав није давао ни амбасадорима кад пођу, јер је хтео да жртви Краља Александра укаже изузетне почасти...

Гђа и Г. Ракић су се ускоро нашли у Београду, и то, по свим изгледима, без великих сретстава и могућности да живе

најудобније. Ракић се бацио на седељке, на црно вино, на сналажење у једној средини која му је била потпуно непозната, desoeuvré и са отегнутом маском очајника, ћутљивог човека, увређеног и разочараног, па је убрзо и *умро*...

20. јул 1953.

*

Песник Милан Ракић је био посланик Југославије у Риму кад је тамо по налогу Краља Александра дошао др Момчило Нинчић да разговара са Мусолинијем. Нинчић је тај разговор записао и рукопис дао Ракићу да га достави Београду, јер је он путовао за Француску, где је због болести дуже остао. Ракић овај разговор није доставио Београду.

Кад је Нинчић дошао у Југославију, он је био запитан је ли био у Риму и је ли видео Мусолинија. Он је Краљу рекао да јесте и да је тај разговор написмено дао Ракићу да га овај достави строго поверљиво Београду. Краљ је после тога одмах наредио да се Ракић пензионише. Ракић је после тога дошао у Београд и из њему блиских кругова је пуштана верзија да га је Краљ наредио пензионисати што није известио Министарство о пролазу Нинчићевом кроз Рим и о томе да је имао сусрет са Мусолинијем. Необавештени свет је силно замерао Краљу ово пензионисање, приписујући га његовој владарској самовољи и неинтелигентности. Обавештени су сматрали да су Ракић и Нинчић *заједно* били криви, јер је Нинчић требало или да одмах извести Београд да је његов реферат код Ракића и јер Ракић никако *није смео* да тај реферат задржи. Чак неки мисле да је Мусолини са Нинчићем разговарао и о потреби побољшања односа на Јадрану, те тврде да би до тога и дошло да Ракић није био одвећ лежеран.

„Не знајући шта се догађа и мислећи да Краљ прелази и преко измене мисли Нинчић — Мусолини, одбијајући споразум, Мусолини је решио да се Краљ Александар убије!" — *што је мишљење неких људи*, који додају: Нинчић и Ракић су тако допринели његовој погибији.*

Приредили
Владимир Шовљански и *Стојан Трећаков*

---

* Запис и белешка М. Ј. Стоимировића о Милану Ракићу налазе се у Рукописном одељењу Матице српске, Инв. бр. М 13.400. Белешку, испод звездице, Стоимировић није датирао.

ЗАПИСИ ПРОГНАНИКА

Здравко Крстановић, *Пјесме на друму*, БИГЗ, Београд 1994

Шта преостаје човеку кога сурова машинерија историје ломи на парампарчад, шта му ваља чинити (или не чинити) да надживи свеколика искушења која угрожавају његов иметак, његове ближње, голи живот, па и саму душу? Одавно нас је Виктор Франкл упозорио на то да човеков „вапај за смислом" може бити од пресудне важности за очување одбрамбених снага угроженог бића, тако да је терапија речју, говором, визијама смисла неопходан чинилац аутентичног живота. Какве доприносе у том погледу може давати поезија и је ли она, уопште, облик логотерапије помоћу које се свет и мучна свакодневица могу хуманизовати до мере која ће се чинити бар подношљивом, ако не и сасвим пожељном?

Ова и слична питања морају се, без сумње, поставити при сусрету са нежним лирским ткањима Здравка Крстановића: књига *Пјесме на друму* настала је управо као поезија човека који не може да избегне мучнину историје, страхоту прогона, трауму напуштених домова и тегобу потраге за новим животним простором. Отуда ова књига представља поновну актуелизацију по српски народ пресудно важне и неизбежне теме сеоба. Ово су, збиља, песме са друма, песме о једном новом егзодусу коме су народи на овом пакленом делу Балкана изнова изложени. Оно што у тим песмама особито плени јесте чињеница да несрећа није савладала и понизила поезију. Напротив, истински песник Здравко Крстановић своју појединачну судбину, па и судбину колектива, народа коме припада, није конкретизовао до размера грубе емпиријске чињенице лишене могућности превазилажења сопствене појединачности. Напротив, песникова лирска визија, потакнута конкретном несрећом читавог колективитета, досеже до универзалних размера у оквиру којих се појављују само мотиви од шире поетске, па и опште хуманистичке важности, мотиви очишћени од грубог реалитета и уведени у далекосежни простор важења. Отуда читалац ове поезије и не мора улазити у политичке и идеолошке размирице које су изазвале потресне догађаје, али он просто мора реаговати на чисто људску ситуацију о којој ове песме извештавају. Два су разлога због којих

он то мора да учини. Једна се тиче нечега што не мора бити повезано са убеђивачком стратегијом саме поезије већ је у вези са претпостављеном потребом за хуманизованом стварношћу, одређеној по људској мери а по захтевима истине, правде и лепоте. Довољно је међутим, само мало да се продрмају темељи човека и друштва, па да мера хуманистичког идеала почне приметно смањивати свој удео у реалитету, па се чак и сасвим губити. Ако и претпоставимо да љубитељ поезије по правилу ову меру чува, можда чак више од било кога другог, не можемо ипак бити сигурни да ће хуманистички потенцијал неког песничког дела бити довољан да изазове позитивну реакцију читаоца. Отуда је нужан још један, пресудно важан чинилац, а то је успелост самог песничког остварења. Другим речима, животна чињеница позитивно вреднована у оквиру хуманистичке слике света добиће праву потврду само уз услов адекватног аксиолошког статуса песничке чињенице: добра поезија, наиме, потврђује важност живота о коме извештава, а лоша поезија ту важност, ако и не пориче а оно бар одлаже за неку неизвесну будућност.

Најбољим својим местима *Пјесме на друму* успевају да потврде универзалну важност искуства о коме извештавају. Те песме, штавише, своју ефектност исказују и у читањима која сасвим апстрахују њихову историјску и политичку позадину: песме су саме по себи потресно људско сведочанство, оне певају о човековој несрећној судбини, па се изразито политичко обележје нужно губи из првог плана читалачког доживљаја. Примера ради, изврсна песма *Проїнаник, у сну хода својим їрадом* стишаном лирском нарацијом презентује ситуацију која се доживљава са фином поетском вишезначношћу и која може, али не мора, укључивати политичку актуелност ових наших повесних и географских простора. Ситуација поетског субјекта може бити схваћена као специфично политичка траума али и као трауматично искуство у најширем смислу речи, док је фантазмагорични повратак у град засенчен патином ноћног бивања и демонске претње: „однекуд, под земљом, / жамор. / помишљам: / нико ме / не дирну, / не рече ружну ријеч. / а како је и могао: / не сретох никог. / све вријеме / ходао сам кроз пустињу." Истина, трауматично историјско исксутво обелодањује се, онако испотиха, на много места у књизи. Егзистенцијална ситуација прогнаника, поменутог и у више наслова ове збирке (*Проїнаникова їјесма, Проїнаник, у сну хода својим їрадом, Проїнаници, Јесења, избјеїличка*), обележена је потресним догађајем напуштања изворног амбијента и покушаја заснивања другог, при чему се тај преображај често доживљава као облик умирања. Та чињеница, неоспорно, прибавља додатну уверљивост говорном лицу: „Говорим из леша, не могу лагати", каже се у песми *Даљина*, па таквом говору из крајњег егзистенцијалног минимума, говору лишеном сваке калкулације и стилске кићености, читалац не може да не поверује. Све што се субјекту збива, звиба се као у некој фантазмагорији, у некаквом

историјском бунилу и трауматичној измаглици који се не дају рационално разлагати ни аналитички представљати. Опстанак се, тада, приказује као својеврсно чудо, као дар трансценденције који фасцинира и самога преживелога: „живи смо, послије свега. / дишемо — дубоко — посмртно. / и / као да се радујемо" (*Поподне у новом стану*).

Судбина прогнаника је једна од најтежих које човека могу погодити. Посведочили су то, сваки на свој начин, и песници Овидије, Данте, Вијон, маркиз Де Сад, Бајрон, Рембо, Брехт, Нан, Мандељштам, Џојс, Паунд... Сваки прогнаник има своју, специфичну причу и свако је прогнаник на свој начин. У *Прогнаниковој пјесми* Крстановић изнова указује на фантазмагоричност збивања, на несхватљиву постојаност и трпељивост („као да се другом збива / подносимо — ово"), а одмах потом указује и на присност са изгубљеним домом предатим у руке ко зна каквих људи („ништа се није десило. / а десило се све! / други су укућани / у нашим кућама. / зидови, њима празни, / прхки од успомена, / за нас су недоступни, / заувијек."); само у имагинацији враћа се субјекат у тај свет заувек изгубљен, заувек испражњен од драгоцених успомена, јер у сопственој кући можеш бити само имагинарни гост („тумарамо / својим бившим животима. / али, и у сну — као гости. / и у сну, Господе, и у сну"). Прогнаници су, заправо, бића расцепљена између принудног, нежељеног „овде" и немогућег, жељеног „тамо", они „два срца имају. / једно им куца овдје, друго тамо. / јако туку: / божија хоће да отворе врата" (*Прогнаници*).

Лирске крхотине Здравка Крстановића призивају једна другу на крајње присан и занимљив начин. Веома често оне изгледају тако шкрто обликоване да им ефектност значења прибављају тек погдекоја, вешто убачена реч или минимална фраза. Кад у *Стиховима о јежу* затекнемо крајње једноставну, наизглед обичну слику јежа („кад поодмакне ноћ / шушка у врту / иде / својим путем / радује ме / тај створ / коме нема прилаза"), онда нам се та слика може учинити доста неизразитом и значењски не претерано богатом. Али кад ту слику уведемо у причу о прогнанику, онда нам се она најједном отвара као симболичка пројекција читавог народа изложеног притисцима и прогонима: у том контексту израз „иде својим путем" добија (или, тачније, може да добије — све зависи од читачеве одлуке) врло изразито политичко значење, а „створ коме нема прилаза" постаје метафоричка ознака за читав колективитет одлучан да изрази сопствени витализам и право на опстанак. Исто тако, у песми *Лобања, у шуми* жртва нељудског насиља („од тијела живу одвојише / главу. однесоше очи") постаје знак неког вишег, небеског поретка у коме само праведници имају своје место, а песник такву сугестију постиже изванредном поетском сликом: „сада, на пропланку, / божанска посуда у биљу; / лобања — чиста и гола. / кад мине пљусак, разведри, / у њеној води љескају се / небеса." Вешти

потези лирске орнаментике очас преобразе лик који се читаоцу за тренутак учини чврст и непроменљив.

Но, све време док трају несреће којима је субјекат изложен, све време траје и чудновато, несхватљиво поверење у праведност која спасава овај свет, у светост која обасјава животе страдалника. Попут оне девојке која „већ изморена / животом / ... / рађа се / пред нашим зачуђеним / очима" (*Црква Св. пророка Илије у Бузети, на Банији*), тако поезија Здравка Крстановића чува веру у преображење као вечну наду у долазак свете присутности небеске правде. У песми *Дажд* наговештава се да однекуд одозго „свети дажд окупаће све: / рузмарин, мраве, мрце, / ружу, / катакомбе, давне љубавнике, / шуме четинара, / чете преуморних ратника. / нерођено још, / у коме / дише васељена!"; у *Позорју свитаца* спас долази однекуд изнутра, од светлости коју собом носе свици а који светле негде у нама („у сваком, несагледив, сја: / ми смо му дом"), а потом и међу речима које исказују овакву веру („ево: свјетлуца / као ружа / к сунцу / нагињемо се / тамо / одакле нам пада сјенка"). Нада прогника је, очигледно, неугасла и неугасива.

Збирка *Пјесме на друму* писана је крајње једноставним лирским изразом, уз актуелизацију облика кратког лирског записа, исповедне форме, лирске нарације и анегдоте. Све макроструктуре су, међутим, изразито обележене крхким, прозрачним вербалним ткањем које читаоца осваја на суптилан, ненаметљив начин. Снага лирске крхкости, тако уочљива и у ранијим Крстановићевим збиркама (понајвише у оним каснијим: у *Динамиту*, 1982, *Обрнутом мајстору*, 1984, *Дисању*, 1989 и у *Другим планинама*, 1989) потврдила је изнова своју стаменост и ефектност. Ако *Пјесме на друму* и нису најбоља песникова књига, јесте — уз прозу *Приче из Хада*, 1992 — свакако најпотреснија и најдирљивија: ове песме и јесу написане зато да би песник рекао и спасао душу своју. У временима великих историјских ломова, у временима када су на делу васељенски „зли волшебници", стаменошћу ове крхке лирске паучине можемо не само заштитити ово мало душе што нам је преостало већ и назрети неугасло, на обнову вазда спремно врело људскости у нама.

Иван НЕГРИШОРАЦ

НЕОЧЕКИВАНОСТ ХУМОРНЕ АПСТРАКЦИЈЕ

Драгослав Андрић, *Песме?*, „Рад", Београд 1994

Познати преводилац Драгослав Андрић аутор је и две збирке песама. После књиге *Из дневника* (1972), сада се јавља и књигом с провокативним насловом *Песме?*. Па како су провокативност и не-

конвенционалност одлике његовог деловања у нашој културној средини, ни нова збирка песама томе није изузетак. Занимљиво би, зато, било размотрити шта он очекује од поезије, односно на који начин поетички конципира *Песме?*. Одговор ће пружити прва песма, иницијални, структурно битан моменат сваке свесно обликоване и чврсто устројене целине, каква је и ова збирка. Андрић песму види као утамничење у рам који треба држати под контролом. Рам је, свакако, нека врста ограничења, мере која се поставља пред стваралачки процес. И затим, за њега је форма уметничке креације форма контроле: свест песника о неопходности чврстог склопа структурних равни текста, које би биле устројене према утврђеном поретку традиције и конвенције, ако под њима подразумевамо одређене представе о књижевности и њима примерене стваралачке поступке.

Следи став да песма поништава свог творца а апсолутизује читаоца. Једном створена, она постаје аутономна, укида чин писања а захтева чин читања, отвара се за један а затвара за други вид стварања. Драгослав Андрић не жели да прихвати конвенције, али и читаоцу оставља слободу избора — да конвенције прихвати или не, те да његово неконвенционално, или прецизније аконвенционално, песништво усвоји или одбаци. Једна од основних одлика модерног песништва је свест о песми, о њеним интерним законитостима и постојању у времену. Она постулира сферу бића унутар које се креће песник нашега времена. Наглашавање форме и протест против утврђеног поретка ближе Андрића авангардном крилу ововековне лирике. Свест о читаоцу, посебно о тачно одређеном типу читаоца, дефинитивно ову песму одређује као програмску, док наглашавање креативног читања припада корпусу постмодернистичких поетичких ставова који читање, писање и тумачење изједначавају у интегралан стваралачки чин.

Најзад, и хуморна завршница песме припада уобичајеном репертоару те стилске формације. Свест о плурализму идеја, наследнику једне свеобухватајуће логике која би објаснила свет, укида трагички и намеће комички хоризонт. Великих прелома више нема, али шта да се ради с великим понорима који тек тако не могу да ишчезну? Отуда и знак питања у наслову збирке. Семантички функционализован, интерпункцијски знак овде не представља питање већ упитаност. Не тренутност већ трајност, не акцију већ процес и стање. Креативну замишљеност која једнако релативизује поредак изван себе саме и своју унутрашњу закономерност. Разлагање сопствених начела, или релативност као општије начело бића. Сасвим у духу времена, логика свеобухватајућег релативизовања уместо свеобухватајуће логике која би објаснила свет. Збирка Драгослава Андрића оставља утисак необавезности и неконвенционалности, али њена лежерност успева да прокријумчари озбиљан програм. Ма колико његове песме биле неозбиљне, Драгослав Андрић је озби-

лан песник. Ништа није онако каквим се причињава. Очигледност је опсцена. Суштина заводи у тајну, а одгонетање тајне заводи и посвећује у креативан чин (читања).

Авангардност збирке очитује се не у очекиваном формалном експерименту већ у њеној аконвенционалној природи. То је, уосталом, разлика између обликотворног импулса неоавангардизма и смислотворног импулса постмодернизма. Потоњи развија телеолошки механизам (Иван Негришорац). Шта ради Драгослав Андрић? Он текст гради на негирању баштињених лирских поступака, укида не само строгу организацију строфе и риму већ и оне компоненте песме за које мислимо да без њих нема поезије — музику и слику, сводећи их на ритам разговорног језика и вокабулар, те употребу готово искључиво рефлексивног дискурса. Такво испитивање крајњих могућности лирике јесте и гранична ситуација писања. Одстрањивање традиционалне представе о лирици и усвајање екстремних облика модернистичких поетика депоетизације између креативног интелекта и самог језичког медијума не поставља никакве посреднике. Релативизовање конвенција у средиште интересовања поставља реч, гранајући око ње телеолошки механизам збирке. Реч је ентитет и идентитет, она ивица која дели ништавило од бића. Свест. Смисао.

Заснивајући их на речима, Драгослав Андрић своје стваралачке преокупације везује за поље простирања духа. Потискујући поље материје, он наглашава интелектуална и креативна жаришта бића. Узме ли се у обзир и поступак обликовања, може се тврдити да Андрић изоштрава рефлексивни дискурс до апстрактног, односно да из рефлексивне прелази у апстрактну поезију. Овај тип лирског израза није нарочито фреквентан у нашој рационалној, или како би казали старији критичари — церебралној, поезији. Један од ванредних и никад довољно прихваћених представника апстрактне лирике, нарочито у касним песмама, јесте Станислав Винавер. Крећући се унутар апстрактних категорија, он је настојао да чисту рефлексију обликује наглашено мелодијском фразом, остајући тако сасвим изван поља материје. Други пол његове поетике је хуморна поезија, постављена изван и насупрот првог, као његова обрнута пројекција. И један и други, пак, у подједнакој мери релативизују утврђене представе, укидају шаблоне у мишљењу, и излазе изван уобичајених оквира свести. Игра духа изведена до принципа стварања, али и до принципа постојања.

Ако овај аспект Винаверовог стваралаштва прихватимо као парадигматски образац апстрактне поезије, занимљиво би било пратити на који начин Драгослав Андрић усваја и модификује баштињену матрицу. Он здружује два поетичка пола унутар једног јединственог исказа, при чему хумор добија мање материјалних елемената а више мисаоних потенцијала него што би га имао по себи, док

апстраховања попримају димензију конкретности. Колико год се удаљава од непосредне реалности, његова полазна и повратна тачка увек је човек. Макрокосмос, мегалокосмос, његовог ума и духа. Његове суштине што је једина кадра да (у непрекидној запитаности, уместо свеобухватајуће логике која објашњава свет) устоличи свеобухватајућу логику релативизовања. Винавер се до краја бавио првим и последњим питањима. Померајући их у највишу сферу постојања и мишљења, он преводи и конкретне мотиве песме у област идеја, занимајући се за идеју као такву. Андрић, пак, усваја-
јући његову матрицу, врши замену теза. Он конкретизује апстрактно а оно што чини бит човека устоличава до начела бивања. Разлика није тек поетичка, већ припада и последицама које је мена духа времена узроковала у начину мишљења. Драгослав Андрић до краја припада постмодерни краја века, па се та одлика његове поезије мора прихватити и као њен квалитет.

На сличан се начин та разлика одразила и на реч, крајњу консеквенцу апстрактне лирике. Винавер је склон селекцији и кованој речи на музичком принципу. Простирући процес апстраховања и на раван употребе језика, он имплицитно поезији придаје патос узвишености, који, старински, не доводи у сумњу поверење у њен смисао. Драгослав Андрић је, у складу са ововековном депоетизацијом, склон неконвенционалнијем механизму. Дајући предност хуморној компоненти своје поетике, он компилује речи из свих нивоа језика, до неуобичајених значењских спрегова и хуморних додира лексема различитог порекла. И, насупрот чисто апстрактном Станиславу Винаверу, он наглашавањем хумора нагиње и карневалској мешавини жанрова и стилова (мешавини типичној и за актуелну формацију) па и елементима карневалске слике света. У Андрићевој се варијанти она помера ка пољу духа, свести. Речи која се из саме себе покреће и обнавља. Дакле, комбиновање апстракције и карневалско-хуморне књижевности, које својим несвакидашњим укрштајима уме да расклопи оквире свести и међе светова. Понајвише конвенције и утврђене представе, отварајући, као што је Драгослав Андрић увек и чинио, нове стваралачке могућности.

Мане ове књиге, као и обично, не треба тражити даље од њене концепције. Изоштравање депоетизујуће апстракције понегде је потиснуло лирску бит текста. Понекад је рефлексивни дискурс у чистом облику, амузикалан и апиктуралан, исувише дискурзиван да би био лирски. Но, ограничења поетичког концепта нису ограничила целину збирке. *Песме?*, Драгослава Андрића, не само реткошћу у нашој књижевности, пажње су вредан стваралачки пројекат и једна од занимљивијих песничких књига протекле сезоне.

Душица ПОТИЋ

ЈЕРЕТИЧКА МИСАО У ЛИРСКОМ ФРАКУ

Неделько Радловић, *Кажњена земља*, „Рад", Београд 1994

У афористичком одељку савремене српске сатиричне сцене Недељко Радловић (1946, Наково код Кикинде) заузима посебно место, међутим, ту посебност не карактерише повлашћеност с којом „располажу" поједини сатиричари, већ чињеница да су о Радловићевим афоризмима написана бројна мишљења, и то углавном позитивна, из пера: Мирослава Егерића, Милована Витезовића, Ибрахима Кајана, Виктора Жмегача, Рашка Димитријевића, Предрага Матвејевића, Жарка Петана, Рајка Петрова Нога, Чеде Кисића, Шандора Богданфија, Љупча Смиљановског, Богдана Новака, Жељка Иванковића, Николе Китановића, Тоде Чолака, Јани Вирка, Раше Попова, Венка Андоновског, Јована Ћирилова, Миленка Михаљчића, Драгомира Брајковића (који је и приређивач изабраних афоризама Недељка Радловића под насловом *Ишли су њухом за духом*, "Стражилово", Нови Сад 1991) и Радивоја Шајтинца. У текстовима наведених аутора Недељко Радловић је означен као важан аутор сатиричне књижевности, а његови афоризми као незаобилазна деоница те исте књижевности, обликоване храброшћу да се у крајњушној форми провокативног текста досегне, углавном недосегнути, апсолут језгровитости, али и остварење оног филигранског слоја лирике који тој језгровитости, у функцији сажимања критичке мисли, обезбеђује посебан квалитет. И управо специфична тежина тог квалитета Радловићевих афоризама у дослуху је са Лаубовим поређењем афоризама са настајањем скулптуре, са оном процедуром настајања у којој неприкосновено влада закон елиминације непотребног, у језику, углавном „компромитујућег" и „субверзивног" материјала, ако се под компромитацијом и субверзијом језика разумеју терети који оштећују кичму и друге виталне функције језика. И пре него што се ишта каже о афоризмима из последње Радловићеве књиге *Кажњена земља*, ваља превентивно указати на његову склоност оној врсти афоризма који својом јеретичком фразом у лирском фраку инсистира на интелектуално уобличеној критици, која се неретко претвара у одломке тужних комедија Душана Ковачевића. Та склоност карактеристична је за оне сатиричаре који афоризам налазе у дубинама оне критичке мисли прецизно самерене на педантности самокритичке свети, и оне врсте конкретности коју у свету песничке маште гарантује апсолутна осећајност. Отуда, да поновимо, толико лирских тонова и рефлексија у Радловићевим, неретко и римованим, афоризмима.

У *Кажњеној земљи* Радловић је на предлошку историјских несигурности и свега онога што су његовој земљи у историјском, политичком и моралном смислу нанеле санкције уједињених државних супермена — настојао уобличити разобличености које харају

идеолошким и другим територијама по белом свету. На том плану он је искористио свађу велике Европе и мале Србије да би серијалом пецкавих приговора подсетио на аспекте некадашњег југословенског брака, у чијем је мраку Србија углавном остајала без својих богатстава за рачун „старих љубави из комшилука". На теми, која се ретко дешава сатиричарима, Радловић је зналачки спровео свој стратешки наум да сваког нагази по заслузи од „срећних народа који сами граде своју срећу" до „потрошње људи у Србији који до људи уопште не држе" и да при томе понови причу о Србима у којој су Срби Србима непријатељи, међу којима избори говоре више о бирачима него о изабранима, међу којима се мањкови демократије надокнађују вишковима закона. У неком преносном значењу Радловићеви афоризми могу се читати и као прича о хиперинфлацији свих сегмената једне државе, чак и њених географских ширина и дужина на којима је разапета кожа њене територије. На моменте, неком локалистичком вокацијом Радловић „упада" у (не)потребне вирове неважних слабости и понављања, које је зналачки прежвакао, али који читаоца задржавају у књизи, а односе се на обнове духовитости о вуку и стаду. Наравно, и у тим „обновама" Радловић је уврнуо по коју „цаку", чији светлећи материјал личи на једну сијалицу упаљену на плафону огромне фискултурне хале, која онеспокојава њен мрак, и светли толико колико је потребно да се укине „апсолутизам" мрака.

Један од сегмената Радловићеве *Кажњене земље* утемељен је неком врстом библијске опомене и посвећен је патријарху Павлу („Бог би им помогао / али је / видео / да нема / коме"). То су опомене памети и народу, углавном оним вредностима без којих ни мудрост не стиже на циљ, без обзира, на количину опроста, односно „олакшавајућих околности". У истом сегменту књиге Радловић је лоцирао и своја неизбежна промишљања ината и власти, главе и рамена. У међуредовима истог сегмента су и афоризми о писцу, али и о скрибоману, врхунске досетке о (не)равнодушности у којој је лакше изаћи на крај са Европом лаког морала него са Србијом тешке нарави. У једном моменту на ивицу јеретичког инцеста Радловић доводи метафору жене и државе да би на њеном примеру „дотукао" опште место моралних слабости.

Радловићева *Кажњена земља* богато илустрована карикатурама Васике Тенкеш усложњава у себи више сатиричних дискурса, тако да они, било појединачно, било кроз сечиво своје плуралности, рефлектују обиље јеретичких приговора свему оном што из утробе једног бића, овај пут кажњене земље, одређује њену спољашњост и њено лице. Неки други текстописац запазиће и нешто друго што је Радловић рекао, а што је овом читаоцу промакло док се читајући „одмарао" на страницама једне књиге.

Зоран М. МАНДИЋ

ДОПРИНОС ПРЕВОДИЛАЧКОЈ ВЕШТИНИ

Паусанија, *Опис Хеладе I—II*, Матица српска, Нови Сад 1994

У серији „Античка књижевност" Матице српске (уредник др Мирон Флашар) појавио се превод обимног Паусанијиног дела *Опис Хеладе*. Превела су га два добра познаваоца и класичних језика и класичне епохе, Љиљана Вулићевић (књиге I—V) и Зора Борђевић (књиге VI—X). Љиљана Вулићевић је написала и леп и информативан предговор о Паусанији и његовом делу, а Зора Борђевић је саставила индекс који такође садржи и обавештења о неким мање познатим личностима, споменицима и појмовима. Историјски, митолошки и просопографски коментар су написали преводиоци, а аутор археолошких бележака је Александрина Цермановић-Кузмановић. Тексту превода су додате прегледне географске карте, 5 у првој књизи (Атина и Мегарида, Арголида, Лаконија и Месенија) и 4 у другој (Елида, Ахаја, Аркадија и Фокида — Беотија), неколико планова (агора у Атини, план Делфа, Коринта и Олимпије) и неколико фотографија споменика који су и данас сачувани.

Паусанијина *Периегеза* је настала у II веку наше ере, између 160. и 180. године, како је утврђено на основу неких података у самом делу. О личности писца је мало познато, оно што се зна није непосредно дато као податак већ се индиректно закључује из текста дела. Оно што је поуздано, то је да је он писац римске епохе; свет у коме је живео био је римски свет и то времена које ће се касније назвати „златним веком" у римској историји. У земљи и на границама је мир, а последица тога је просперитет у огромној држави и на огромном простору обухваћеном Римским царством, од Британије до северне Африке и од Атланског океана до Месопотамије. Дакле, време када је путовање у Грчку могло бити у моди и када је *Опис Хеладе* имао своју публику.

О намени и карактеру Паусанијиног *Описа Хеладе* мишљења су данас у науци подељена. Обично се сматра једном врстом водича по Грчкој. Дело свакако садржи више информација но што би се очекивало у једном водичу, намењеном било Римљанима заинтересованим за грчки свет или Грцима који треба да упознају своје споменике и историју. Опис је ограничен на земље у којима је био сачуван највећи број културних и историјски значајних споменика (Атина и Атика, Елида са Олимпијом, Фокида са Делфима, Коринт) или оне које су у прошлости имале водећу улогу (Лаконија и Месенија, Аркадија и Ахаја, Беотија). У областима у којима нема много споменика предност је дата историјским обавештењима. Она на пример у поглављу о Месенији заузимају четири петине текста; о Елиди се говори у два поглавља, од којих је једно посвећено Олимпији, друго историји Елиде. У историјским екскурсима, који

дају податке углавном из времена када су грчке државе биле слободне или из хеленистичке епохе, Паусанија иде и ван области које описује (малоазијска обала, која је такође била насељена Грцима). Историја, међутим, нигде није примарни циљ; историјска обавештења су ипак у служби описа споменика.

У Паусанијином делу има археологије, историје и историје уметности, географије и митологије, као и парадоксографије, па је отуда и вишеструка његова вредност. Ипак, у основи оно остаје опис земаља и споменика. Многи од споменика нису сачувани, некада значајни градови су опустели, статуе нестале, па је Паусанијино дело, писано углавном на основу аутопсије, једино сведочанство о њима; има и споменика који су делимично сачувани или сачувани у темељима; Паусанијин текст је ту да пружи обавештења о њиховој намени и функцији. Најзад, има сачуваних споменика, као на пример натписа, који омогућују да се провере Паусанијина сведочанства и да се оцени вредност његових запажања.

Најважнија питања о Паусанији и његовом делу Љ. Вулићевић је расправила у информативном и прегледном *Предговору*. Знак питања код већег броја поднаслова: *Ко је Паусанија? Да ли је писац желео да напише само водич? Да ли је писац завршио „Опис Хеладе"?* и *Коме је дело било намењено?* — указује на многе нерешене проблеме; поднаслови где тог знака нема садрже обавештења о томе где се може рачунати са поузданим резултатима (*Паусанијин укус у уметности и његово антикварско интересовање, Паусанијин метод описивања и веродостојност његових извештаја, Паусанијини литерарни извори обавештења, Паусанијин стил, Мотивисаност писца за писање оваквог дела*). Уводно је и поглавље *О изданима Периегезе и њеном српском преводу*.

Превођење Паусанијина текста, са огромним бројем разноврсних података, са мноштвом и познатих и непознатих топонима, са славним и мање славним личностима, археолошким, историјским и митолошким подацима, свакако није био лак посао. Уз то и језик Паусаније није најбољи пример класичне прозе. Превођење је захтевало и добро познавање старогрчког и солидно класично образовање. Преводиоци су показали и једно и други и дали леп, читљив текст на српском. Њихове су дилеме, на које је скренута пажња у предговору, дилеме зналца који се колеба између две могућности, од којих свака има своје оправдање. Језичке особености једног писца није лако пренети читаоцу превода, већ стога што се мора водити рачуна о законима језика на који се преводи. Низ особености Паусанијина стила остају читаоцу непознати. Међутим, оно што се могло пренети на српски преводиоци су учинили. Употреба неких старинских израза и мање уобичајених речи даје да се наслуте извесне карактеристике Паусанијина језика, који је тежио ка извесној накићености азијанистичког стила. Задржавањем литоте у

неким случајевима („Суочивши се с народом не баш невичном ратовању") и честих парентеза ипак су наговештене неке одлике оригиналног стила.

Као основну тешкоћу преводиоци истичу транскрибовање античких имена на српски. У нашем правопису о томе постоје само општа правила, али и многа одступања у досадашњој употреби имена. Тако је сваки преводилац класичних дела суочен с тешкоћом да често сам одлучује о транскрипцији и властитих имена и назива. У овом преводу за основни принцип је узето да се оно што је уобичајено у нас не мења, па су на пр. задржали Едип, уместо Оидипод, како би се очекивало ако би се стриктно применило важеће правило преузимања грчких речи према завршном гласу основе. Међутим, уместо и у нас уобичајеног Ерос, прихваћен је облик Ерот, према основи која се лако да препознати у придеву *еротски*. Код мање познатих имена транскрибовани облик је усаглашен са правилом. Тако је на пример с правом прихваћен облик Агид и Набид, премда је у уџбеницима из грчке и римске историје преузет, супротно правилу, номинативни облик Агис и Набис. Код женских имена на дуго -о, међутим, остала је извесна недоследност. *Peitho* у I књизи преводилац задржава у оригиналном облику као *Пејто*, док га код имена *Ino* мења у *Ина* или *Ине*, што више одговара духу језика на који се преводи. У првом случају могао би се бранити и облик *Пеита*, који би омогућио да се препозна именица женског рода. Аналогије у досадашњем преузимању именица ове основе постоје: *Sapfo* је у нас преузето као *Сапфа* (М. Бурић, *Историја хеленске књижевности*), *Leto* је у српском *Лета*. Новина је то што се прави разлика у писању имена *Атина*: као назив града остала је *Атина*, а када је у питању богиња, узет је облик *Атена* који је по вокалу о коме се ради ближи старогрчком облику.То је избор преводиоца, који би се могао бранити практичним разлозима: већ по имену могло би се препознати да ли је у питању богиња или град назван по њој. Преводиоци нису случајно бирали облик имена у преводу, па се чини да би се већина предложених облика морала имати на уму код будућих превода класичних текстова. У то треба укључити и назив *Хелада* уместо уобичајеног *Грчка*.

Огроман је број података разне врсте у Паусанијином делу који захтевају коментар, па је питање обима који му треба дати тешко питање. Свакако се не може следити пример Фразера, који је крајем прошлог века, дакле пре великих археолошких ископавања у Грчкој, дао коментарисани превод Паусаније у 6 томова (*Pausanias' Description of Greece*, Лондон 1898). Већа грешка би ипак била лишити читаоца сваког обавештења о споменицима, модерним археолошким открићима, о мање познатим личностима или градовима. Објашњења уз текст у српском преводу дата су на више начина: прво, као посебан коментар, затим у самом тексту (превод појединих имена, битан за разумевање реченице, као на пример портик *Поики-*

ле (Сликани трем), *Сотер* (Спасилац) и сл., године појединих догађаја у маргини главног текста) и најзад и у индексу. У оваквој врсти дела, међутим, чини се да коментар никада није превише обиман. Овде му је дат разуман обим. Ако би га требало проширити, онда би у њега требало укључити податке о неким личностима и институцијама античке Грчке које су читаоцу без класичног образовања мање познате, напр. Пиндар, Темистокле, Набид, Атинска була, архонт, краљ, кабири и сл. Преводи појединих географских назива (Киноскефале: *Псећа глава* или *Долина муза* на карти) сигурно доприносе бољем разумевању текста. Ипак требало би, чини се, бар на картама, увек дати и оригинални назив уз превод у загради. Карте су јасне и прегледне.

Превод Паусанијина *Описа Хеладе* је леп допринос и упознавању са делима античке прозе и преводилачкој вештини. Добили смо на српском Паусанијин текст који је Шлиман имао у рукама када је кренуо у археолошко истраживање Микене: по њему је препознавао споменике које је открио.

Мирослава МИРКОВИЋ

РЕАЛИЗАМ И ФАНТАСТИКА ПРИПОВИЈЕДАЊА

Савремена грузијска приповетка, Рад", Београд 1995

Први пут на српском језику појавила се скромна збирка приповиједака из грузијске књижевности (у избору Вере Зоговић и преводу с руског језика Вере Зоговић и Ковиљке Тишме-Јанковић). Већ на први поглед, и радознали читалац и добар зналац књижевности лако ће закључити: ове приповијетке су „чудне" и „чудесне", тајновите и „недовршене", са много онога што је одлика „реалистичког" причања и ништа мање онога што је фантастично и фантазмагорично. Многи ће се, с разлогом, запитати, кад некако све „саберу" у себи: шта ми стварно знамо о Грузији и њеној пребогатој књижевности, може ли бити да овај избор буде право „откриће", зашто, и досад, ова књижевност није превођена с више „организованости", него мање или више „случајно" па и то захваљујући труду углавном „издвојених" преводилаца, а највише једном, истина великом поштоваоцу Грузије и њеног народа те, послије првих читања, на руском језику, „заљубљеника" у ту књижевност? А при томе ни Руставели, можда у њој највећи, чији је еп *Витез у тигровој кожи* преведен на српски, код нас није особито познат.

Ипак, неких наговештаја о Грузији, њеном „духу" и „необичности", с могућим аналогијама према нама, понегдје је било: запамћена је, заувијек, појава „грузијског филма", свијет зна њихове

шаховске мајсторе, посебно жене-шахисте, међу којима је дуго била и првакиња свијета, а Руси ће, послије нешто бољег упознавања народа са словенског југа, за „своје" Грузијце категорично рећи да су слични „нашим" Црногорцима...

Дакле, Грузија, с легендарним Кавказом, између Црног мора и Каспијског језера, као бедем и међа, као прва и најважнија линија одбране од најезда отоманских завојевача, с великим руским утицајем кроз вјекове, нарочито оним царским, с језицима: грузијским, абхаским, осетинским, ацарским, турским, јерменским и, особито, руским, али и са православљем које спаја, удружује с Русијом — таква Грузија, каква инспирација за легенде, честе буне и одабране побуњенике, које неки називају „бандитима" и „разбојницима", а други их сматрају херојима и бесмртницима! А земља и народ? Најчудесније природне љепоте, дуге и неистражене традиције, чудесни фолклор, незаборавно романтични догађаји, најдуговјечнији људи и најзанесенији младићи који се замислити могу, „историјски" проблем кметства и мучно рјешавање тог питања, с великим утицајем на односе међу „мањинама", међу људима, у породицама, на образовање и културу, на сав живот и на „филозофију живота" — каква је то инспирација за пјеснике и умјетнике, реалисте и сањаре!

И то што се зна — зна се од „других", углавном из историје борби за самосталност, укидања кметства, боравка разних изгнаника или радозналаца „тамо", на Кавказу (Грибоједов и Пушкин), „заштите" „декабриста" и симпатизера демократско-револуционарних идеја руских интелигената. И тзв. литерарна тематика коју су обрађивали Љермонтов и Толстој остављала је утисак нечега необичнога и непознатога.

Ни период „Совјетске Грузије" није нимало лак за књижевну обраду, а тек како је сада, кад је много тога у распадању или се већ увелико распало?!

На основу онога што садрже грузијске приповијетке у овом избору јасно је да грузијски писци добро познају историју и садашњост своје земље и свог народа. Али, покушајмо, „историјски", да им се „приближимо".

Књижевне историје и литерарне енциклопедије „објасниле" су грузијску књижевност: постоји фолклор као незаобилазна основа, зна се за најстарију књижевност („древну") већ од првог вијека, било је и романтизма, и реализма, као књижевних школа и праваца, и све повезано с другима, највише с Русима. Руси и Русија нијесу само „комплекс" него и подстрек, инспирација, узор и повод за стваралачки отпор. Тако ћемо стићи до савремених писаца чије су приповијетке у овој књизи. Они, важно је нагласити, већином припадници тзв. покрета шездесетих година ("шестидесјатники", није лако превести), окупљени око часописа *Цискари*, у много чему су јединствени по схватању књижевности и њене улоге у друштву. Сви су били млади или врло млади, неки су умрли са тридесетак

година или у доба праве зрелости, сви изузетно образовани, сви учени и сви везани за „почву", за тле, са кога нема узмицања. Ми знамо, на примјер, за Нодара Думбадзеа, класика савремене књижевности, а и он је умро пре неколико година, у најбољој стваралачкој снази.

А четрнаест приповиједака грузијских писаца, из овог „покрета" шездесетих година нашега тешкога вијека, да ли су довољно „репрезентативне", јесу ли „антологијске", за оно што се сматра вриједношћу умјетничком, карактеристичним односом према стварности свог доба, критичношћу према појавама у свом народу, неизмјерном богатству човјековог бића, сукобу добра и зла, вјере и безнађа, страха и наде који постоје како у човјеку, као појединцу, тако и у народу, као цјелини?

Тешко питање, с обзиром на наше укупно знање о грузијској књижевности и нужно скраћени избор приповиједака из неколико зборника и часописа, све на руском језику. У зборнику *Савремена грузијска приповиједака* (Москва, 1985) преведено је више од 40 приповиједака, а поезијом, прозом, публицистиком и критиком испуњен је књижевни зборник *Кавкасиони*, који је излазио годинама (1938—1989). Овдје се помињу публикације из којих је сачињен избор за ово издање.

Шта наше издање одабраних грузијских приповиједака, у основном, показује?

Прво, може се само пожалити што се ријетко преводи с оригинала — а зна се да сваки превод умањује вриједност изворника.

Даље, богатство и разноврсност садржајне, тематске и умјетничке стране грузијских приповиједака. Садржајно, то је све важније из тзв. обичног живота Грузије: породица, дјеца и родитељи, бербе грожђа (чувени „ртвели"), ћупови вина закопани у земљу „квеври", тугованке и успаванке... Теме су животна стварност која све прожима, односи међу људима, „везе" између државе, друштва, породице и појединаца, љубав и смрт, добро и зло који иду заједно — све велике теме на „малим", али ријетко добро одабраним примјерима, које умјетник „уздиже" до сугестивне увјерљивости и болног памћења... Јер, често се, у тим „причањима", мијешају сан и јава, оно што је било с оним што ће бити, прошло са садашњим, могуће с немогућим...

Је ли то „стољетни" Гудили Бережиани, у изванредној приповијеци *Незахвалан* Нодара Думбадзеа, заиста „неблагодаран" према животу и свему што је у тако дугом вијеку видио, доживио, знао и очекивао? Хвали ли или куне замршени и лијепи живот који га је учинио „свезнајућим", али и „поучним": да лијепо и „педагошки" разговара с дјечаком, хуморно га и пријекорно га опомене, због „ословљавања", и припреми се, сам, за пут с којег повратка нема. Све је у причању и сјећању некако „обично", а, ипак, чудновато — и тај крај, и тај дједа, и тај дечко, и она „захвалност" за љепоте

живота, и она туга што се тако, свјесно, одлази и нестаје. „Прича" се „тка" од констатације да је нешто такво какво јесте, па иде на „дијалог", који није само разговор него и „оцјена" односа, сагледавање човјека као одређене стварности, све до „захвалности" природи и мудрости, која личи на молитву...

Разабирајући крајњи смисао приче *Нисла* Отара Чеидзеа, читалац се пита: шта хоће ови људи, који долазе из државне „администрације", који су, већ, све узели забринутом домаћину? Хоће и оно најдраже: коња, којег он, ноћу, док сви спавају, изводи, милује га и разиграва — као да сам живи пуним животом онда кад то нико не зна и не види. Колико је ту префињене сатире и осуде суровог режима, а без плакатске патетике и примитивних запомагања. Прича је као пјесма у прози, у својој страшној стварности као нешто нестварно: и те ноћи јединог живота, „коњаник" у лету, радост живљења које траје вјечито, унутра...

Приповијетка *Њежна ирана орахова* Арчила Сулакауриј налик је на мали роман са свим оним што је у њој „садржина" и „форма": изненадни сусрет двојице људи, још изненаднији позив једном од њих да дође на свечаност, изненађења на свечаности, прича „уназад" како су се некад давно волјели на студијама гост и жена домаћинова, па „стварност" садашњице у којој се улизице, љигавци и свакојаки мизерни поклоници власти, ту, за трпезом, клањају и наздрављају „изузетном" посјетиоцу који је домаћина, и многе редом, удостојио своје пажње и њиховог понижења? Прича која је исповијест, приповиједање које је опис, сјећање које је болна успомена на поетичну младост и страшно зло јахања људи, лажног величања у празним здравицама. Приповијетка за најбољу антологију најљепших прича свих народа...

Од сличне су врсте, неке као у скици, а друге „разрађене" у опширније причање, и приповијетке Реваза Инанишвилија *Рӣвели, Пӣшце наде* и *Бака и унука*. Можда је у њима нешто више поетског него у приповијеткама које смо досад поменули, али се по свему види да припадају истој „страни свијета", јединственом поднебљу, одређеном народу. Ево примјера, најмањег и не најбољег: „Бака пребира пшеницу. Унука пегла хаљину", а иза тога животна прича бакина о свему шта је и како, кад, радила, сугестивно, са могућом жељом да све то, као поуку и дужност „пренесе" на унука, а затим, сад више не прича него слутња и очекивање мале унучице: „И ја ћу бити уз мужа, и заједно ћемо окопавати..." Прича и слућења, са обећањем, прожимају се, настављају, трају и... животу и раду краја нема...

А *Убили смо Мурију* Реза Чејшвилија? То и није прича, није „приповиједање", није опис — то је вапај, самртна туга, неизбрисиво сјећање. Убити старог пса, и како, колико пута пуцати у њега, промашити, видјети како пас Мурија чека и гледа, и шта „добија" од оних које је вјерно служио. Каква мука с обје стране!

Сисайура Нодара Цулејскирија, а „сисатура мурсиа" је на једном дијалекту успаванка, иако сва „реалистичка", више је бајка него „реална" приповијетка. Необична је прича о љубави млађих и нестанку заручника у рату, у „разилажењу", кад дјевојка остаје сама, па са дјететом као оживљеном љубављу, и, најзад, са смрћу тог дјетета, које она, мајка, не дâ да га сахране, како се то, од памтивијека, радило у њеном селу. Не! Она, та мајка, била је и као дјевојка чудна, „друкчија" од осталих у кући, сада је таква, још „гора" — она ће одгодити сахрану свог дјетета, мимо обичаја: однијеће га у шуму, чуваће га, пјеваће му, успављиваће га као да је живо, и оно — оживљује, од те страхотне мајчине успаванке. И сви се чуде, а читаоцу застаје дах — он све прати, као да „види" или „чује", може да се „изненади", али му није тако невјероватно како би, можда, изгледало: неизмјерна је мајчина љубав, кадра је све да учини, и мртвог синчића да оживи! Али, њене ријечи нијесу само „успаванка" — то је пјесма, шапутање са храбрењем, али и вјера, убијеђеност да се све може савладати и побиједити, па и сама смрт...

Потпуно је друкчија прича *Прекийело му* Реваза Мишвеладзеа. Приповиједање је једноставно, рекло би се чак репортерско: хоће човјек да узврати „гостопримство", да се похвали својим родним крајем, да покаже шта све има; и: шта се дешава? Нигдје ништа. Али, не одједанпут, него све „постепено": куд год се „домаћин" макне, свуда неред, мука, нешто што не треба видјети нити показати — разочарење и, на крају, бијес, кад огорчени човјек, коме ништа није испало како је очекивао, „распали" ногом отпозади представника власти који је сада, послије свега, нашао да и њега нешто „опомиње". Прича је ређање догађаја, као репортаже о боравку у једном мјесту, али је и иронија и сатира, могућа алегорија на „стање духа" и на представе — представе о родном крају...

Приповијетка *Тужни клован* Гурама Петриашвилија као да је из домена фантастике, а све изгледа „реално". Сви се, полудјели за некаквим коферима, утркују, траже их, хвале се њима, и тај клован је, у почетку, такав, само што је он, ипак, „циркусант", па се с њим смјењују могући и немогући догађаји, као у каквој игри, али поента је јасна: лудило узме људе, унакази их, али и томе има краја...

Ових неколико „подсјећања" на садржајно-тематске основе грузијских приповиједака (а сличне су им и оне које нијесу поменуте) свједоче да су их писали даровити стваоци једне необичне литературе. Вриједност и јесте у томе што је све „приповиједано" на „особен" начин, на начин својствен само тој врсти приповиједака. Она су и „документат" о животу, али и „фантастика" живљења. Јасан је у њима хумани циљ: волјети и поштовати живот, борити се за човјека, али не прећутати његове мане, па и наказност. На примјерима тзв. обичног човјека ови писци показују велико богатство личности, а у смјени озбиљности и специфичног, грузијског хумора „представљају" стварност као „компликовану", разноврсну, често и

као извор неизбјежних сукоба. Ови писци вјешто увлаче у своје приповиједање и читаоца: и он је „субјекат", и он је некако „унутра", њему се често писци и обраћају, он ишчекује крај, често је и сам у великој неизвјесности, као и јунаци прича. „Реалистичност" се састоји у томе што сваки од ових писаца познаје сваки детаљ из живота који помене, сваки однос који се успоставља, сваку мисао која „објективно" извире из догађаја, а „фантастично" је све што радњу повезује, што се „преплиће" и како се, на крају, дешава — изненадно, чудесно, као нешто „немогуће", а, опет, „оправдано"...

Појава избора грузијских приповиједака на српском језику, у ово вријеме свакојаких оскудица и немаштине, биће, убијеђен је овај што као скромни „рецензент" потписује ове редове — несвакидашњи књижевни догађај...

Василије КАЛЕЗИЋ

ЗАБЛУДЕ И ИСТИНЕ О ПСИХОАНАЛИЗИ

Жарко Требјешанин, *Шта Фројд заиста није рекао*,"Просвета", Београд 1994

Кад неки стваралац има велики опус и ако је уз то повремено мењао становишта, ризикује да му се често приписују и ствари које никад није рекао, па ни помислио. Својевремено је Маркс, чувши и прочитавши шта му се све приписује, иронично изјавио да он није — марксиста. Нешто слично се догађало и догађа се и са Фројдом, и зато је појава књиге Ж. Требјешанина и логична и потребна. Аутор каже да је инспирацију добио од студената „који су на испитима неуморно измишљали шта је Фројд тобож рекао о механизмима одбране, о структури личности, о нагону смрти, несвесном и, обавезно, о људској сексуалности", али и од својих колега, па и у озбиљним књигама о Фројду. Циљ је ове „искошене" књиге (како је сам аутор означава) побијање неких *типичних*, али довољно уврежених и распрострањених заблуда, као и трагање за разлозима *зашто* се такве заблуде јављају.

Књига се састоји од шездесетак „прича" у којима аутор најпре наводи дату заблуду (често именовану у наслову приче), а потом објашњава шта је Фројд, евентуално, стварно рекао и зашто му се приписује нешто друго. Кад кажемо „причица", онда тиме желимо рећи да су посреди кратки огледи, писани занимљиво, лако, питко. Утолико је ова књига занимљива и дидактична. Но, с друге стране, осим неколико основних, типичних студентских и лаичких заблуда (да психоанализа обухвата и Јунгово и Адлерово учење, да је део психијатрије, да су слободне асоцијације немотивисане, слободне,

или да је психоанализа намењена искључиво болеснима, те да пацијент оздравља чим му аналитичар разоткрије несвесно), остали огледи се често баве неким финесама Фројдовог схватања и заблудама којима су били склони и многи стручњаци. Отуда то није књига за оне који се први пут сусрећу са Фројдовим идејама већ за читаоце који су, посредно или непосредно из оригиналних радова, бар у извесној мери упознати с Фројдовим најважнијим тезама и објашњењима и сада желе да провере своје разумевање Фројда, односно да разреше могуће недоумице и дилеме.

Неке од заблуда представљају просто материјалне грешке и, ма колико су поједине тешке, ипак нису од суштинског значаја за разумевање психоаналитичке теорије личности и психоанализе као праксе — нпр. да је Фројд смислио крилатицу „човек је човеку вук", да је нагон смрти Фројд назвао Танатосом (у шта је био уверен и потписник овог текста), да је рационализација Фројдов појам (у ствари, у психоанализу га је увео Фројдов сарадник и биограф Ернест Џоунс), да је Фројд открио несвесно, да снови имају смисао, итд.

Поједине грешке су израз моралних ставова према Фројду и психоанализи, или приписивања Фројду одређених моралних уверења — нпр. да су хомосексуалци морално изопачени појединици, да је дете мало сексуално перверзно чудовиште (али је рекао да је „полиморфно перверзно"). Такви неспоразуми су заправо израз мешања аналитичких исказа са ставовима и вредносним опредељењима, као што се у неким случајевима мешају супстанцијални и онтолошки аспект са гносеолошким, епистемолошким — нпр. у случају тврдње да је Фројд заступник ирационализма (бојимо се да и после Требјешаниновог објашњења неће бити јасно како треба означити учење у којем се тврди да човеком владају „моћни ирационални пориви").

Неке заблуде су пре последица претераног упрошћавања или претеривања и увеличавања неких битних Фројдових теза него потпуно погрешног поимања његових идеја. У неким случајевима Требјешанин је, изгледа, намерним реторичким увеличавањем примедби које критичари упућују Фројду и психоанализи од тих критика „направио" заблуде. То се, на пример, види из следећих наслова: „*Цео* психички живот може се *свести* на испољавање сексуалног нагона", „Генитална сексуалност има *пресудну* важност у психичком животу", „Свест је *небитна*", „У сну се *увек* испуњавају сексуалне жеље", „Симболи у сну су *искључиво* сексуални", „*Свака* нежност је реактивна творевина", „Дечје неурозе *неизоставно* доводе до неуроза одраслих", итд. (подвукао Б. К.). Чак и ако је неко изрекао овакве тврдње, оне су вероватно имале функцију хиперболе које му дају повод да прецизније саопшти стварно Фројдово становиште, што се у том случају може сматрати оправданим и корисним средством.

Известан број огледа представља терминолошко разјашњавање, односно уклањање неспоразума који се јављају због површног читања Фројдових радова или нехотичног погрешног логичког повезивања сличних термина — нпр. да је хистерија страха врста хистерије, а либидо сексуални инстинкт, или да су механизми одбране усмерени на спољашњу опасност. У неким случајевима логичка погрешка се састоји у уверењу да је Фројд урадио нешто што би било логично да јесте, мада није — нпр. да је инфантилну сексуалност открио или бар потврдио проучавањем деце.

По нашем мишљењу, најзанимљивији су и највреднији они огледи у којима се оспоравају заблуде које о психоанализи имају културни лаици, па и релативно солидни познаваоци психоанализе, који из неких разлога погрешно спајају поједине елементе или извлаче погрешне закључке из тих елемената. Таква је, на пример, раширена заблуда да неурозе настају услед ускраћивања нормалног сексуалног задовољења. Ваљда зато што знају да Фројд мисли да је за човека сексуални нагон врло важан (ако ишта од Фројда запамте, лаици запамте то), а да је неуротичар незадовољан и фрустриран човек, многи олако и пребрзо изводе закључак да неуроза настаје услед немогућности задовољења секксуалног нагона и увек када је он фрустриран. Али, како с правом истиче Требјешанин, етиологија правих неуроза (а не неких ситуационих, актуелних) је сложена. „Ускраћивање актуелног сексуалног задовољења овде је тек пуки повод за настанак неурозе, тачније за регресију на један ранији стадијум психосексуалног развоја за који је неуротична особа била снажно фиксирана. А онај прави узрок неурозе је патогени конфликт између тог превазиђеног, прегениталног начина сексуалног задовољења за који је особа фиксирана, с једне стране, и снажних одбрана *ега* с друге стране" (стр. 100). Слично је и са заблудом да је потискивање исто што и одбацивање, па и да се потискивањем уништавају непријатне тежње. Посебно је проширена заблуда да је, према Фројду, агресивност исто што и нагон смрти. Минуциозном анализом у овом и у још неколико огледа који се односе на агресивност, Требјешанин помаже читаоцу да сазна и разуме изворе и смисао Фројдове тезе о постојању нагона смрти и сложене везе између тог нагона и људске агресивности. На крају, он поштено отклања и заблуду појединих заљубљеника у Фројда и психоанализу — да је нагон смрти доказана емпиријска чињеница.

Оваква врста књиге по својој природи и предмету којим се бави ставља писца у положај (заправо он ту улогу прихвата) неке врсте адвоката. И ту се аутору не може ништа замерити. Ипак, у неким случајевима Требјешанин је — стиче се такав утисак — бранио Фројда и од самог Фројда. На пример, оглед „Психоанализа је синоним за дубинску психологију" почиње реченицом „Психоа-

нализа се често, *чак и од стране њеног творца*, назива дубинском психологијом или науком о несвесном" (стр. 13, подвукао Б. К.). Ако је и сам творац психоанализе то рекао, онда је и сам заслужан за такву заблуду, а у сваком случају то не спада под наслов „Шта Фројд *заиста* није рекао" (подвукао Б. К.), већ, евентуално, у рад који би носио наслов „Шта је Фројд стварно мислио" или нешто слично. За неке заблуде Требјешанин каже да имају „извесно упориште у историји развоја Фројдове мисли", као што је, на пример, заблуда да је несвесно идентично са потиснутим, јер је „сам Фројд *врло често* употребљавао синонимно изразе 'потиснуте жеље' и 'несвесне жеље', 'потиснута'/'несвесна' сећања (стања, осећања, итд.)" (стр. 165, подвукао Б. К.). Оглед „Фројд је дао црну слику људске природе" (што је требало да буде наслов још једне заблуде) ипак се завршава констатацијом да је „Фројд заиста био 'песимистички антрополог', мислилац који је скицирао једну *збиља тамну и суморну слику људске природе*" (стр. 88, подвукао Б. К.). Додуше, Требјешанин додаје: „Битно је овде утврдити да ова слика није тако мрачна и невесела зато што је 'сликар' мислилац и психолог Сигмунд Фројд, некакав ексцентрични 'песимиста', 'мрачњак' и 'мизантроп', већ зато што је, нажалост, сам модел такав" (иста страна), али ово је нека друга врста одбране и не спада под наслов „Шта Фројд заиста није рекао" (па ни мислио). По свему судећи, опште поштовање према Фројдовом делу (за које имамо разумевања) усмерило је Требјешанина да укључи и елементе који се не уклапају у наслов књиге.

Завршни део књиге носи наслов „Психоанализа кривотворења психоанализе" и по дужини и садржају представља студију за себе, али се добро уклапа и у целину књиге. Наиме, Требјешанин сматра да многе заблуде о психоанализи нису случајне нити само последица менталне лењости и слабости људског интелекта (памћења пре свега) већ да су и саме израз отпора према психоанализи и заслужују да се на њих примени психоаналитичка интерпретација. Зато Требјешанин посебну пажњу задржава на мотивима отпора (опирање интелектуалним новинама, али још више повреда наивног самољубља) и разматра механизме образовања заблуда — потискивање, пројекција, рационализација, регресија. Ова психоаналитичка објашњења заблуда и критика звуче прилично уверљиво, мада и сама могу бити израз отпора према критици психоанализе, када се не признаје рационална основа критике него се она своди на отпор и сумњиве мотиве. С друге стране постоје и заблуде које подразумевају позитиван однос према психоанализи — приписивање Фројду да је пронашао или доказао нешто што несумњиво није.

Књига *Шта Фројд заиста није рекао* изашла је из пера једног од наших најбољих познаваоца Фројдовог дела. Као заиста заним-

љиво и питко штиво, може бити од велике користи не само онима који при рецепцији психоанализе желе да рашчисте неке заблуде већ и многима који мисле да довољно познају психоанализу, а ипак осећају потребу да то знање провере или да га прошире познавањем карактеристичних заблуда о њој.

Бора КУЗМАНОВИЋ

ВЛАДИМИР ВОЈНОВИЧ (ВЛАДИМИР ВОЙНОВИЧ), рођен 1932. године у Сталињинабаду, данас Душанбе, у Таџикистану. Једно време живео у Украјини, затим, за време рата, на северном Кавказу и у северној Русији, у околини Вологде. Прву приповетку *Ми овде живимо* објавио је 1961. године, а приповетке *Хоћу да будем поштен* и *Раздаљина од пола километра* 1963. Први део романа *Живот и необичне пустоловине војника Ивана Чонкина* почиње да штампа у Немачкој 1970. г. У Совјетском Савезу су му 1972. године објављене две књиге *Повести* и *Степен поверења. Повест о Вери Финџер,* а следеће 1973, у Немачкој — приповетка *Путем преписке.* У емигрантском издању појавиле су се две књиге о Ивану Чонкину: *Живот и необичне пустоловине војника Ивана Чонкина,* 1975. и *Претендент на престо. Нове пустоловине војника Ивана Чонкина,* 1979.

НИКОЛА Л. ГАЋЕША, рођен 1924. године у Грачацу. Историчар. Управник је Рукописног одељења Матице српске од 1991. године. Поред више прилога, чланака и студија претежно из економске историје, објавио је монографије: *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918—1941,* 1968; *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1919—1941,* 1972; *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919—1941,* 1975. и *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945—1948,* 1984.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. године у Дабрици, живи у Новом Саду. Пише приповетке, критику и есејистику. Главни и одговорни уредник *Летописа* је од 1992. године, а уређивао га је и 1980—1981. Књига приповедака: *Врховни силник,* 1975. Књиге есеја, критика и огледа: *У видику стиха,* 1978; *Слагање времена,* 1983; *Примарно и нијанса,* 1985; *Поезија и окружје,* 1988.

НЕНАД ГРУЈИЧИЋ, рођен 1954. године у Панчеву, живи у Новом Саду. Пише поезију и књижевну критику. Збирке поезије: *Матерњи језик,* 1978; *Линије на длану,* 1980; *Врвеж,* 1985; *Царска намигуша,* 1985; *Јадац,* 1993; *Пуста срећа,* 1994. Књига студија: *Бранко песник младости,* 1984; критика: *Прокрустова постеља,* 1989.

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ, рођен 1934. године у Ријевштици, живи у Новом Саду. Пише књижевну историју, критику и есеје. Објављене књиге: *Портрети и памфлети,* 1963; *Молитва на Чегру,* 1967; *Књи-*

жевни историчари и критичари, 1967; *Људи, књиге, датуми,* 1971; *Критике и огледи,* 1972; *Дела и дани,* 1975; *Реч у времену,* студија о делу Борђа Јовановића, 1975; *Срећна рука,* 1979; *Извор,* 1980; *Дела и дани* II, 1982; *Дервиш и смрт,* монографија, 1982; *Гласови и путања,* 1983; *Писма породичним људима,* 1986; *Дела и дани* III, 1990. Саставио *Антологију српске сатире,* 1970. и *Антологију савремене српске сатире,* 1987.

АНТОНИЈЕ ИСАКОВИЋ, рођен 1923. године у Београду. Пише прозу. Збирке приповедака: *Велика деца,* 1953; *Пајрат и ватра,* 1962; *Празни брегови,* 1969; *Образ,* 1988. Романи: *Трен I,* 1976; *Трен II,* 1982; *Миран злочин (Трен III)* 1992; публицистика: *Говори и разговори,* 1991.

МИЛАН ЈОВАНОВИЋ СТОИМИРОВИЋ (1898—1966), новинар и књижевник. Био главни сарадник *Самоуправе* (1921—1923), коју је обновио 1935. За време окупације био је главни уредник *Обнове* (1941) и директор Државног архива у Београду (1941—1944). Осуђен 1946. на 15 година робије због сарадње са окупатором. После отпуштања са робије, након половине издржане казне, па до смрти радио на прикупљању грађе за Југословенски лексикографски завод и сарађивао анонимно у *Дуги.* Објављена дела: *Свети Сава, човек и Словен,* 1934; *Едуард Бенеш,* 1936; *Силуете старог Београда,* 1971.

ВАСИЛИЈЕ КАЛЕЗИЋ, рођен 1931. године у Даниловграду. Књижевни критичар и историчар. Објављене књиге: *Критички спорови,* 1969; *Нови критички спорови,* 1973; *Полемика о социјалној литератури,* 1977; *Иво Андрић у нашим споровима,* 1985; *Спорни списи, спорни писци,* 1986; *Љевица у сукобу са Крлежом,* 1990; студије и огледи: *Љубица и наша критика,* 1978; *Билас, контроверзе писца и идеолога,* 1986.

БОРА КУЗМАНОВИЋ, рођен 1944. године у Горњој Трешњевици код Аранђеловца, данас живи у Београду. Професор је социјалне психологије. Као коаутор објавио: *Незапослена омладина Београда,* 1987; *Ми и они другачији,* 1988; *Студентски протест '92,* 1993; *Разарање друштва,* 1994. и друго.

ЗОРАН М. МАНДИЋ, рођен 1950. године у Владичин Хану, данас живи и ради у Сомбору. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Кораци сумње,* 1971; *Путник и његова невоља,* 1976; *Опекотина,* 1980; *Упутство за опстанак,* 1982; *Каринска пројства,* 1987; *Читаоница,* 1989; *Ницан,* 1990; *Крај сезоне,* 1991; *Бизарна математика,* 1991; *Цитати,* 1992; *Радови на путу,* 1993; *Наспрам чуда,* 1994.

ЉИЉАНА МАТИЋ, рођена 1947. године у Осијеку, данас живи у Новом Саду. Пише монографије и књижевну критику. Објављене књиге: *Сан о љубави Алена-Фурнијеа и Велики Мон,* 1992. и *Улога оца у Корнејевом позоришту,* 1993.

МИРОСЛАВА МИРКОВИЋ, рођена 1933. године у Косовској Митровици. Професор Историје старог века на филозофском факултету у Београду. Објављене књиге: *Римски градови на Дунаву* у Горњој Мезији, 1968; *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, 1976, II 1986; *Превод Тита Ливија Историја Рима од оснивања града*, 1991.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. године у Трстенику, данас живи у Новом Саду. Пише поезију, прозу и књижевну критику. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Топло, хладно*, 1990; *Хоп*, 1993. Радио-драма *Фреди умире*, 1987.

МИЛАН ОРЛИЋ, рођен 1962. године у Панчеву, где живи и данас. Пише прозу, књижевну критику и есеје. Књиге прозе: *О не/стварном* 1987; *Момо у поларној ноћи*, 1992.

МИРЈАНА ПАВЛОВИЋ, рођена 1943. године у Мајданпеку. Пише прозу. Објављене књиге: *Заједнички именитељ*, 1976; *Чекаоница*, 1980; *Смртоловка*, 1986.

ЗОРАН ПАУНОВИЋ, рођен 1962. године у Бору. Пише огледе о енглеској књижевности и преводи с енглеског.

ДУШИЦА ПОТИЋ, рођена 1962. године у Београду, где живи и данас. Бави се књижевном критиком и књижевном историјом, преводи са енглеског и италијанског. Објављена књига критика: *За скривеним/сливеним суштинама*, 1993.

НОВИЦА ТАДИЋ, рођен 1949. године у Смријечну, данас живи у Земуну. Пише поезију. Збирке песама: *Присуства*, 1974; *Смрт у столици*, 1975; *Ждрело*, 1981; *Опљена кокоц*, 1982; *Поїани језик*, 1984; *Руїло*, 1987; *Песме*, 1988; *О брату, сестри и облаку*, 1990; *Ноћна свита*, 1990; *Улица*, 1990; *Крај їодине*, 1993; *Потукач*, 1994; *Напаст*, 1994. Добитник је *Змајеве наїраде Матице српске* за збирку песама *Напаст*.

ВЛАДА УРОШЕВИЋ, рођен 1934. године у Скопљу, где живи и данас. Пише поезију, прозу, есеје и преводи. Књиге песама: *Један другїи їрад*, 1959; *Невидилица*, 1962; *Летња кицца*, 1967; *Звездана ваїа*, 1973; *Гњурачко звоно*, 1975; *Сањар и празнина*, 1979; *Хипнополис*, 1986. Књиге приповедака: *Знаци*, 1969; *Ноћни фијакер*, 1972; *Лов на једнороїе*, 1983. Роман: *Укус бресака*, 1965. Књиге критика и есеја: *Врцњаци*, 1971; *Мрежа за неуловљиво*, 1980; *Аријаднина љуљацка*, 1986; *Подземна їалата*, 1987; *Демони и їалаксије*, 1988. Књиге прозних записа: *Алдебаран*, 1991. Саставио антологије: *Црни бик лета*, 1963; *Црна кула*, 1978.

ЗБИГЊЕВ ХЕРБЕРТ, пољски песник, драмски писац, есејиста и преводилац, рођен је 1924. године у Лавову. Завршио је права, али је

студирао и филозофију и историју уметности. Сарађивао је годинама са католичким недељником *Tigodnjik Povšehni* (*Општи недељник*). Дела: *Зрачак светлости,* 1956; *Хермес, пас и звезда,* 1957; *Студија предмета,* 1961; *Варварин у врту,* 1962; *Драме,* 1970; *Господин Cogito*, 1974; *Елегија о одласку,* 1990; *Мртва природа с цемом,* 1993. (Б. Рајчић)

ФЛОРИКА ШТЕФАН, рођена 1930. године у Локвама код Алибунара, живи у Новом Саду. Пише поезију, прозу, есеје и преводи са румунског и на румунски. Збирке песама: *Песме младости,* 1949; *Сузе и зраци,* 1953; *Тако сам се родила,* 1956; *Затворене у свет,* 1958; *Дозволите сунцу,* 1962; *Трећа жена,* 1962; *Гласови и судбине,* 1966; *До ових и последњих дана,* 1968; *Место за љубав,* 1971; *Уточишта,* 1973; *Сатница,* 1975; *Корен,* 1975; *Јутарњи хлеб,* 1979; *Преломне године,* 1980; *Наноси,* 1981; *Зреник,* 1982; *Мара Гмизић,* 1983; *Светковина,* 1984; *Песме,* 1989; *Зебња,* 1990; *Порекло песме,* 1990; *Срж,* 1991; *Ћирилицом и латиницом,* 1991; *Двојласје,* 1994. Књига прозе: *Корени песме,* 1982. Књига записа: *Лицем у лице,* 1990. Књига полемика: *Неравнодушје,* 1991. Књига путописа: *Брежуљци, језера, путовања,* 1992. Антологија румунске поезије: *Напуштена апотека,* 1990.

Приредила
Соња БОБ

ВОЈВОЂАНСКА БАНКА

ЗНАК ПРАВИХ ВРЕДНОСТИ

YU ISSN 0025-5939 | UDK 82(05)